

Миша Стојадиновић

ПОТРАГА ЗА
ИДЕНТИТЕТОМ

THE SEARCH
FOR IDENTITY

Миша Стојадиновић

ПОТРАГА ЗА
ИДЕНТИТЕТОМ

THE SEARCH FOR
IDENTITY

Београд, 2012.

Миша Стојадиновић
ПОТРАГА ЗА ИДЕНТИТЕТОМ

Издавач

Институт за политичке студије
Светозара Марковића 36, Београд

За издавача

др Живојин Ђурић, директор

Рецензенти

др Јасна Милошевић Ђорђевић
др Ђорђе Стојановић
др Сања Шуљагић

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Штампа

©©©ДОГ© д.о.о. Београд

Тираж

300

Ова монографија је настала као резултат рада на пројекту: „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција” (бр. 179009), који је финансиран од стране Министарства просвете и науке Републике Србије.

*Монографију посвећујем својим
родитељима, а нарочито својој мајци
која ми је била стални путоказ у мојој
потрази за идентитетом.*

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ ТАБЕЛА И ГРАФИКОНА	9
ПРЕДГОВОР	13
ПРВИ ДЕО: КАКО ОДРЕДИТИ ИДЕНТИТЕТ?	
ОДРЕЂЕЊЕ/ОДРЕЂЕЊА ИДЕНТИТЕТА	17
ИДЕНТИТЕТ У СОЦИЈАЛНО-КУЛТУРНОМ КОНТЕКСТУ	23
ИЗАЗОВИ ФОРМИРАЊА ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ	29
МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ И ПРОБЛЕМ РАЗЛИЧИТОСТИ	35
ДРУГИ ДЕО: НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У XXI ВЕКУ	
КАКО ОДРЕДИТИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ?	55
НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ДОБА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	71
Јанусово лице глобализације	74
Утицај глобализације на национални идентитет	85
НЕОЛИБЕРАЛНИ КОНЦЕПТ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ФЕНОМЕН НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ	93
ЛИБЕРАЛНИ НАЦИОНАЛИЗАМ	101
ТРЕЋИ ДЕО: ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ И ДЕМОКРАТИЈА	
ГРАЂАНИН КАО ЗНАЧАЈАН СУБЈЕКАТ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА	109
ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ И ДЕМОКРАТСКО ОКРУЖЕЊЕ	115

ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ И ДЕМОКРАТСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ – савремене тенденције	123
Политички идентитет грађана на Балкану	132
Политичке партије и грађанско друштво	134
Став грађана о изборима, начину на који се управља њиховом државом и поштовању људских права	139
ДЕМОКРАТИЈА САДА И ОВДЕ – ЗНАЧАЈ ДЕМОКРАТСКЕ СВЕСТИ ЗА РАЗВОЈ ГРАЂАНСКОГ ИДЕНТИТЕТА	147
ЗНАЧАЈ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ ЗА РАЗВОЈ ГРАЂАНСКОГ ИДЕНТИТЕТА	153
И НА КРАЈУ...	
ИДЕНТИТЕТ У КОНТЕКСТУ ГЛОБАЛНИХ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА	161
IDENTITY WITHIN THE CONTEXT OF GLOBAL SOCIAL CHANGES	167
ЛИТЕРАТУРА	173

CONTENTS

LIST OF TABLES AND CHARTS	9
FOREWORD	13
FIRST PART: HOW SHOULD ONE DETERMINE IDENTITY?	
DETERMINATION / DETERMINATIONS OF IDENTITY	17
IDENTITY IN SOCIAL-CULTURAL CONTEXT	23
THE CHALLENGES OF IDENTITY FORMING IN MODERN SOCIETY	29
MULTICULTURALISM AND THE PROBLEM OF DIVERSITY	35
SECOND PART: NATIONAL IDENTITY IN THE 21ST CENTURY	
HOW SHOULD ONE DETERMINE NATIONAL IDENTITY?	55
NATIONAL IDENTITY IN THE AGE OF GLOBALIZATION	71
The Janus Face of Globalization	74
The Influence of Globalization on National Identity	85
THE NEOLIBERAL CONCEPT OF GLOBALIZATION AND THE NATIONAL STATE PHENOMENON	93
LIBERAL NATIONALISM	101
THIRD PART: CIVIC IDENTITY AND DEMOCRACY	
A CITIZEN AS A SIGNIFICANT SUBJECT OF THE POLITICAL SYSTEM	109
CIVIC IDENTITY AND DEMOCRATIC ENVIRONMENT	115
CIVIC IDENTITY AND DEMOCRATIC INSTITUTIONS – MODERN TENDENTIONS	123

Political Identity of the Citizens in the Balkans	132
Political Parties and Civic Society	134
Citizens' Attitudes toward Elections, State Government and Respect of Human Rights	139
DEMOCRACY NOW AND HERE – THE IMPORTANCE OF DEMOCRATIC CONSCIOUSNESS FOR CIVIC IDENTITY DEVELOPMENT	147
THE IMPORTANCE OF POLITICAL CULTURE FOR CIVIC IDENTITY DEVELOPMENT	153
AT THE END...	
IDENTITY WITHIN THE CONTEXT OF GLOBAL SOCIAL CHANGES (In Serbian)	161
IDENTITY WITHIN THE CONTEXT OF GLOBAL SOCIAL CHANGES (In English)	167
LITERATURE	173

САДРЖАЈ ТАБЕЛА И ГРАФИКОНА

ТАБЕЛЕ

Табела бр.1: Основне карактеристике Gemeinschaft и Gesellschaft друштва према Фердинанду Тенису	31
Табела бр. 2: Етничка структура балканских земаља	40
Табела бр. 3: Етнички састав становништва Србије 1991. и 2002. година	40
Табела бр. 4: Шта најпре желите да сазнате о особи коју сте тек упознали?	41
Табела бр. 5: Међу балканским народима има више сличности него између балканских и других европских народа	41
Табела бр. 6: Поверење у припаднике друге националности (истраживање на глобалном нивоу)	48
Табела бр. 7: Поверење у припаднике других нација у транзиционим и построзиционим системима	49
Табела бр. 8: Поверење у припаднике других нација у развијеним демократским земљама	49
Табела бр. 9: Видим себе као светског грађанина (истраживање на глобалном нивоу)	72
Табела бр. 10: Видим себе као припадника своје нације (истраживање на глобалном нивоу)	73
Табела бр. 11: Десет кључних мегатрендова друге половине и с краја XX века	75
Табела бр 12: Дубина социјалне поларизације света – квантитативна слика	77
Табела бр. 13: Концептуализација глобализације – три тенденције	78
Табела бр. 14: Колико сте поносни на националност (истраживање на глобалном нивоу)	88

Табела бр.15: Колико сте поносни на своју националност? (Србија 2006)	89
Табела бр. 16: Захтев који треба испунити да би био грађанин одређене државе (истраживање на глобалном нивоу)	110
Табела бр. 17: Захтев који треба испунити да би био грађанин одређене државе (Србија, 2006)	111
Табела бр. 18: Матрица демократије	130
Табела бр. 19: Колико је за Вас важно да људи о Вама знају Ваше политичко опредељење?	132
Табела бр. 20: Поштовање људских права данас	144
Табела бр. 21: Прихватање демократског политичког система у Европи и САД	148
Табела бр. 22: Индекс политичке толеранције у Европи и САД	150
Табела бр. 23: У којој мери се слажете са следећом тврдњом: <i>Традиција треба да нам буде пут ка будућности</i>	155

ГРАФИКОНИ

Графикон бр. 1: Идентитет као социјално-психолошки медијатор између инпута и аутпута у друштву	25
Графикон бр. 2: Колико је за Вас важна регионална/покрајинска припадност, припадност држави, европска припадност и припадност човечанству (подаци у овом графикону се односе на Балкан)?	71
Графикон бр. 3: Балкан/ укључење у Европску унију за национални идентитет значи	90
Графикон бр. 4: Демократија – општа оцена (2007. година) „Демократија можда има своје слабости, али је ипак најбољи облик владавине”	128
Графикон бр. 5: Заинтересованост грађана за догађаје из политичког живота	133
Графикон бр. 6: У којој мери се слажете са следећим ставом: <i>За људе попут мене свеједно је у каквом политичком поретку живе</i>	134

Графикон бр. 7: Мишљења о интересима за које се боре политичке партије	136
Графикон бр. 8: Актери и сарадња	137
Графикон бр. 9: Политичка партија којој би најпре пружио подршку	138
Графикон бр. 10: Избори и управљање државом – општа оцена (2007): ‘‘Да ли мислите да су избори у вашој земљи слободни и поштени?’’; ‘‘Да ли бисте рекли да се вашом државом управља у складу са вољом грађана?’’	140
Графикон бр. 11: Избори – општа оцена (2008) ‘‘Да ли мислите да су избори у вашој земљи слободни и поштени?’’.....	141
Графикон бр. 12: Управљање државом – општа оцена (2008) ‘‘Да ли бисте рекли да се вашом државом управља у складу са вољом грађана?’’	142
Графикон бр. 13: Регионални подаци – избори и управљање државом – општа оцена, 2007: ‘‘Да ли мислите да су избори у вашој земљи слободни и поштени?’’; ‘‘Да ли бисте рекли да се вашом државом управља у складу са вољом грађана?’’	143

ПРЕДГОВОР

Монографија *Потрага за идентитетом* је настала као резултат рада на пројекту *Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција* бр. 179009, а који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Питање идентитета представља један од најактуелнијих проблема проучавања најразличитијих научних дисциплина. „Потрага за идентитетом” постаје нарочито актуелна у време брзих друштвених промена које свакодневно обликују структуру и динамику друштва. Предмет истраживања монографије представља одговор на нека од најважнијих питања са којима се данас сусрећемо а то су: Како одредити идентитет? Какви су изазови формирања идентитета у савременом друштву? Какав је значај националног идентитета XXI веку? Какав је утицај процеса глобализације на национални идентитет и националну државу? Како развити грађански идентитет?

Научни значај монографије проистиче из научне актуелности проблема којим се бави, али и из потребе да се у друштвеним наукама унапреди теоријско-аналитички приступ разумевању проблема идентитета. Друштвени значај монографије проистиче из чињенице да формирање идентитета у савременом друштву наилази на многобројне изазове. У том смислу ће њихово разумевање умногоме олакшати „потрагу за идентитетом”.

Што се тиче применљивости и корисности резултата истраживања до којих долази ова монографија треба рећи да она, поред значајног доприноса у расветљавању места и улоге идентитета у савременом друштву, доприноси и бољем разумевању савремених друштвених процеса, и њиховог утицаја на формирање идентитета. Такође, резултати ове монографије могу служити и другим институцијама и организацијама које се баве овим проблемом.

Као резултат истраживања у оквиру рада на монографији настали су и следећи научни радови: „Питање националног идентитета у XXI веку” *Политичка ревија*, бр. 1, Институт за политичке студије, Београд, 2011; „Проблем очувања идентитета на Балкану” (у коауторству са - Дејана Вукчевић), *Национални интерес*, бр. 1, Институт за политичке студије, Београд, 2011; „Национални идентитет у доба глобализације”, *Српска политичка мисао*, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2011; и „Изазови формирања идентитета у савременом друштву”, *Политичка ревија*, бр. 3, Институт за политичке студије, Београд, 2011.

Овде бих хтео да се захвалим др Живојину Ђурићу, научном саветнику и директору Института за политичке студије, на великој подршци и помоћи у изради ове монографије. Такође, посебну захвалност дугујем Смиљани Пауновић, пословном секретару Института за политичке студије, као и рецензентима – Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђорђе Стојановић и Сања Шуљагић.

*У Београду
август 2011.*

**ПРВИ ДЕО: КАКО
ОДРЕДИТИ ИДЕНТИТЕТ?**

ОДРЕЂЕЊЕ/ОДРЕЂЕЊА ИДЕНТИТЕТА

Идентитет, реч коју смо сви чули, реч коју свакодневно користимо, али и реч код које, када нас неко запита шта је то, настају потешкоће. Проблем идентитета представља један веома комплексан феномен којим су се бавили стручњаци различитих дисциплина: социологије, политикологије, психологије, антропологије... Ова разноврсност у приступима, међутим, изгледа да није довела до жељеног циља, тј. до потпуног објашњења овог феномена. Овоме можда доприноси и чињеница да идентитет представља једну динамичну категорију која се формира и мења током читавог нашег живота. Тачно је да овај проблем „мучи” човека током читаве његове историје, али треба истаћи да је интересовање за проучавање овог феномена релативно скоријег датума, да би се оно нарочито интензивирало крајем прошлог столећа.

Пре него што кренемо са одређењем/одређењима идентитета позабавимо се најпре етимолошким пореклом овог појма. „Порекло речи идентитет може се назрети у латинским речима *idem* (исто) и *identidem* (поновљено), док именице *identitas* нема у античком латинском. У старогрчком постоји именица *tautotes* коју је сковао Аристотел и која долази од речи *autos* (себе и сам). *Tautotes* је касније преведена у облику калка на латински као *identitas* и коришћена у схоластичким расправама и природи Светог тројства. У *Никомаховој етици*, Аристотел ту реч користи тако што прибегава параболи о пријатељству заснованом на истом пореклу. На много поетичнији начин и Платон у *Гозби* евоцира мит о подељеним бићима која се уједињују у љубави и деле исти идентитет.”¹

1 Бранимир Стојковић, *Европски културни идентитет*, Просвета, Ниш, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 1993, стр. 17-18.

Бранимир Стојковић указује да, уколико оставимо по страни ток математичко-логичке употребе идентитета, Дејвид Хјум [David Hume] међу првима у нововековној филозофској мисли употребљава овај термин. Хјум у свом чувеном делу *A Treatise of Human Nature*, утврдивши психолошку подлогу нашег мишљења и показавши да је материјал мислене функције скроз емпиријског карактера, прелази на одређење разлике која чини да је наше сазнање у једном случају апсолутно извесно, а у другом потпуно неизвесно, и тиме међу првима поставља логички проблем емпиризма, при чему наше сазнање изражава релације међу опаженим објектима које се могу поделити на: 1) сличност; 2) идентитет; 3) односи времена и простора; 4) односи квантитета и броја; 5) степени квалитета; 6) супротност; 7) узрочност.² Ове релације се, такође, могу поделити у две групе. Прву групу чине релације условљене самом природом представа међу којима постоје – у њу спадају релације сличности, супротности, степена квалитета и квантитета и броја. Другу групу чине релације које не леже у природи самих одговарајућих представа и које се не мењају без истовремене промене ових последњих – у њу спадају релације идентитета, узрочности и односа простора и времена. Хјум том приликом за идентитет каже да он представља најуниверзалнију релацију пошто представља одлику сваког бића чије постојање има трајање.³ Бранимир Стојковић истиче да је ово индивидуално-психолошко схватање идентитета задржано у индивидуалној и развојној психологији у означавању персоналног идентитета као јединства личности у току одређеног временског периода, што представља управо начин на који Ерик Ериксон [Erik Erikson] користи појам идентитета када се бави проблемом адолесценције и када говори о кризи идентитета.⁴ Ериксон сматра да се осећање личног идентитета заснива на два симултана запажања: „непосредној перцеп-

2 Бранислав Петронијевић, *Историја новије филозофије*, Нолит, Београд, 1982, стр. 302; David Hume, *A Treatise of Human Nature – Being an Attempt to introduce the experimental Method of Reasoning into Moral Subjects*, The Floating Press, 2009, стр. 36-38.

3 David Hume, *A Treatise of Human Nature – Being an Attempt to Introduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects*, The Floating Press, 2009, стр. 36.

4 Бранимир Стојковић, *Европски културни идентитет*, Просвета, Ниш, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 1993, стр. 18.

цији сопствене самоистоветности и временског континуитета; и симултаном опажању чињенице да и други препознају самоидентичност и континуитет дате особе.”⁵ Сам осећај идентитета је, према њему, само делимично свестан, он постаје екстремно свестан само у тренутку кризе идентитета, док је у нормалним приликама несвестан. „Појединац који је стекао осећање личног идентитета има доживљај континуитета између онога што је био некада, што је данас, као и онога што замишља да ће тек бити. Идентитет мада подразумева континуитет и стабилност, није нешто апсолутно, статично, непроменљиво, већ се мења са узрастом, са искуством, са историјским и друштвеним променама.”⁶ Загорка Голубовић каже да су *лични и колективни идентитет две стране једног истог процеса, процеса сазревања човекове личности.*⁷

Франсоа Ајнар [François Hinard], бавећи се проблемом швајцарског културног идентитета, даје једну систематизацију концепата идентитета која овом приликом може бити веома интересантна:⁸

1. идентитет је истовремено индивидуални и колективни феномен који укључује преузимање нових елемената као и очување старих тако да је психосоцијална диференцијација увек могућа;
2. идентитет је одређен како припадањем тако и поседовањем извесних одлика, при чему једни елементи могу бити значајнији од других;
3. одлике које су основа идентитета могу бити територијалне и/или социокултурне (и отуда временске); оне се могу међусобно оснаживати или поништавати;
4. идентитет је истовремено процес и систем будући да је по својој природи динамичан, али истовремено и тежи уравнотежености;

5 Ерик Ериксон, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 34.

6 Жарко Требјешанин, „Ериксонова теорија идентитета” у: Ерик Ериксон, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике, Београд, 2008, стр. 11.

7 Загорка Голубовић, *Ја и други*, Република, 1999.

8 Лорна Штрбац, *Глобализација и национална култура*, КОЦ, Шид, 2007, стр. 84-85.

5. процес настајања идентитета је парадоксалан јер је утемељен на способности представљања себе стално усмереног и прилагођеног другима; то даље значи да идентитет не само да мења своје саставне делове, већ и то да опстаје само захваљујући тој способности.

Никола Божиловић сматра да, са аспекта филозофске антропологије, проблем идентитета постоји одувек, али да је, из социолошко-историјског угла, овај проблем постао изразитији тек средином XX века, када долази до губитка идентитета у култури масовног друштва. У условима савремених културних превирања актуализује се проблем проналажења личног идентитета унутар колектива, док колективна димензија личног идентитета напросто постаје замагљена.⁹ Он, при том, указује да је социологија више заинтересована за друге врсте идентитета у односу на лични идентитет, а пре свега за колективни, социјални, национални и културни идентитет. „Код колективног идентитета ради се о томе да *Ја* припадам неком *Ми*, а то *Ми* може бити класа, нација, генерација, партија, професија, регион, континент, па и цело човечанство (мондијализам).”¹⁰ Божиловић том приликом прави разлику између појмова *колективни идентитет*, *социјални идентитет* и *културни идентитет*. Иако се социјални идентитет веома често повезује са колективним идентитетом, он је појмовно шири онолико колико је појам друштва у његовој тоталности шири од појма заједнице, односно колектива, тј. ради се о утапању колективног идентитета у шире друштвене структуре.¹¹ Када се ради о културном идентитету, Божиловић каже да он, у односу на социјални идентитет, може бити нешто ужи, али да је са становишта мултикултурализма прихватљивији појам, при чему њега чине вредносни садржаји који конституишу културу као што су на пример историја, традиција, језик, религија, право, обичаји, фолклор, митологија, уметност...¹² У том смислу, Томас Мајер [Thomas Meyer]

9 Никола Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр. 45.

10 Исто, стр. 45.

11 Исто, стр. 45.

12 Исто, стр. 45.

под културним идентитетом подразумева „вредности, предања, обичаје, ставове, симболе, саге, уметничке творевине и форме свакодневног живота, што је пресудно за припадност друштвеном колективу и његов опстанак”.¹³ Бранимир Стојковић пак културни идентитет дефинише као „самосвест припадника једне групе која историјски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима са другим друштвеним групама”.¹⁴

Свако од нас је истовремено носилац више идентитета који почињу да се формирају од самог нашег рођења, при чему они не престају да се формирају, мењају и прожимају током читавог нашег живота.

Треба наравно истаћи да ни лични ни колективни идентитет не настају сами од себе, већ да се они увек формирају унутар неког друштвено-културног миљеа. Променљивост идентитета је нешто што се не доводи у питање, али када се ради о томе који су све кључни механизми укључени у ову промену настаје проблем, делимично и због тога што такви механизми морају да обухвате и стабилност и промену идентитета током времена.¹⁵ *Идентитет се увек формира у односу са другим (другима).* Он, како то Бранимир Стојковић каже, има дијалектичку природу, јер истовремено идентификује али и разликује.

Дефинисати идентитет, као што се може видети, није нимало захвалан задатак. Амин Малуф [Amin Maalouf], на пример, у својој чувеној студији *Убилачки идентитети* за идентитет каже да је то „оно што чини да нисам идентичан ни са једном другом особом”.¹⁶ Овде се намеће проблем како дефинисати то нешто што нас разликује од других, нешто што у великој мери чини одговор на једно од вечитих питања за чијим одговором сви ми трагамо током читавог нашег живота, а то је: *Ко сам ја?* Ми смо се у нашем раду одлучили за *социолошки приступ проблему идентитета*, а у складу са

13 Томас Мајер, *Идентитет Европе – јединствена душа Европске уније*, ИП Албатрос плус, ЈП Службени гласник, Београд, 2009, стр. 20.

14 Бранимир Стојковић, *Европски културни идентитет*, Просвета, Ниш, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 1993, стр. 26.

15 Peter J. Burke, „Identity Change”, *Social Psychology Quarterly*, American Sociological Association, JSTOR, бр. 1/2006, стр. 81.

16 Амин Малуф, *Убилачки идентитети*, Паидеиа, Београд, 2003, стр. 12.

тим и за следећу дефиницију за коју сматрамо да због своје општости најбоље осликава овај феномен, уз напомену да она свакако није и једина:

„Идентитет у социолошком смислу представља процес поистовећивања појединца са одређеним друштвеним скупинама (од породице, преко локалне заједнице и регије па све до човечанства), на основу прихватања погледа на свет, вредности или образаца понашања.”¹⁷

Проучавање идентитета је нарочито веома интересантно у срединама где долази до сусрета између различитих култура. Таква друштва представљају велики изазов, не само за проучавање, него и за обезбеђивање складног живота који неће бити потресан сукобима. За оваква друштва се оправдано може рећи да представљају права „друштва ризика” [Ulrich Beck]. На таквим просторима је *сусрет различитости неизбежан, а развој толеранције неопходан*. Балкан свакако представља добар пример оваквог једног друштва. Као главне карактеристике Балкана могу се издвојити мултинационалност, мултикултуралност и мултиконфесионалност.

Задржати свој идентитет, а при том обезбедити другима да то исто учине, представља свакако праву енигму на почетку XXI века. Разлике се још увек не схватају као начин за проширивање знања, или пак, као извор сарадње, већ напротив, разлике постају извор јаза између припадника различитих култура, који неретко доводи до сукоба, чега су народи на Балкану нажалост, итекако свесни. Богатство различитости на Балкану је одувек служило као основ за све, сем за остваривање опште добробити и сарадње.

17 Никола Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр. 44.

ИДЕНТИТЕТ У СОЦИЈАЛНО-КУЛТУРНОМ КОНТЕКСТУ

Посматрати идентитет ван социјално-културног окружења је незамисливо јер се идентитети, било да се ради о индивидуама или нацијама, не формирају у празном простору, већ у једном специфичном социјално-културном миљеу, које је подложно динамици и протоку историјског времена.¹

Ђанбатиста Вико [Giambattista Vico]² у свом чувеном делу *La Scienza Nuova* 1725. године посматра човека као део историје, оспоравајући тиме универзалистички приступ људској природи који је занемаривао различитости које са собом доносе различите историјске епохе, друштва и културе. Тиме на човеков идентитет почиње да се гледа као на творевину која се обликује у току читавог живота, а не као нешто што се добија наслеђем.³ Историјски процес је, према њему, деловање којим људска бића изграђују свој систем језика, обичаја, права и власти.⁴ Људску природу, дакле, не треба сматрати додељеном, њу човек сам открива у оквиру одређеног друштва, а зарад остваривања своје тежње за самоиспуњењем.

Емил Диркем [Émile Durkheim], за разлику од Викоовог историцизма, тврди да друштво може постојати само уколико

- 1 Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, „Култура као основ етничких идентитета Балкана”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006, стр. 134.
- 2 Историјски процес се, према Ђанбатисту Викоу, одвија према тачно одређеним законима. Он је вратио у употребу циклично поимање историје, али га је обогатио идејом сврховитости. Такође, према њему, да би сазнање о нечему било могуће, неопходно је да будемо творци те ствари о којој желимо да нешто сазнамо. Историјско поимање је с тога могуће јер смо ми сами творци наше историје. (О томе видети: Љубинко Милосављевић, *Под/стицање слободe – нововековна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 122-127.)
- 3 Leonidas Donskins, *Troubled Identity and the Modern World*, Palgrave Macmillan, 2009, стр. 1.
- 4 Љубинко Милосављевић, *Под/стицање слободe – нововековна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 125.

оно продире у свест појединаца и обликује „њихов изглед и њихову сличност”.⁵ Подсетимо се да је према њему суштина друштвених појава колективно-психолошка. Диркемово теоријско језгро је садржано у *колективном психологизму*, који је код њега презентираан у јединству са *функционалистичким погледом на друштво*.⁶ Диркем је у људској природи видео један дуализам, тј. сталну борбу између две супротстављености. Са једне стране имамо наша чула и осећаје који делују на нас, док, са друге стране, имамо један концептуални и морални оквир који нас усмерава.⁷ Ове две међусобно супротстављене крајности представљају саставни део нашег бића. Један део наше личности је егоистичан и тежи непосредном задовољењу наших потреба (глад, жеђ...), док је други део наше личности обликован друштвом и правилима којих се морамо придржавати.⁸ Друштво обликује појединца и његове вредности усмеравајући притом његово деловање. Човек тиме постаје један својеврсни *homo duplex*. Он је истовремено сачињен и од индивидуалног и од колективног бића, при чему се преко појединца остварује колективна свест.

За идентитет се оправдано може рећи да представља прави извор смисла и искуства једног народа. О томе говори и Крег Калхун [Craig Calhoun] који каже да не познајемо народе без имена, нити језике или културе, код којих не постоји неки начин разликовања између себе и осталих.⁹

Радослав Гађиновић истиче да човек са идентитетом представља значајан субјекат друштва, а да друштво са идентитетом представља стабилан темељ индивидуалне, социјеталне и националне безбедности.¹⁰

5 Emile Durkheim, *On morality and Society*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973, стр. 149.

6 Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 100.

7 Leonidas Donskins, *Troubled Identity and the Modern World*, Palgrave Macmillan, 2009, стр. 4-5.

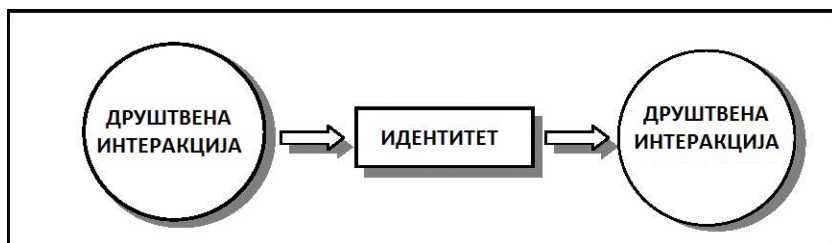
8 Emile Durkheim, *On morality and Society*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973, стр. 150-155.

9 Craig Calhoun (editor), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell, 1994, стр. 9-10.

10 Радослав Гађиновић, „Национални идентитет и безбедност модерне државе”, *Наука, безбедност и полиција*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 1/2011, стр. 17.

Идентитет је, дакле, нераскидиво повезан са друштвом. Он се увек формира у односу са другим. Ради се о феномену који је почетком XX века Чарлс Х. Кули [Colley] одредио као „учинак гледања” током кога појединац доживљава себе у искуству другог.¹¹ Ми своје *Ја* креирамо у интеракцију са другима што представља један реципрочан процес коме нема краја.¹² Међутим, поставља се питање какву улогу идентитет врши у друштву. Бернд Симон [Bernd Simon] истиче да је идентитет нека врста медијатора између инпута и аутпута у друштву. Он се ствара у друштву, на њега утиче социјално-културно миље у коме се формира, али не треба заборавити и да он истовремено обликује друштво. Дакле, не ради се о једном једносмерном процесу, већ напротив, у питању је међусобно условљена интеракција између појединца и друштва унутар које се идентитет јавља као крајњи резултат.

Графикон бр. 1:
Идентитет као социјално-психолошки медијатор
између инпута и аутпута у друштву

Извор: Bernd Simon, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004, стр. 2.

Дефинишући идентитет у друштвеном контексту Мануел Каstellс [Manuel Castells] каже да идентитет представља процес стварања смисла на темељу културних особености или сродног низа културних особености којима је дата

- 11 Никола Божилковић, Бранислав Стевановић, „Култура ка основ етничких идентитета Балкана”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и Европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006, стр. 134.
- 12 Миша Стојадиновић, Дејана Вукчевић, „Проблем очувања идентитета на Балкану”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011, стр. 87.

предност у односу на друге изворе смисла.¹³ Он истиче да се изградња идентитета увек дешава у контексту одређеном односима моћи, због чега сматра да постоје три основна облика и извора изградње идентитета а самим тим и три исхода у стварању друштва:¹⁴

- *Легитимишући идентитет*: Овај идентитет намећу доминантне друштвене институције како би прошириле и рационализовале своју доминацију над друштвеним актерима. Ова тема чини саму срж Сетнетове [Richard Sennett] теорије о ауторитету и доминацији, уклапајући се уједно и у разне теорије о национализму. Овакав идентитет ствара, према Кастелсу, грађанско друштво, тј. склоп организација и институција, као и низ структурираних и организованих друштвених актера који производе идентитет који рационализује изворе структуралне доминације.
- *Идентитет отпора*: Овај идентитет стварају они субјекти који су обезвређени и/или жигосани логиком доминације, копајући на тај начин „ровове за отпор и преживљавање”, који се темеље на начелима различитим или супротним од оних која прожимају друштвене институције. Овај тип изградње идентитета је најважнији за Кастелса и доводи до стварања комуна или заједница. Он, такође, изграђује колективни отпор, обично на темељу идентитета који је дефинисан историјом, географијом или биологијом, олакшавајући на тај начин есенцијално одређивање граница отпора.
- *Пројектни идентитет*: Овај идентитет настаје када друштвени актери граде свој нови идентитет, а на темељу њима доступних културних материјала који редовно рedefинишу њихов положај у друштву, тражећи том приликом преобликовање целокупне друштвене структуре. Овај тип изградње идентитета ствара „субјекте” какве можемо наћи у дефиницији Алена Турена [Alain Touraine]: „Субјектом називам

13 Мануел Кастелс, *Информацијско доба – економија, друштво и култура 2: Моћ идентитета*, Голден маркетинг, Загреб, 2002, стр. 16.

14 Исто, стр. 17-20.

жељу да се буде индивидуа, да се ствара сопствена историја, да се да смисао целом богатству искуства индивидуалног живота... Преображај појединаца у субјекте је последица нужне комбинације између два потврђивања: појединаца у односу на заједницу и појединаца у односу према тржишту.”¹⁵

Бавећи се анализом многобројних социјално-психолошких проучавања идентитета могу се издвојити пет његових најважнијих функција:¹⁶

- Прва функција повезана је са *потребом за припадањем*. Ово је нарочито важно када се има у виду да колективни идентитет настаје у интеракцији појединца унутар неког одређеног друштва. То доводи до тога да је колективни идентитет нарочито погодан за реализовање ове потребе, али то не значи и да индивидуални идентитет овде није подједнако важан, због тога што и индивидуални и колективни идентитет настају у друштвеном контексту. Они су изузетно важни и због тога што стварају осећај континуитета који одражава временску димензију припадања.
- Друго, поред тежње за припадањем, свака индивидуа поседује и *потребу да се разликује од других*, да буде по нечему јединствена. Идентитет поред тога што дефинише „ко сам *Ја*”, такође, одређује и „ко нисам *Ја*”. У том смислу, колективни идентитет разликује припаднике једне групе од припадника других група, док индивидуални идентитет одређује јединственост индивидуе у односу на друге. Индивидуални идентитет нам, у комбинацији са колективним идентитетом, даје основу онога што ми јесмо, тј. онога што можемо назвати *Ја*.
- Трећа важна функција идентитета тиче се *потребе за поштовањем*. Идентитет је свакако један од неопходних извора без кога се ова потреба не може остварити, јер он чини значајну основу самопоштовања и

15 Исто, стр. 19-20.

16 О томе опширније видети: Bernd Simon, Identity in modern society: A Social Psychological Perspective, Blackwell Publishing, 2004, стр. 66-68

самопоуздања. Овде нарочито треба истаћи важност колективног идентитета који ствара осећај припадности код индивидуа, дајући им осећај заједништва. То доводи до тога да се индивидуа осећа сличним неким другим индивидуама, али не и свим. Социјални психолози, као што су на пример Хенри Тајфел [Henri Tajfel] и Џон Тарнер [John C. Turner], сматрају да је ово веома значајно и због тога што је вероватније да ће се међусобно сличне индивидуе поштовати много више него оне где те сличности нема.

- Четврто, идентитет је веома значајан и због тога што обезбеђује индивидуи *перспективу помоћу које објашњава и разуме свет око себе*. Леон Фестинџер [Leon Festinger] сматра да колективни идентитет овде има извесну предност над индивидуалним јер он даје перспективу коју цело друштво дели чиме је она ојачана кроз процес друштвене валидације. Треба, међутим, истаћи да ово није процес приликом кога појединци пасивно прихватају друштвене норме. П. Оакес [Penelope J Oakes], на пример, истиче да он представља веома активну и софистицирану когнитивну израду колективног погледа на свет. Такође, као што је сваки појединац део једне шире мреже друштвених односа, тако је и идентитет, као део саморазумевања, увек део једног ширег концептуалног оквира или перспективе која омогућава тумачење свеобухватне друштвене мреже.
- Као пето, Ричард Дичармс [Richard DeCharms] и Џером Брунер [Jerome S. Bruner] истичу да идентитет омогућава да *људи себе препознају као утицајне друштвене актере*. Са једне стране, колективни идентитет ствара осећај да нико није сам и да свако може да рачуна на социјалну подршку и солидарност осталих чланова групе. Са друге стране, обавезе и норме које се намећу од стране групе обликују индивидуални идентитет у функцији стварања успешнијих друштвених актера.

ИЗАЗОВИ ФОРМИРАЊА ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Интересовање за проблем идентитета у доба убрзане модернизације и глобализације изгледа јаче него икада раније. Почетно одушевљење крилатицом „*everything goes*”, због ослобађања идентитета од традиционалних стега, заменио је страх од аномије и стање у коме „*nothing counts any more*”, што подрива саму суштину идентитета.¹

Овде је свакако, потребно одредити шта је то што подразумевамо под одредницом „савремено светско друштво”. Наиме, овде се савременим светским друштвом означавају сва она друштва која коегзистирају у нашој савремености, без обзира на њихов тип или степен развијености. Под овом одредницом, дакле, подразумевамо читаву лепезу глобалних светских друштава и глобалних друштвених система различитог нивоа технолошке, економске и социјалне развијености, али и квалитета живота.² Оно се због тога налази рапето између, са једне стране, високог степена међусобне повезаности и међузависности која је настала као резултат поделе рада, развоја у сферама технологије, економије, комуникације, инфраструктуре и информатике, и са друге стране, хијерархијске структуре која дели друштва на доминантна и зависна.³

У таквом друштву настали су многобројни изазови у процесу формирања и очувања идентитета.⁴ Као што смо већ

1 Bernd Simon, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004, стр. 1.

2 Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 325.

3 Мирослав Печујлић, *Савремена социологија*, Београд, 1991, стр. 61.

4 Миша Стојадиновић, „Изазови формирања идентитета у савременом друштву”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2011.

напоменули, овај проблем је нарочито постао актуелан крајем прошлог века, који је са собом донео велики број друштвених промена и процеса, који су наметнули многобројне изазове по питању очувања идентитета. Ален Турен сматра да појединац или група нису субјекти када одозго управљају практикованим понашањем, већ да је субјекат снажнији и свеснији себе када се брани од напада који прете његовој аутономији и капацитету да се прихвати као интегрисани субјекат или бар када се бори да то постане да би се препознао и био препознат као такав. „Онда када глобализација, с једне стране и неокомунитаризам, с друге, покушавају да преузму наше ставове и наше улоге, ми смо приморани да тражимо унутар нас самих наше јединство као субјекта, односно бића способних да постигну и покажу свест о самоутемељењу себе, а то је оно што разликује субјект од мене – чак себе, које се ствара преко интериоризације слика које други имају о мени.”⁵ Наравно треба напоменути да Турен субјекат види као супротност идентитету „која се губи у интимности, чак и када прелази те реалности или оне њега.” Он дефинише субјекат у његовом отпору према безличном свету потрошње, насиља и рата, при чему се он никада не идентификује са самим собом, остајући тако у поретку права и обавеза, поретку моралности, а не само искуства.

Пратећи развој идентитета кроз историју многи теоретичари указују да се проблем идентитета јавља тек са модерним друштвом. Никола Божиловић каже да у традиционалном друштву проблем идентитета не постоји због чињенице да је у сродничком систему социјални статус индивидуе био строго фиксиран при чему је место сваког појединца било стриктно одређено.⁶ Лаурен Лангман [Lauren Langman] у том духу истиче да традиционално *Gemeinschaft*⁷ друштво,

5 Ален Турен, *Нова парадигма – за боље разумевање савременог друштва*, Службени гласник, 2011, стр. 99.

6 Никола Божиловић, „Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу”, *Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији* (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011, стр. 585.

7 *Gemeinschaft* и *Gesellschaft* (заједница и друштво) су категорије које уводи Фердинанд Тенис [Ferdinand Tönnies]. О томе видети: Ferdinand Tönnies, *Ge-*

са јаким социјалним везама и стабилним погледом на свет, ствара својим члановима јасан, фиксни и недвосмислени извор идентитета.⁸ У модерном друштву долази до преокрета. Развој економије, поделе рада, урбанизације, индустријализације, глобализације доводе до слабљења друштвених веза и преиспитивања наметнутих идеологија и схватања. Савремено друштво, као резултат тога, подразумева плуралитет интерпретација и избора у светлости конкретних, партикуларних и променљивих околности, због чега се људи сусрећу са фрагментацијом и контрадикцијама колективне и персоналне егзистенције.⁹ „Заштита” *Gemeinschaft* друштва је разбијена и индивидуе су стављене пред многобројне дилеме у погледу њиховог идентитета и одређивања где припадају, што уједно отвара и могућност за *самореализацију*.

Табела бр.1:
Основне карактеристике *Gemeinschaft*
и *Gesellschaft* друштва према Фердинанду Тенису

<i>Gemeinschaft</i>	<i>Gesellschaft</i>
мала популација	велика популација
хомогена популација	хетерогена популација
безначајан концепт прогреса	оријентација ка прогресу
дубоки осећај заједништва	конфликти и сукоби
кооперација и узајамна помоћ	конкурентација
егзистенцијална економија	потрошачка економија
сакрализација	секуларизација
неписани закони	легални, писани закони подложни промени
доминација традиционалног система	доминација постигнутог система
знања која се стичу имитацијом и праксом	формално и специјализовано образовање

meinschaft and Gesellschaft, Harper and Row, New York, 1963.

- 8 Lauren Langman, „Culture, identity and Hegemony: The Body in a Global Age”, *Current Sociology*, 3-4/2003, SAGE Publications, стр. 223.
- 9 Никола Божиловић, „Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу”, *Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији* (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011, стр. 585.

традиционализам	динамизам
односи заједништва	асоцијативни односи
примарни односи у групи	секундарни односи у групи
„човечност у односима”	човек као функција за другог
истинита брига за друге	<i>pseudogemeinschaft</i>
ограничени број контаката	многобројност контаката
велика концентрисаност	космополитизам
спонтаност	алијенација
неформални договори	легални уговори
солидарност и заједништво	бирокупатска организација и индивидуализам

Извор: Ђокица Јовановић, „Зашто је Србија сама? (Питања)”, *Геокултура развоја и култура мира на Балкану (етничка и религијска позадина)* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Институт за социологију, Ниш, 2006, стр.426.

Мајкл Хог [Michael A. Hogg] и Грахам Воган [Graham M. Vaughan], такође, указују да је традиционално друштво били друштво у коме су индивидуе развијале свој идентитет у складу са положајем који су заузимале у друштву. У њему није било много места за независтан дух и самосталан развој индивидуе који би довео до њеног самоиспуњења. Они у свом чувеном делу *Social Psychology* дају једну паралелу између формирања идентитета у средњевековном и савременом друштву, при чему истичу да у XVI веку почињу друштвене промене које, једном започете, још увек трају. Ове друштвене промене су, према њима, на самом њиховом почетку укључивале:¹⁰

- *секуларизацију* – идеја да ће до самоиспуњења доћи у загробном животу замењена је идејом да њему треба активно тежити током читавог живота.
- *индустријализацију* – човек због развоја индустријске производње постаје покретљивији у потрази за послом, чиме његов идентитет постаје ослобођен статичне друштвене структуре.
- *просветитељство* – људи су видели да могу да организују другачији идентитет и да се ослободе друштвених стега којима су до тада били ограничени.

¹⁰ Michael A. Hogg, Graham M. Vaughan, *Social Psychology*, Pearson Education Limited, Edinburg Gate, Harlow, England, 2011, стр. 113.

- *психоанализу* – Фројдова [Sigmund Freud] теорија је у потрази за основама *Self* дошла до тога да за њим треба трагати и у несвесним деловима личности.

Ипак треба напоменути да је проблем идентитета нешто што „мучи” човека током читаве његове историје и да свако време намеће своје сопствене изазове његовом формирању и очувању.

МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ И ПРОБЛЕМ РАЗЛИЧИТОСТИ

Мултикултурализам као појам има своју историјску претходницу у појму културни плурализам који је настао у првој половини прошлог столећа. Појмови мултикултурализам и културни плурализам не представљају синониме. Културним плурализмом се означава равноправан и толерантан однос између националних култура, док је за однос култура на субнационалном нивоу касније формулисан термин мултикултурализам.¹

Термин „мултикултурализам” је, према речнику *Grand Robert*, први пут употребљен 1971. године приликом говора Пјера Триода [Joseph Philippe Pierre Yves Elliott Trudeau], председника канадске владе, који је тада рекао: „Термин бикултурализам не одсликава довољно добро наше друштво. Реч мултикултурализам је у том погледу прецизнија.”² За Канаду се иначе може рећи да представља једну од држава која је највише постигла на пољу афирмације идеје о мултикултурализма.

Мултикултурализам се може одредити као идеја или идеал о складном саживоту различитих етничких и културних група у оквиру плуралистичког друштва.³ Дакле, мултикултурализам би, барем у идеалном смислу, требало да представља складан суживот припадника различитих култура.

Андреа Семприни [Andrea Semprini] указује да мултикултурализам са собом покреће нека веома озбиљна питања: питање различитости; проблем места и права мањина у одно-

1 Никола Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007. стр. 42.

2 Андреа Семприни, *Мултикултурализам*, CLIО, Београд, 1999, стр. 147.

3 Исто, стр. 149.

су на већину, као и питање идентитета и његовог признавања. Према њему, могу се разликовати четири модела мултикултурног простора:⁴

1. *Класични политички либерални модел* – Овај модел проистиче из класичне либералне политичке теорије и предвиђа темељну разлику између јавних и приватних сфера колективног живота. Њиме су утврђена грађанска и политичка права и обавезе којима појединац треба да се прилагоди да би стекао статус грађанина, што је предуслов за његов приступ јавном простору. Јавни простор је по дефиницији неутралан и хомоген, или како би то Тејлор [E. Taylor] рекао „слеп за различитости”. Овим, међутим, различитости нису поништене, већ су само ограничене на приватну сферу, где једино понашање које повређује обавезе наметнуте појединцу као грађанину може бити санкционисано. Мултикултуралисти сматрају да јавни простор никада стварно није био отворен за све и да стварна једнакост никада није владала. За њих је овај модел неадекватан да на задовољавајући начин одговори на њихове захтеве.
2. *Мултикултурни либерални модел* – У овом моделу је однос између приватне и јавне сфере модификован и премешта се на ниво граница групе. Он уводи групу као термин посредовања. Тиме је друштвени простор подељен на једну централну „монокултурну зону”, у којој учествују све групе и на мноштво периферних зона у којој свака група располаже својом аутономијом. Мултикултурни захтев може бити уобличен само у односу на монокултурну већину која има контролу над институцијама. Овај модел, такође, предвиђа и кохезију и фрагментацију, која је у класичном моделу била незамислива због хомогености јавног простора.
3. *„Максималистички” мултикултурни модел* – Овај модел пориче сваку могућност постојања једне заједничке сфере, ма какав да је њен садржај. У њему,

4 Исто, стр. 113-119.

за разлику од претходна два модела, културолошки и етнички фактори много више одређују појединца. У њему постоји опасност од уситњавања друштвене кохезије, јер он не само да изазива друштвену сепарацију, већ је и претпоставља. Он не нуди неко право решење и доводи до стварања онолико монокултурних простора колико је група које захтевају посебан идентитет.

4. *Модел Corporate Multiculturalism* – Главна брига овог модела је управљање различитостима. Референтни хоризонт овог модела је економски, његов систем функционисања је прагматичан, а оквир развоја је међународни. Групе које настајују заједнички простор, који је економског типа, посматрају се као циљне групе. Посматрајући реакције на овај модел, као главна критика може се истаћи да он представља конкретну, „реалну”, постполитичку, економску и транснационалну верзију традиционалног мултикултурног либералног модела који би да понуди једно политичко и либерално управљање различитостима, које је лакше представљиво, али потпуно апстрактно.

Загорка Голубовић, међутим, сматра да постојање мултикултурне заједнице као коегзистенције различитих култура не подразумева нужно њихову међукултурну комуникацију. То је једино могуће када различите културе преносе утицаје једна на другу што представља животни простор за мултикултурну интеграцију. Према њој, уколико мултикултурна заједница не превазиђе стање чисте коегзистенције различитих култура то може произвести тензије и појачати сукобе међу културно различитим народима.⁵

Никола Божиловић каже да је мултикултурни концепт често критикован са становишта позиција асимилационизма и расизма. Суштина критика садржана је у културном релативизму, којим се негирају универзалне вредности, али и у пренаглашавању слављеничких облика у испољавању мулти-

⁵ Никола Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр 34.

културалности, која је наводно окренута ка небитним манифестацијама као што су култура, уметност и религијске светковине, док се важни облици дискриминације који се спроводе у школама и другим институцијама запостављају.

Драган Коковић у односу на мултикултурализам даје предност интеркултурализму, као активном прожимању култура. Мултикултурализам је према њему статичан и подразумева концепт друштва у коме равноправно коегзистира више култура. За разлику од њега, интеркултурализам води ка друштву у чијим се оквирима више култура налази у фази дијалога где се елиминише статичност.

Доминик Шнапер [Dominique Schnapper] сматра да је мултикултурализам друштвеног живота чињеница: „цела нација, по дефиницији, састављена је од популација које се разликују по култури, друштвеној средини, упражњаваној или референтној религији, регионалном или националном пореклу.”⁶ Према Шнаперовој, уколико се држимо логике функционисања грађанске нације одговор на питање шта може или шта мора да буде мултикултурализам је веома једноставан. „Ако су културне специфичности посебних група усагласиве са захтевима заједничког живота, грађани и странци који су по прописима настањени на националном тлу имају право да негују своје посебности како у свом личном, тако и у друштвеном животу, под условом да поштују правила јавног реда. То је право уписано у сама начела правне државе и модерне демократије. Јавне слободе обезбеђују слободу удруживања, право на слободу, право на слободно упражњавање сопствене религије или употребу сопственог језика. Али истовремено, ове специфичности не смеју да буду основ неког посебног политичког идентитета, признатог као таквог у јавном простору. Тај простор мора да остане место политичког јединства и заједничког политичког пројекта.”⁷

Шнаперова указује да држава неминовно развија национални политички пројекат и води политику коју смо дуго

6 Доминик Шнапер, *Заједница грађана – о модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996, стр. 135.

7 Исто, стр. 135.

називали „политиком асимилације”, док се данас она означава „политиком интеграције”, а која се састоји од обнављања процеса интеграције популација кроз праксу права грађанства и учествовања у заједничком животу.⁸ Иако постоји опасност да се оваквој политици замери да је тиранска, њу не треба мешати са процесом акултурације у коме појединци мењају своју културу унутар политичке организације утемељене на принципима грађанства.

Може се рећи да је Балкан прави пример зоне *етничког коктела* [Zbigniew Brzeziński] где се секу лукови различитих цивилизација. Наиме, простор Балкана је насељен становништвом које припада различитим етничким (Грци, Срби, Црногорци, Македонци, Хрвати, Румуни, Мађари, Бугари, Румуни, Албанци, Турци, Роми...) и конфесионалним групама (православци, католици, муслимани...). Све ово даје Балкану карактеристике мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности, које у комбинацији са бурном прошлoшћу балканских народа и интересима великих сила доводе до тога да се за Балкан оправдано може рећи да представља право *буре барута*.⁹ То доводи до тога да се политичким системима на Балкану намеће да морају водити рачуна о етничким мањинама и да оне равноправно буду укључене у све нивое друштва, као и о томе да између становништва различитих етничких и конфесионалних опредељења владају односи међусобног уважавања и толеранције. Колико је етнички састав балканских земаља разноврстан може се видети и на основу следећих табела.

8 Исто, стр. 155.

9 Миша Стојадиновић, „Значај медија за развој културе мира”, *Медији и култура мира на Балкану* (приредили: Бранислав Стевановић, Александра Костић, Љубиша Митровић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2010.

Табела бр. 2:
Етничка структура балканских земаља

ДРЖАВЕ	Годи- на	Станов- ништво	Већински на- род (у процен- тима)	Мањинско становниш- тво (у про- центима)
Албанија	2005.	3.563.112	95,0	5,0
БиХ	2000.	4.025.476	48,0	52,0
Бугарска	2005.	7.450.349	83,9	16,1
Грчка	2003.	10.668.354	98,0	2,0
Хрватска	2001.	4.495.904	89,6	10,4
Србија и Црна Гора	2002.	10.829.175	67,6	32,4
Македонија	2002.	2.045.262	64,2	35,8
Румунија	2002.	22.329.977	89,5	10,5
Словенија	2002.	2.011.070	83,1	16,9
Укупно	-	67.418.679	-	-

Извор: Петар Голубовић, Сузана Марковић-Крстић, „Демографске и етничке структуре балканских друштава”, *Културни и етички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 79.

Табела бр. 3:
Етнички састав становништва Србије 1991. и 2002. година

Етничке групе	Република Србија		Централна Србија		АП Војводина	
	1991.	2002.	1991.	2002.	1991.	2002.
Укуп- но	7.759.571	7.498.001	5.745.682	5.466.009	2.013.889	2.031.992
Број %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Срби	72,9	82,9	88,9	89,5	56,8	65,1
Црногорци	1,7	0,9	1,3	0,6	2,2	1,8
Југословени	5,5	1,1	2,5	0,6	8,6	2,5
Мађари	8,5	3,9	0,1	0,1	16,9	14,3
Албанци	...	0,8	...	1,1	...	0,1
Роми	1,2	1,4	1,2	1,5	1,2	1,4
Румуни	1,0	0,5	0,1	0,1	1,9	1,5
Словаци	1,6	0,8	0,1	0,0	3,1	2,8
Хрвати	2,1	0,9	0,4	0,3	3,7	2,8
Бошњаци	...	1,8	...	2,5	...	0,0
Власи	...	0,5	...	0,7	...	0,0
Остало и непознато	5,5	4,5	5,5	3,0	5,5	7,7

Извор: Петар Голубовић, Сузана Марковић-Крстић, „Демографске и етничке структуре балканских друштава”, *Културни и етички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 79.

На основу следеће табеле се може видети шта је то што грађани у Србији, Македонији и Бугарској прво желе да знају о особи коју тек упознају. На првом месту је то професија, затим следе вера, карактер...

Табела бр. 4:

Шта најпре желите да сазнате о особи коју сте тек упознали?

	Бугарска	Македонија	Србија	Просек за све три земље
1. Шта је по професији	47.4%	28.1%	37.5%	37.6%
2. Које је вере	8.5%	33.9%	4.4%	15.6%
3. Карактер	/	15.4%	25.0%	13.5%
4. Етничку припадност	15.6%	9.1%	6.5%	10.4%
5. Нешто друго	11.8%	0.2%	7.0%	6.3%
6. Коју музику слуша	7.1%	2.8%	5.7%	5.2%
7. Сексуалну оријентацију	2.2%	8.7%	2.2%	4.4%
8. Систем вредности	/	/	6.8%	2.3%
9. Које је расе	4.7%	1.1%	0.9%	2.2%
10. За коју партију гласа	2.7%	0.4%	1.1%	1.4%
11. Порекло	/	/	2.4%	0.8%
12. Материјалну ситуацију	/	0.4%	0.4%	0.3%
Укупно	100%	100%	100%	100%

Извор: Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану* (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевска, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2009, стр. 159.

Овде треба поменути и податак да поред поменутих разлика народа на Балкану већина грађана Србије, Бугарске и Македоније сматра да између балканских народа има више сличности него између балканских и других европских народа (видети следећу табелу).

Табела бр. 5:

Међу балканским народима има више сличности него између балканских и других европских народа

Србија		Бугарска		Македонија	
	%		%		%
да	55.0	да	57.3	да	66.6
не	17.9	не	8.8	не	15.6
немам став	27.1	немам став	33.9	немам став	17.8

Извор: Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, „Култура као основ етничких идентитета Балкана”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и Европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2006, стр. 140.

Овај податак свакако радује, ако се има у виду потреба за развојем међусобне сарадње народа на Балкану. Житељи Балкана су, дакле, свесни чињенице да они деле заједничку културу, која је настала као резултат међусобних културних интеракција, а које су довеле до развоја свести о томе да је њихова култура умногоме сличнија од култура народа ван Балканског полуострва. Култура се не може дефинисати ван процеса комуникације, она представља један динамичан феномен који се стално изнова обликује, при чему треба одбацити сваку помисао о њеној херметичности.¹⁰ „Свака се култура у целости треба схватити као комуникација кроз простор (актуелна културна свакидашњица) и кроз време (живућа историја, културна традиција).”¹¹ Култура свих народа, па и народа на Балкану, настаје као резултат културних контаката и додира. То доводи до развоја међусобних сличности, али и разлика. Културне разлике не морају нужно водити ка стварању конфликта, оне могу бити и извор међусобне сарадње и то је нешто чему треба стремити.

Божо Милошевић указује на то како велики број социолошких и политиколошких разматрања често трагају у прошлости Балкана за социокултурним упориштима његове интеграције, а при том се заборавља да је овај процес у прошлости обиловао (и да још увек обилује) бројним изворима дезинтеграције.¹²

Проблем формирања и очувања идентитета је нарочито интересантан због свега овога када се ради о простору Балкана. Нажалост, историја Балкана је испуњена многобројним сукобима.¹³ И поред схватања грађана Србије, Бугарске и Македоније о томе да међу балканским народима има више

10 Миша Стојадиновић, Катарина Милошевић, „Комуникацијски контекст културе и мултикултурног друштва”, *Наука*, Часопис Слобомир П Универзитета за друштвене и хуманистичке науке, Слобомир, Бијељина, 2-3/2010.

11 Никола Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр. 14.

12 Божо Милошевић, „Могућности културе мира на Балкану: између националног идентитета и космополитске еманципације”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану* (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевска, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2009, стр. 109.

13 Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 4/2009.

сличности него између балканских и других европских народа, разлике међу њима су у прошлости резултирале многобројним социјалним конфликтима. Та разноликост у погледу мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности је током бурне историје Балкана неретко била узрок настанка дезинтегративних процеса који су неретко резултовали ратовима. Разлике су, дакле, веома често биле инструментализоване зарад разноразних циљева и то је нешто што не смемо никако да заборавимо, јер у супротном би се сваки покушај међусобне интеграције могао претворити у један скупи и безуспешни експеримент.

Ђуро Шушњић указује на то како на нашим просторима постоје такозване *константе нашег менталитета* које се показују као сметња разумевању, поверењу и помирењу између наших народа, вера и култура. У том смислу он истиче следеће обрасце мишљења, веровања и понашања (националне, политичке и културне):¹⁴

1. *традиционализам* – То је идеологија која потомцима намеће идеје, веровања, вредности и норме њихових предака да их следе без поговора и приговора, не обазирјући се на промене у спољашњој средини или унутрашњем искуству. Традиционализам представља тешку препреку у комуникацији између два народа која је могућа само под условом да се оба система схвате као отворена, недовршена и несавршена. Традиција јесте битан део културе сваког народа, али треба водити рачуна да она не постане кочница у даљем развоју друштва. Традицију треба гајити и чувати, али увек треба бити отворен према новим искуствима, јер традиционализам може бити велика препрека, како у сарадњи двају народа, тако и у развоју народа који из те сарадње може проистећи.
2. *ауторитарни менталитет* – Народи на нашим просторима су одрасли у једној ауторитарној атмосфери, како у породици као елементарној заједници, тако и у држави као политичкој организацији друштва. Те-

14 О томе опширније видети: Ђуро Шушњић, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења”, *21 Прича о демократији* (приредио: Далиборка Уљаревић), Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.

шко је очекивати да се овакав начин мишљења, веровања и понашања промени током ноћи и прерасте у демократски. Два су услова неопходна да би се држава ослободила овакве препреке а то су: демократски услов – који је остварљив и имати народ зрео за дијалогски начин мишљења, веровања и понашања – који је тешко остварљив. Наиме, лакше је у некој земљи донети демократске законе него одгојити народ у демократском духу, а без тога нема истинске демократије.

3. *политичка некултура* – Ова препрека постоји у нашем начину размишљања који се манифестује у томе да за нас постоји само *за* и *против*. Оваквом начину размишљања недостаје оно *између*. Друштвени односи су доста сложенији од овако поједностављеног начина размишљања и све док се то не схвати увек ће бити простора за сукобе. Оваква подела, иако се чини логичном и практичном, веома је опасна.
4. *антиинтелектуализам* – Он се манифестује у одбацивању интелектуалаца у неком друштву уместо да се они искористе зарад напретка тог друштва.
5. *предрасуде* – „Предрасуда је (позитиван или негативан) став појединаца или групе према другом појединцу или групи, који се не темељи на познавању чињеница и рационалних разлога: чињенице и разлози могу бити при руци, али предрасуде остају недирнуте.”¹⁵ Један од најпознатијих примера предрасуда је свакако ситуација у којој се странац доживљава као сумњив и опасан без икаквог рационалног разлога, само због тога што је странац. Предрасуде се манифестују на мноштво различитих начина. Ту су, на пример, предрасуде према полу, вери, нацији, раси... Предрасуде је, када се једном укорене, веома тешко искоренити. Оне могу бити нападане рационалним ставовима и против њих се могу износити веома јаки аргументи, али како су оне пре свега емоционални ставови тешко их је на тај начин уклонити. Предра-

15 Исто, стр. 11.

суде су веома опасне јер је довољна мала провокација да ескалирају у насилне сукобе.

6. *непостојање критичког јавног мњења* – На основу бројних истраживања може се видети да се веома мали проценат јавног мњења може окарактерисати као критичко јавно мњење. Углавном се медији користе у манипулативне сврхе помоћу којих владајуће групе обликују мњење на начин на који то њима одговара. Тако се ствара идеологија којом се стварност представља онако како то одговара онима који владају.

Никола Рот бавећи се односима између различитих друштвених група каже да се „припадници групе оцењују и осећају као блиски, а сви они који не припадају групи доживљавају се, бар по неким карактеристикама, као другачији и као странци.”¹⁶ Наравно, он указује и на то како лојалност према властитој групи не мора нужно бити праћена непријатељством према другим групама, мада је углавном присутан другачији приступ према припадницима других него према припадницима властите групе. То доводи до потребе за развојем толеранције на просторима где живе припадници различитих култура.

Али, шта је то толеранција? Ана Е. Галеоти [Anna Elisabetta Galeotti] каже да толеранција представља друштвену вештину и политички принцип који омогућава мирну коегзистенцију индивида и група уз задржавање сопственог начина живота, гледишта и карактера унутар истог друштва. Ово јесте једна веома општа дефиниција толеранције али сматрамо да се њоме указује на саму суштину овог у основи веома сложеног феномена.

Реч толеранција води порекло из латинског језика од именице *tolerantia*, која изворно значи попустљивост, трпеливост и глагола *tolerare* који значи подносити, трпети, допуштати. Уколико под толеранцијом подразумевамо њено првобитно, етимолошко значење, може се видети да се она

16 Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, „Култура ка основ етничких идентитета Балкана”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и Европске интеграције*, стр. 134.

схватала као нешто непожељно. Овакво значење се током историје веома често јављало.

Друштвени напредак је довео до тога да се негативно значење речи толеранција преобрази у своју супротност, чиме толеранција постаје саставни део развоја човечанства тако да бирати толеранцију нужно значи бирати човечанство. То у оквиру људске свести значи усвојити следеће постулате:¹⁷

1. ако сам ја израз идеје човечности, онда је и свако други за мене то исто;
2. као израз идеје, ја сам могућност њеног развоја, а не она сама по себи;
3. пошто сви јесмо отелотворење човечности, а сам за себе нико то није до краја, онда ми ни читава истина самоме није доступна;
4. пошто знам да сам *Сам* одраз, могућност и отелотворење човечности, међу другим одразима, могућностима и отелотворењима, ја не могу друге посматрати другачије него што посматрам себе.

Толеранција је, дакле, навика дозвољавања неслагања и не-негодовања мишљења која се не слажу са вашим или са начином живота који је другачији од вашег.¹⁸ Овај концепт сасвим лепо звучи у теорији, али је тешко остварљив у пракси.

Створити живот без сукоба, насиља и ратова уз међусобну толеранцију није нимало једноставно, нарочито уколико се има у виду да насиље представља мултидимензионални феномен. Када се помиње рат, углавном се као прва асоцијација јавља физичко насиље које једна група људи врши над другом групом људи, што уједно представља и највидљивији вид насиља који је најлакше идентификовати. Насиље, међутим, није тако једноставан феномен као што то на први поглед изгледа. Да би се боље упознали са овим проблемом по-

¹⁷ Далиборка Уљаревић, „Значај и улога толеранције у демократском друштву”, *21 Прича и демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 24.

¹⁸ Roger Scruton, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, Palgrave Macmillan, 2007, стр. 692.

требно је поменути Галтунга [Johan Galtung] који указује на три вида насиља:¹⁹

1. директно насиље се уопштено може одредити као физичко насиље над другим људима; директно насиље је за разлику наредна два вида насиља увек видљиво;
2. структурално насиље настаје као резултат социјалних неједнакости, репресије и неједнакости моћи у друштву; структурално насиље се манифестује различитим друштвеним неправдама, репресивним институцијама и институционализованим предрасудама;
3. културно насиље је насиље које се дешава у симболичкој сфери нашег постојања (симболи, застава, химна, говори, медији...).

Дакле, рат се не мора водити само оружаним средствима. Стање мира не треба бити једноставна негација рата, већ стање у коме ће доћи до развоја поштовања универзалних људских права и слобода, међуетничке и религијске толеранције, поштовања културне различитости, решавања спорова мирољубивим путем, дијалогом уз поштовање права на различитост, тежња ка мултикултурализму... Толеранција свакако представља један од основних предуслова неометаног развоја идентитета. У духу мултикултурализма, погледајмо какво је стање када се ради о односима између припадника различитих националних група, конкретно о поверењу које припадници једне националне групе имају у припаднике других националних група.

19 Vladimir Bratić, „Examining peace-oriented media in areas of violent conflict”, *The International Communication Gazette*, Sage Publications, 2008, стр. 492.

Табела бр. 6:
Поверење у припаднике друге националности
(истраживање на глобалном нивоу)

	Fre- quency	Percent	Cumulative Percent	Valid percent	Cumulative valid percent
Верује у попуности	3476	4.2%	4.2%	5.1%	5.1%
Мало верује	25299	30.5%	34.7%	37.4%	42.5%
Донекле верује	24888	30.0%	64.7%	36.8%	79.3%
Не верује ни мало	13999	16.9%	81.5%	20.7%	100.0%
Не зна	4233	5.1%	86.6%	-	-
Без одговора	1303	1.6%	88.2%	-	-
Није применљиво	123	0.1%	88.3%	-	-
Није постављено питање	9770	11.7%	100%	-	-
Укупно	82992	100%	-	82992	100.0%

Узорак и година истраживања: Андора [2005], Аргентина [2006], Аустралија [2005], Бразил [2006], Бугарска [2006], Буркина Фасо [2007], Канада [2006], Колумбија [2005], Кипар [2006], Чиле [2006], Кина [2007], Египат [2008], Етиопија [2007], Финска [2005], Француска [2006], Грузија [2008], Немачка [2006], Гана [2007], Велика Британија [2006], Гватемала [2004], Хонгконг, Кина [2005], Индија [2006], Индонезија [2006], Ирак [2006], Иран [2005], Италија [2005], Јапан [2005], Јордан [2007], Малезија [2006], Мали [2007], Мексико [2005], Молдавија [2006], Мароко [2007], Холандија [2006], Нови Зеланд [2004], Норвешка [2007], Перу [2006], Пољска [2005], Румунија [2005], Русија [2006], Руанда [2007], Србија [2006], Словенија [2005], Република Јужна Африка [2007], Јужна Кореја [2005], Шпанија [2007], Шведска [2006], Швајцарска [2007], Тајван [2006], Тајланд [2007], Тринидад и Тобаго [2006], Турска [2007], Украјина [2006], САД [2006], Уругвај [2006], Вијетнам [2006], Замбија [2007]

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalizeQuestion.jsp>

Табела бр. 7:
Поверење у припаднике других нација у транзиционим
и построзиционим системима

	Укуп- но	Пољ- ска	Слове- нија	Бугар- ска	Руму- нија	Укра- јина	Србија
Верује у потпуности	3.8 %	2.1 %	4.2 %	4.4 %	2.5 %	5.4 %	5.1 %
Мало верује	35.5 %	43.6 %	24.6 %	39.7 %	26.7 %	40.5 %	43.5 %
Донекле верује	43.7 %	43.7 %	49.9 %	41.0 %	47.0 %	36.3 %	40.8 %
Не верује ни мало	17.0 %	10.6 %	21.3 %	14.9 %	23.8 %	17.8 %	10.6 %
Укупно	6095 (100%)	959 (100%)	926 (100%)	860 (100%)	1542 (100%)	742 (100%)	1066 (100%)

Узорак и година истраживања: Бугарска [2006], Пољска [2005], Румунија [2005], Србија [2006], Словенија [2005], Украјина [2006]

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalyzeQuestion.jsp>

Табела бр. 8:
Поверење у припаднике других нација у развијеним
демократским земљама

	Укуп- но	Фран- цуска	САД	Норве- шка	Швед- ска	Швај- царска	Не- мачка
Верује у потпуности	10.8 %	28.3 %	4.4 %	15.6 %	19.3 %	5.3 %	1.9 %
Мало верује	59.8 %	50.2 %	70.8 %	69.5 %	71.3 %	68.3 %	40.0 %
Донекле верује	22.8 %	15.7 %	19.8 %	12.9 %	7.2 %	23.4 %	42.4 %
Не верује ни мало	6.6 %	5.8 %	5.0 %	2.0 %	2.2 %	3.0 %	15.7 %
Укупно	7097 (100%)	981 (100%)	1203 (100%)	1005 (100%)	965 (100%)	1173 (100%)	1770 (100%)

Узорак и година истраживања: Француска [2006], Немачка [2006], Норвешка [2007], Шведска [2006], Швајцарска [2007], САД [2006]

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalyzeQuestion.jsp>

На основу свих ових података се може видети да је по-
верење у припаднике других нација веома ниско. Убедљиво
најмањи број испитаника у потпуности верује, док највећи

број мало или донекле верује припадницима других нација. Ово на први поглед изгледа као податак који не говори много зато што се односи на све земље у глобалу. Међутим, уколико погледамо табелу бр. 7 и табелу бр. 8 можемо видети да овакав тренд показују и земље у транзиционим и постранициним системима, али и земље које можемо окарактерисати као развијеним демократијама.²⁰ Једино је у Француској приметнији вичи ниво поверења, а у односу на друге наведене земље, али оно и даље није на задовољавајуће високом нивоу. посматрано уопште поверење у припаднике других нација је на ниском нивоу. Поред ових негативних показатеља по питању мултикултурализма требало би навести и ставове „политичких елита” који су, такође, веома разочаравајући. Погледајмо неке од најпознатијих изјава везаних за овакво стање, а које поткрепљују наше тврдње.

Ангела Меркел [Angela Merkel] је изјавила да у Немачкој није успео мултикултурални концепт према којем људи *срећно живе једни поред других*.²¹ Меркелова је истакла потребу за досељавањем квалификованих радника, али је подсетила и да су радници који су дошли у потражи за послом одлучили и да остану да живе у Немачкој: „Заваравали смо се када смо говорили да *неће они остати и да ће у једном тренутку отићи*, али то се није догодило, упозоривши, ипак, да они, који хоће да буду део немачког друштва, морају не само да поштују законе, већ такође морају и да знају немачки језик. Свако ко у старту не зна немачки језик није добродошао.” Она у овом свом обраћању указује на податак да сваке године око 200.000 Немаца оде у пензију, при чему старији немачки радници не би требало да буду занемарени у корист радника квалификованих имиграната приликом њихове замене.

Британски премијер Дејвид Камерон [David Cameron], такође, указује да је мултикултурализам пропао у Британији и да би га требало заменити јасним осећајем националног

20 Миша Стојадиновић, Петар Матић, „Земље у вртлогу транзиције”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 4/2009.

21 Н. Радичевић, „Пропала немачка мултикултуралност”, *Политика*, 18. 10. 2010, доступно на: file:///localhost/D:/RADOVI/multikulturalizam/Svet%20_%20Propala%20nemačka%20multikulturalnost%20_%20POLITIKA

идентитета који је отворен за све. Он је у свом говору на међународној конференцији о безбедности у Минхену ову потребу истакао као решење које би спречило окретање људи разним екстремним групама. Према њему „потребно нам је много мање пасивне толеранције, као последњих година, а више активног, мишићавог либерализма.”²²

Никола Саркози [Nicolas Sarkozy] се придружује у критици мултикултурализма: „Мој одговор је сигурно да, то је промашај (...) Наравно сви морамо поштовати различитости, али не желимо друштво и коме заједнице коегзистирају једна поред друге. Уколико долазите у Француску, ви прихватате да се утопите у једну заједницу, националну заједницу, а уколико не желите то да прихватите, у Француској нећете бити добродошли. (...) Били смо сувише забринуте за идентитет особе која долази, а недовољно за идентитет земље која га прихвата”²³

Имајући у виду ове и друге податке може се рећи да је остваривање мултикултурализма лакше постићи у теорији него у пракси, тако да се за мултикултурализам може рећи да пре представља недосањани сан него свакодневно стање.

22 „Камерон: Мултикултурализам пропао у Британији”, 05. 02. 2011, доступно на: file:///localhost/D:/RADOVI/multikulturalizam/Blic%20Online%20_%20Kameron_%20Multikulturalizam%20propao%20u%20Britaniji

23 „И Саркози критиковао мултикултурализам”, *Бицент*, 12. 02. 2011, доступно на: file:///localhost/D:/RADOVI/multikulturalizam/1%20Sarkozi%20kritikovao%20multikulturalizam%20_%20BICENT%20-%20Bošnjački%20Informativni%20Centar

**ДРУГИ ДЕО:
НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ
У XXI ВЕКУ**

КАКО ОДРЕДИТИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ?

Национални идентитет, и поред предвиђања да ће крај XX и почетак XXI века бити „време без нација”, још увек представља веома актуелну тему. „Мултиетничност или пан-национализам [J. Toomer, H. Gans, W. Connor, R. Brubaker, A. Smit, S. Cornel, Hartman, R. Burgoyne] као идеал XX века није заживео у реалности ван научних текстова и истраживачких радова.”¹ Међутим, актуелност овог проблема не значи уједно и теоријско јединство око његовог одређења.

Никола Божиловић указује на то да појам националног идентитета потиче из старијег појма „националног карактера”, створеног у Европи у XVII веку, за који се, као и за појам „националног духа” врло лако и згодно вежу разни стереотипи и предрасуде. „Треба имати у виду да дела која носе уз себе придев националног могу имати позитивну улогу у конституисању националног идентитета, али и крајње негативну и деструктивну, у смислу подстицања оних вулгарних и анималних (у суштини антикултурних) црта које се формирају под утицајем екстремног национализма као друштвене појаве и његових деривата (шовинизам, ксенофобија, етноцентризам).”²

Али, шта је то што национални идентитет издваја од осталих колективних идентитета? Дејвид Милер [David Miller] у потрази за одговором на ово питање наводи пет главних елемената националног идентитета:³

- 1 Јасна Милошевић Ђорђевић, „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета”, *Психологија*, Друштво психолога Србије, бр. 2/2003, стр. 125-126.
- 2 Никола Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2007, стр. 46.
- 3 David Miller, *On Nationality*, Clarendon Press, Oxford, 1995, стр. 21-27.

- Прво, он се одликује заједничким веровањем и посвећеношћу: „нације постоје када њихови чланови препознају једне друге као сународнике и када верују да деле релевантне карактеристике.” То доводи до тога да на нације не треба гледати „споља” у жељи да се уоче њихове заједничке карактеристике као што су на пример језик или раса, јер нације нису пуне творевине људи који се разликују својим физичким или културним обележјима, већ нације представљају заједницу чији опстанак зависи од међусобне идентификације.
- Друга карактеристика националног идентитета је да је то идентитет који отелотворује историјски континуитет. Припадност нацији ствара осећај заједништва, који се огледа у осећају заједничке историје, која се не односи само на прошлост или садашњост, већ и на будућност. У овоме се, на пример, види разлика између нација и других друштвених група којима припадамо и које можда на први поглед делују „реалније или јаче” због тога што се припадност у њима базира на комуникацији лицем у лице. То је наравно грешка коју не треба правити, јер припадност нацији може бити подједнако „јака” као и припадност било којој другој друштвеној групи.
- Трећа веома битна карактеристика националног идентитета јесте да он представља „активан идентитет”. Нација представља групу људи која живи и ради заједно, доноси одлуке, постиже одређене резултате, и на основу свега тога постаје оно што она јесте.
- Четврта карактеристика нације је та што она повезује групу људи са одређеним географским простором.
- И пето, национални идентитет захтева да људи који га деле имају нешто што им је заједничко свима, а што Милер назива „заједничком културом”. Не може се, на пример, нека група људи која је сасвим случајно спојена на једном месту назвати нацијом. Потребно је да та група људи дели осећај заједништва,

који се базира на поседовању заједничких карактеристика, које, одмах да напоменемо, немају никакве везе са рецимо биолошким, јер би то водило ка расизму, већ се односи пре свега на заједничку културу, историју, језик.

Када се ради о дефинисању националног идентитета сусрећемо се са сличним проблемом као и са одређењем идентитета. Постоји велики број приступа овом проблему, а самим тим и велики број дефиниција. Одлучити се за једну није нимало лако и због тога ћемо овде дати један кратак преглед најважнијих приступа и одређења, трудећи се да при том превазиђемо дихотомију приступа на *pro et contra* националног идентитета.

Смит [Anthony D. Smith] на самом почетку свог чувеног дела *Национални идентитет* указује на постојање *запад-ног* или „*грађанског*” и *незападног* или „*етничког*” модела националног идентитета.⁴ Он истиче да је Фридрих Мајнеке [Friedrich Meinecke] исправно правио разлику 1908. године између појмова *Kulturnation* (пасивна културна заједница) и *Staatsnation* (активна, самоопредељива политичка заједница), мада се ми можемо сложити или не сложити са употребом ових термина али и са самим терминима. „Појам националног идентитета, ма шта још могао садржати, укључује неко осећање политичке заједнице, колико год оно било незнатно.”⁵ Ова политичка заједница, подразумева барем неке заједничке институције, један кодекс за све њене припаднике, али уједно указује и на одређени друштвени простор, тј. на територију са којом се њени припадници поистовећују и којој сматрају да припадају. Ово схватање нације својствено је Западу, при чему Смит издваја следеће компоненте: историјска територија, правно-политичка заједница, правно-политичка једнакост њених припадника и заједничка грађанска култура и идеологија. Говорећи о незападном моделу нације, Смит истиче да њега карактеришу: генеалогичка и претпостављене везе по лози, народна мобилизација, вернакуларни језици, обичаји и традиција.

4 Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 2010, стр. 11-36.

5 Исто, стр. 22.

Етнички појам нације потиче из немачког романтизма и везује се за племенско јединство, легенде и митове. Грађански појам нације је настао као производ Француске револуције и он не гледа на етнички идентитет као на саставни део нације и државе, већ се пре свега односи на заједницу, која је одређена културним и политичким идентитетом. Модеран појам нације спаја националност са грађанством, тј. држављанством. Према Смиту „етничка концепција нације наглашава рађање (сродство) и домаћу културу као исходите одакле смо дошли, а земља се схвата као света земља, као домовина.”⁶

„Грађански (културно-политички) идентитет схвата се као заједница која се не заснива на миту о заједничком пореклу *крви и тла*, него се историјски формира преко државе и културе као *симболичког универзума* који појединцима даје општи оквир оријентације у датој политичкој заједници.”⁷

Овде би требало нагласити и разлику између појмова *народ* и *нација*. Народ је, у етничком смислу, много старија категорија у односу на нацију и око тога нема несугласица међу теоретичарима који се баве овим проблемом. Народ је све до настанка модерне државе представљао једну нехомогену заједницу која се у модерној држави повезује чвршћим политичким и културним вредностима. Бранислав Стевановић истиче да је у Западној Европи на преображај народа у нације, јако утицала чињеница да су они „живели у оквиру великих и постојаних државних творевина којој су се придружили и нови друштвено-економски услови који су захтевали прелазак из феудалне у робноовчану привреду”, када се уједно јавља и потреба за заједничким језиком.⁸ Народни језик је тиме издигнут на књижевни језик, који је, уз економско-политички оквир, довео до уједињавања становништва и развоја националних култура и самосвести. Добар пример оваквог настанка нација су Француска и Енглеска. Са друге стране, Стевановић указује да је „код народа који су се оформили у нације у условима територијалне и политичке распр-

6 Загорка Голубовић, *Ја и други*, Република, 1999, стр. 76

7 Исто, стр. 77

8 Бранислав Стевановић, *Демократски принципи и политичко-културне вредности*, Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 94-95.

шености (народи Средње, Источне и Јужне Европе), основну садржину националног питања сачињавао императив за државним уједињењем, који је и овде имао јак антифеудални карактер”.⁹ Као добар пример можемо навести Италију и Немачку на чијим је просторима формирање нација завршено тек након територијалног обједињавања у другој половини XIX века. Једном започет, процес формирања нација још увек траје и не може се ни замислити тренутак када ће и у ком облику он бити окончан.

Према Смоличу [Jerzy Smolicz] постоје најмање три модела који се користе за разликовање основних критеријума који се везују за националну припадност:¹⁰

1. модел заснован на прецима (*ius sanguinis*) се ослања на порекло као на један од основних критеријума за националну припадност;
2. модел заснован на територији (*ius soli*) користи културу и језик као основу националне припадности;
3. миграционо-изведени модел представља модификацију друге врсте и захтева посвећеност заједничким вредностима; он омогућава културни плурализам за широк опсег различитих друштвених група које конституишу данашње плуралистичке демократије.

Када се ради о различитим приступима националном идентитету овом приликом свакако треба поменути примордијализам и њему супротстављене теоријске концепте:¹¹

- Пре свега, треба разликовати *примордијалистички* од *инструменталистичког* приступа националном идентитету. И док се за први везују фиксност и трајност, други карактеришу флуидност и променљивост. Примордијалистичко схватање на национални идентитет гледа као на чврсту и непроменљиву кате-

9 Исто, стр. 95.

10 Joseph Zajda, „Nation-Building, Identity and Citizenship Education: Introduction”, *Nation-Building, Identity and Citizenship Education Cross-cultural Perspectives* (приредили: Joseph Zajda, Holger Daun, Lawrence J. Saha), Springer, 2009, стр. 2.

11 Јасна Милошевић Ђорђевић, „Значење националног идентитета”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2002, стр. 27-29; Јасна Милошевић Ђорђевић, *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 31-38.

горију која је дата самим рођењем и у великој мери је обојена ирационалним осећањима. Једна од главних мана овог схватања јесте свакако дуални идентитет. Наиме, људи веома често наводе два или чак више националних идентитета. Такође, национални идентитет није за сваког појединца најбитнија и најважнија ствар, велики број појединаца може истицати друге врсте идентитета као примарним. Инструменталистичко схватање, са друге стране, на национални идентитет гледа као на променљиву категорију, која није фиксна и непроменљива. Током свог живота појединац може променити свој национални идентитет, који у неку руку представља и интересну групу створену из прагматичних разлога. Емотивна димензија се овде своди на најмању могућу меру.

- *Конструктивистички приступ* представља комбинацију појединих аспеката инструменталистичког и примордијалистичког објашњења. Према њему се национални идентитет изграђује током живота, али је представљен јаким и непроменљивим везама и карактеришу га две димензије: *обухватност*, која варира од веома јаке до веома слабе, и *додељивање* националног идентитета од стране других.
- *Ситуационистички* приступ представља још један од приступа који се супротставља примордијалистичком схватању, а који у први план истиче друштвени значај за формирање и одржање националног идентитета.
- *Функционалистички* приступ се, такође, супротставља примордијалистичком концепту и у националном идентитету види одређене функције које он има за појединца или друштво.

Е сада, имајући у виду разноврсност у приступима поставља се проблем како дефинисати појам националног идентитета. И док неки аутори наглашавају значај *објективних обележја* нације у својим дефиницијама, треба нагласити да је *субјективна димензија* подједнако битна, ако не и битнија за разумевање нације.

Ернест Ренан [Ernest Renan] још у XIX веку указује на недовољност објективних карактеристика за дефинисање нације, истичући том приликом значај духовног начела, солидарности и моралне свести.¹² „Истина је да нема чисте расе и да ослонити политику на етнографску анализу значи ослонити је на химеру (...) Оно што смо управо рекли за расу, ваља рећи и за језик. Језик позива на уједињење, он не приморава на то. Свако верује и по сопственом нахођењу упражњава оно што може, онако како хоће. Више нема државне религије (...) У националности постоји и једна осећајна страна. Не, земља не чини нацију ништа више него што је чини раса. Нација је духовно начело које за исход има дубоке историјске компликације, духовну породицу, а не група одређена конфигурацијом тла.”¹³

Бранимир Стојковић указује да се у савременој науци у објективне чиниоце нације убрајају: 1. *територија*; 2. *држава* (или неки облик државности/аутономности); 3. *језик*; 4. *култура*; 5. *историја*.¹⁴ Ових пет објективних чиниоца прати и шести, најважнији, *свест о националној припадности*, који указује на то да суштину нације треба тражити у њеној културолошкој природи. То значи да су многобројни аутори који инсистирају на њеном субјективном карактеру, као што је на пример Бенедикт Андерсон [Benedict Anderson], итекако у праву.

Бенедикт Андерсон дефинише нацију као *замишљену политичку заједницу*, и то замишљену као истовремено инхерентно ограничену и суверену.¹⁵ Погледајмо Андерсоново образложење ове дефиниције. Нација је замишљена заједница јер чак и припадници најмањих нација никада неће упознати већину припадника своје нације, али ће ипак у мислима свих њих они имати слику заједништва. Нација је ограничена, јер чак и највеће нације имају одређене границе. Она је

12 Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation*, Academic Press Leiden, 1994.

13 Доминик Шнапер, *Заједница грађана – о модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996, стр. 64-65; Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Paris, Presses Pocket, Agora, 1992.

14 Бранимир Стојковић, *Европски културни идентитет*, Просвета, Ниш, Завод за проучавање културног развика, Београд, 1993, стр. 111.

15 Бенедикт Андерсон, *Нација: замишљена заједница – разматрање о поријеклу и ширењу национализма*, Школска књига, Загреб, 1990, стр. 17.

суверена, јер се јавља у тренутку када су просветитељство и револуција „разбили легитимитет хијерархијског династичког краљевства које влада по милости бојжјој”¹⁶, стварајући тиме нови извор легитимитета. И на крају она је заједница, јер се „без обзира на стварну неједнакост и изабљивање које могу у њој владати, она увек поима као снажно хоризонтално другарство”¹⁷.

Андерсон указује да су нације постале замисливе тек када су три темељне културне концепције изгубиле аксиоматску власт над људским духом:¹⁸

- Прва идеја је да одређени писани језик омогућава привилегован приступ онтолошкој истини, јер је и сам неодвојиви део те истине.
- Друго је веровање да је друштво природно организовано око и под влашћу узвишених центара – монарха.
- Треће је схватање времена према коме су космологија и историја нераздвајиво повезане, а порекло света и људи идентично.

Јаел Тамир [Yael Tamir], такође, истиче да се појам стварања нација налази разапет између субјективних и објективних дефиниција нације. Тачно је да нације настоје да учврсте своје постојање преко великог броја објективних карактеристика. Међутим, сваки покушај да се извуку заједничке за све њих је унапред осуђен на неуспех, јер ни једна нација нема све њих. „Нација се тако може разумевати као сложен појам, то јест, да би се сматрала нацијом група мора имати довољан број извесних карактеристика. Иако не морају нужно да деле исти скуп идентификационих одлика, сви чланови унутар категорије нација, стога ће показивати неку врсту породичне сличности. Само један чинилац је нужен, иако не и довољан, за групу да би се дефинисала као нација – постојање националне свести.”¹⁹

Смит дефинише нацију „као именовану људску популацију са заједничком историјском територијом, заједничким

16 Исто, стр. 19.

17 Исто, стр. 19.

18 Исто, стр. 41.

19 Јаел Тамир, *Либерални национализам*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 131.

митовима и историјским сећањима, заједничком масовном, јавном културом, заједничком економијом и заједничким законским правима и дужностима свих припадника”.²⁰ Финијева и Ротерам [Phinney и Rotheram] одређују национални идентитет као „израз симболичко-когнитивне и емоционалне везаности грађана за њихову државу, који је дефинисан као свест о припадности одређеној националној групи која укључује постојање заједничких веровања, вредности и циљева.”²¹ И. Шибер сматра да се национални идентитет може дефинисати „као осећај припадности одређеној групи, који је стечен процесом социјализације, кроз који се прима језик, традиција и култура националне групе и кроз који се појединац поистовећује с групним вредностима и интересима те групе у целини.”²²

Доминик Шнапер дефинишући појам нације каже да он представља нарочит облик политичке јединице чије специфичности треба анализирати на основу строгих дефиниција, не заборављајући да је свака дефиниција уједно и теорија. „Као и свака политичка јединица, тако се и нација дефинише својом сувереношћу која се врши, унутра, да би се интегрисале популације које обухвата, а споља, да би се потврдила као историјски субјекат у светском поретку заснованом на постојању и односима између нација – политичких јединица. Али, њена је специфичност та да популације интегрише у једну заједницу грађана, чије постојање озакоњује деловање унутар државе и изван ње.”²³ Појам нације том приликом морамо разликовати од појмова етничка скупина, политичка јединица и национализам.²⁴

- *Етничка скупина* представља групу људи која доживљава себе као наследнике једне историјске и културне заједнице, а која уједно поседује вољу да ту заједницу одржи, при чему се она одређује преко две

20 Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 2010, стр. 30.

21 Владимир Михаић, „Да ли смо ми Европљани? Повезаност и корелати европског и националног идентитета”, *Психологија*, Друштво психолога Србије, бр. 2/2009, стр. 203.

22 Исто, стр. 205.

23 Доминик Шнапер, *Заједница грађана – о модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996, стр. 33.

24 Исто, стр. 33-47.

димензије: историјским заједништвом и културном специфичношћу. Као главни разлог мешања појма нације са етничком скупином Шнаперова наводи то што се од XIII века па све до рађања модерне политичке нације појмом нације називало оно што ми данас подразумевамо под етничком скупином. „Етничке се групе разликују од модерне или политичке нације, настале у Енглеској, о којој су размишљали већ класицистички аутори XVIII века [Montesquieu, Rousseau...], али која је симболички стигла као политички чинилац са Америчком и Француском револуцијом, управо зато што оне нису располагале неком аутономном политичком организацијом. Од тада, етничка група супротставља се нацији не по броју, или било којој другој објективној одлици, него по природи везе која уједињује људе.”

- Нације се, такође, веома често мешају са *политичким јединицама* или *државама*, при чему се тада термином нација означавају политичке јединице чија је сувереност призната међународним поретком. „Држава, као скуп установа и средстава за контролу и принуду, која за циљ имају да створи и одржи унутрашњу кохезију политичких јединица и да им омогући да делују, истовремено је и израз и оруђе сваке модерне политичке јединице. Управо се по држави разликују све нације као политички установљене јединице од осталих облика колективитета или етничких група. У случају демократске нације, постоји (...) рационална подршка нацији, која без ње не би имала никаквог истинског постојања и објективног израза колективног идентитета, који је постао политички. Али та нужна веза не мора ипак да се оконча изједначавањем једне с другом. Напротив, баш постојање заједнице грађана, различито од државе, чини демократску нацију специфичном међу политичким јединицама.”
- И на крају, појам нације се разликује, сасвим оправдано, од појма *национализам*. „Овај термин, уосталом, означава захтеве етничких група да буду

признате као нације, то јест да учине да се подударе историјско-културна заједница (или етничка скупина) и политичка организација; али и вољу моћи већ конструисаних нација да се потврде на рачун других. Врло се често критике изречене против нација односе на национализме.”

Доминик Шнапер, дакле, сматра да нацију не треба мешати ни с етничком скупинама ни с државом. „Она (нација) се дефинише у двоструком дијалектичком односу са првом (етничком скупинама или скупинама) и са другом (државом), захваљујући којој се отелотворује у друштвену стварност. Политичко признавање етничких скупина, интегрисаних у нацију, води дезинтеграцији и немоћи; држава ако постане превише моћна, тиранска или тоталитарна, апсорбује нацију и уништава заједницу грађана. Између етничке скупине и државе ваља направити место за нацију.”²⁵ Смит истиче да национални идентитет и нација представљају сложене конструкције сачињене од више узајамно повезаних компонента као што су етничке, културне, територијалне, економске и политичке.

Николај Берђајев [Николай Бердяев] на нацију гледа као на културно-историјску чињеницу, док у својој критици која је упућена на рачун национализма каже да он представља однос према тој чињеници, „он је претварање природне чињенице у идол”.²⁶ Национализам је, према њему, емоционална појава, због чега су сви интелектуални аргументи у спору с њиме унапред осуђени на пропаст. Постоји једна корисна анегдота којом Берђајев илуструје своју тврдњу: „У једном француском друштву, у којем су били окупљени угледни политичари, неки се Француз узрујавао због Енглеза који себе сматрају првим народом с посебном, великом мисијом у свету и не признају да су једнаки с другим народима. Други Француз је на то оштроумно приметио: Због чега се ви тако узрујавате, па ми Французи то исто мислимо о себи? Тада је онај одговорио: *Oui, mais, ca c'est vrai* (Да, али то је истина).”²⁷

25 Исто, стр. 47.

26 Николај Берђајев, *Судбина човека у сувременом свијету – за разумевање наше епохе*, Вербум, Сплит, 2007, стр. 68.

27 Исто, 2007, стр. 68-69.

Томас Хилан Ериксен [Thomas Hylland Eriksen] основну разлику између националности и етничитета види у томе што национализам има карактеристичан однос према држави, јер сматра да државне границе треба да се подударе са културним, док многе етничке групе не захтевају контролу над државом. Оног тренутка када етнички покрет иступи са захтевима овог типа он престаје бити етнички и постаје националистички.

Ернест Гелнер [Ernest Gellner] каже да „национализам није буђење самосвести једне нације – национализам измишља нације тамо где оне и не постоје.”²⁸ Према њему, национализам представља теорију политичког легитимитета према којој се етничке границе не смеју косити с политичким. Национализам је пре свега политички принцип према коме се политичка и национална целина морају подударати и који се као сентимент, или као покрет, најбоље може дефинисати преко овог принципа. Ова врста *сентимента* представља осећање беса изазвано нарушавањем овог принципа, или пак осећање задовољства које се рађа ако се он поштује, и уједно представља основу на којој почива националистички покрет.

Рот и Хавелка сматрају да постоје пет облика националне везаности:²⁹

1. искључива национална везаност – она је слична етноцентризму, заступају се ставови о супериорности властите нације у односу на друге при чему је развијен и изванредан степен дистанце према њима;
2. истакнута национална везаност – овде се ради о идеализовању сопствене нације;
3. подељена национална везаност – код ње долази до развоја коегзистенције и сарадње са другим нацијама;
4. општељудска везаност – када се ради о овој врсти везаности јединство човечанства се ставља као примарна људска заједница;

28 Томас Хилан Ериксен, *Етничитет и национализам*, Библиотека XX век, Београд, 2004, стр. 169.

29 Јасна Милошевић Ђорђевић, *Човек о нацији*, стр. 80.

5. непостојање националне везаности – ова врста везаности сматра национално везивање непожељним и штетним.

Загорка Голубовић у свом чувеном делу *Ја и други* сматра да је могуће разликовати следеће врсте национализма:

1. *Бенигни национализам* – Ова врста национализма представља како то, Шафер (Shafer) каже, осећање заједничке припадности које се манифестује родољубљем и поносом заједничком припадношћу. Како се он развија у супротности према члановима других група у њему се могу наћи зачеци тзв. агресивног национализма. Главни елементи бенигног национализма према Смиту су: одбрана културе мањина, очување изгубљене историје, инспирација за културну ренесансу, решавање кризе идентитета, стварање друштвене солидарности, отпор потискивању народног суверенитета.
2. *Национализам као политичка идеологија* – Овде се ради о идеологизацији национализма која захтева државу у име етничке групе свдећи целокупну друштвену еманципацију на националну.
3. *Екстремни ултранационализам* – Овај вид национализма се јавља као патолошки феномен фанатичне политичке лојалности према једној нацији.

Она, такође, истиче да су разлике између националног осећаја и национализма – „као дегенерисаног облика националног идентитета” – у следећем:³⁰

1. национално осећање представља приватну ствар појединца који има право на избор и изражава његову потребу за припадањем, док национализам карактерише принудна припадност под геслом *једна нација једна држава*, при чему се супериорност своје нације супротставља другим народима;
2. национално осећање не искључује разлике и не посматра *другог* као *непријатеља*, јер не доживљава припадност својој нацији искључивом, док је наци-

30 Загорка Голубовић, *Ја и други*, Република, 1999, стр. 87.

онализам ксенофобичан и у себи гаји неповерење према разликама, према *другом*;

3. национално осећање омогућава појединцу бољу културну идентификацију зарад стицања сигурности унутар одређене културно-политичке заједнице, док национализам инсистира на афективној везаности и оданости појединаца искључиво својој нацији надјачавајући све остале врсте припадности етничком припадношћу;
4. позитивна функција националног осећања се, како то Парсонс [Talcott Parsons] каже, огледа у томе што он представља реакцију на друштвену дезорганизацију с циљем реинтеграције појединаца у мање друштвене заједнице од глобалног друштва, док национализам ствара само привидну реинтеграцију појединаца затварајући их у оквире своје сопствене нације делујући као редуccionистичка идеологија.

Д. Кецмановић говорећи о национализму каже да он надјачава национално осећање онда када доминирају следећи елементи: „схватање да је свака нација независна држава; веровање у заједничку историју и порекло; осећање поноса због достигнућа своје нације; анимозитет према другим етничким групама; догма да појединци живе искључиво за нацију; доктрина о супериорности сопствене нације и вера у посебну националну мисију; уверење да је судбина нације и судбина сваког појединца; мистична оданост организму познатом као Волк.”³¹

У духу свега горе наведеног погледајмо које су то главне функције које национални идентитет има:³²

- Прву групу чине *спољне функције*. Ту спадају територијална, економска и политичка. Територијална функција одређује друштвени простор у оквиру којег њихови припадници морају живети и радити. Што се тиче економске функције, нације прихватају тежњу за контролом над територијалним ресурсима, укључујући ту и радну снагу. У политичком погледу на-

31 Исто, стр. 87-88

32 Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Чигоја штампа, 1998, стр. 11-36.

ционални идентитет подупире државу и њене органе. Међу најупадљивије политичке функције свакако спада легитимисање заједничких законских права и дужности правних институција, које одређују особене вредности и карактер нације и одражавају вековне народне обичаје.

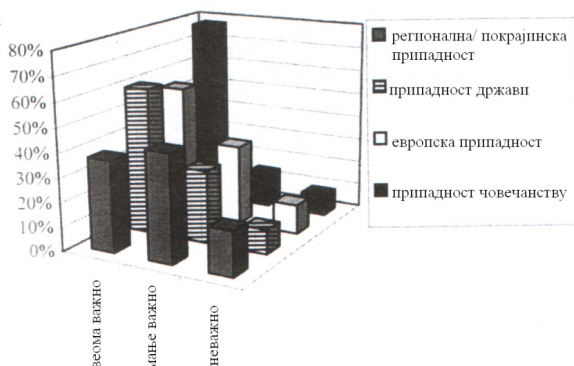
- Другу групу чине *унутрашње функције*. Међу њима треба нарочито истаћи социјализацију, која се данас постиже обавезним, стандардизованим, јавним, масовним системима образовања, помоћу којих државне власти очекују да усаде националну оданост и сопствену културу. Национални идентитет такође служи као моћно средство самодефинисања и обезбеђује друштвену спону између својих припадника помоћу заједничких вредности, симбола и писма.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ДОБА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Национални идентитет је почевши од XVIII и XIX века постао један од најзначајнијих социјалних оквира и један од најзначајнијих колективних идентитета чија се снага није изгубила све до данас.¹ Крај XX века је довео до тога да се улога националне државе почела мењати, при чему су почели јачати шири облици интеграција, који захтевају идентификацију са ширим друштвеним групама него што је то нација чиме је дошло до формирања наднационалних облика идентификације као што су на пример европски идентитет или идентификација са човечанством.² На основу следећег графика можете видети колико је за житеље Балкана битна регионална/покрајинска припадност, припадност држави, европска припадност и припадност човечанству.

Графикон бр. 2:

Колико је за Вас важна регионална/ покрајинска припадност, припадност држави, европска припадност и припадност човечанству (подаци у овом графикону се односе на Балкан)?

Извор: Никола Божиловић, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр. 89.

- 1 Миша Стојадиновић, „Национални идентитет у доба глобализације”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2011.
- 2 Миша Стојадиновић, „Питање националног идентитета у XXI веку” *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011.

Најпожељнија је припадност човечанству, затим следи припадност држави, одмах за њом је европска припадност и на крају регионална припадност. На првом месту је, дакле одређење човечанству, док су између осталих разлике веома мале. То што се глобални светски идентитет ставља на прво место свакако радује, али при том не треба изгубити из вида потребу за очувањем сопственог идентитета. Погледајмо сада каква је ситуација када се ради о глобалном нивоу.

Табела бр. 9: Видим себе као светског грађанина (истраживање на глобалном нивоу)

	Fre- quency	Per- cent	Cumu- lative Percent	Valid per- cent	Cumula- tive valid percent
Слажем се у потпуности	19629	23.7%	23.7%	30.1%	30.1%
Слажем се	31190	37.6%	61.2%	47.8%	77.9%
Не слажем се	10767	13.0%	74.2%	16.5%	94.4%
Не слажем се у потпуности	3630	4.4%	78.6%	5.6%	100.0%
Не знам	3333	4.0%	82.6%	-	-
Без одговора	667	0.8%	83.4%	-	-
Није применљиво	17	-	83.4%	-	-
Није постављено питање	13759	16.6%	100.0%	-	-
Укупно	82992	100%	-	82992	100.0%

Узорак и година истраживања: Андора [2005], Аргентина [2006], Аустралија [2005], Бразил [2006], Бугарска [2006], Буркина Фасо [2007], Канада [2006], Колумбија [2005], Кипар [2006], Чиле [2006], Кина [2007], Египат [2008], Етиопија [2007], Финска [2005], Француска [2006], Грузија [2008], Немачка [2006], Гана [2007], Велика Британија [2006], Гватемала [2004], Хонгконг, Кина [2005], Индија [2006], Индонезија [2006], Ирак [2006], Иран [2005], Италија [2005], Јапан [2005], Јордан [2007], Малезија [2006], Мали [2007], Мексико [2005], Молдавија [2006], Мароко [2007], Холандија [2006], Нови Зеланд [2004], Норвешка [2007], Перу [2006], Пољска [2005], Румунија [2005], Русија [2006], Руанда [2007], Србија [2006], Словенија [2005], Република Јужна Африка [2007], Јужна Кореја [2005], Шпанија [2007], Шведска [2006], Швајцарска [2007], Тајван [2006], Тајланд [2007], Тринидад и Тобаго [2006], Турска [2007], Украјина [2006], САД [2006], Уругвај [2006], Вијетнам [2006], Замбија [2007]

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalyzeQuestion.jsp>

Табела бр. 10:
Видим себе као припадника своје нације
(истраживање на глобалном нивоу)

	Fre- quency	Percent	Cumu- lative Percent	Valid per- cent	Cumula- tive valid percent
Слажем се у потпуности	37193	44.8%	44.8%	54.9%	54.9%
Слажем се	27682	33.4%	78.2%	40.8%	95.7%
Не слажем се	2304	2.8%	80.9%	3.4%	99.1%
Не слажем се у потпуности	587	0.7%	81.7%	0.9%	100.0%
Не знам	1072	1.3%	82.9%	-	-
Без одговора	383	0.5%	83.4%	-	-
Није применљиво	11	-	83.4%	-	-
Није постављено питање	13759	16.6%	100.0%	-	-
Укупно	82992	100.0%	-	82992	100.0%

Узорак и година истраживања: Андора [2005], Аргентина [2006], Аустралија [2005], Бразил [2006], Бугарска [2006], Буркина Фасо [2007], Канада [2006], Колумбија [2005], Кипар [2006], Чиле [2006], Кина [2007], Египат [2008], Етиопија [2007], Финска [2005], Француска [2006], Грузија [2008], Немачка [2006], Гана [2007], Велика Британија [2006], Гватемала [2004], Хонгконг, Кина [2005], Индија [2006], Индонезија [2006], Ирак [2006], Иран [2005], Италија [2005], Јапан [2005], Јордан [2007], Малезија [2006], Мали [2007], Мексико [2005], Молдавија [2006], Мароко [2007], Холандија [2006], Нови Зеланд [2004], Норвешка [2007], Перу [2006], Пољска [2005], Румунија [2005], Русија [2006], Руанда [2007], Србија [2006], Словенија [2005], Република Јужна Африка [2007], Јужна Кореја [2005], Шпанија [2007], Шведска [2006], Швајцарска [2007], Тајван [2006], Тајланд [2007], Тринидад и Тобаго [2006], Турска [2007], Украјина [2006], САД [2006], Уругвај [2006], Вијетнам [2006], Замбија [2007]

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSAanalyzeQuestion.jsp>

Посматрајући ове табеле може се видети да национални идентитет и даље има велики утицај. Снага ширих облика наднационалне идентификације је неоспорива, међутим, и даље много већи број испитаника у први план ставља пре свега своју националну припадност (78.2% испитаника се у потпуности слаже или слаже са ставом да види себе као

припаднике своје нације), а тек онда припадност човечанству (61.3% испитаника се у потпуности слаже или слаже са ставом да види себе као светског грађанина). Савремено друштво је довело са собом многобројне промене које су коренито мењале слику света који окружује човека: *процес глобализације, транзиције, многобројни социјални конфликти, вртоглави развој технологије, индивидуализација...* Дубоке противуречности овог друштва довеле су до тога да се човек веома често налази у ситуацијама када је угрожен његов идентитет, када је угрожено његово *Ја*.

Ентони Гиденс [Anthony Giddens] каже да је разбијањем традиционалног друштва дошло до губитка психолошке подршке и осећања сигурности што је довело до тога да су се индивидуе у модерном свету осетиле усамљене и отуђене. Све је то довело до изнова настале потребе за проналаском сопственог идентитета, до потребе да човек пронађе *Себе*. У таквим условима национални идентитет се јавља као решење насталих проблема пружајући чврсто упориште у вртоглавим променама савремености. У том смислу сматрамо оправданим, уз опасност да нам се замери да одступамо од проблема којим се бавимо, посветити овде један значајан део објашњењу процеса глобализације, а у циљу разумевања његовог утицаја на идентитет, а пре свега национални идентитет у савременом друштву.

Јанусово лице глобализације

Глобализација спада у ред комплексних друштвених процеса који захтевају један свестран приступ у разумевању. О томе колико је глобализацију тешко обухватити неком теоријом, а самим тим и разумети, говори и дефиниција глобализације коју је дао Ентони Гиденс одређујући је „као сложен, дијалектички однос локалних, регионалних и још већих система, који мењају архитектуру света на такав начин да заиста *не знамо куда нас води тај преображај*”³.

Треба напоменути да глобализација сама по себи није негативан процес, али самим тим ни позитиван. Она, међу-

3 Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 208.

тим, „може бити инструментализована од стране монополских снага у савременом свету и злоупотребљена у неоимперијалне сврхе доминације и поковавања народа, а против човечанства”.⁴

Термин глобализација представља један од најчешће коришћених термина данашњице. Овај термин је до 80-тих година XX века био веома ретко коришћен, да би се данас његова употреба толико интензивирала да је постало незамисливо заобићи га приликом било какве озбиљније анализе савременог друштва. Посматрајући многобројне приступе овом проблему може се видети да постоји општа сагласност о томе да је овај процес настао на крилима научне и технолошке револуције која је довела до многобројних промена унутар савремене економије, политике, културе и друштва уопште. Међутим, та сагласност као да се ту и завршава. У том смислу настале су многобројне студије које у фокус своје анализе стављају овај комплексан процес, који је умногоме изменио структуру и динамику савременог друштва.

Глобализација свакако представља један од мегатрендова који су обележили крај XX и почетак XXI века.

Табела бр. 11:

Десет кључних мегатрендова друге половине и с краја XX века

10 мегатрендова који описују основне карактеристике цивилизацијског развоја у другој половини овог столећа	10 мегатрендова на крају XX века
од индустријског ка информатичком друштву	економски просперитет је планетарни феномен
од класичне ка високој технологији	уметност замењује спорт као најважнији садржај слободног времена
од националних ка светској (глобалној) привреди	развија се тржишни социјализам
од краткорочних ка дугорочним циљевима	глобализација стила живота, уз јачање културног национализма

4 Исто, стр. 212.

од централизације ка децентрализацији	приватизација државе благостања
од институција ка самопомоћи	регион Пацифика постаје економски центар света
од представничке ка партиципативној демократији	пораст улоге жене у бизнису и политици
од хијерархијске ка мрежној (network) организацији	наступа „век биологије” који замењује „век физике”
од Севера ка Југу	успон нових вредности као што су етичност, одговорност, иницијатива и креативност
од или-или ка вишекратним опцијама	тријумф индивидуалности и персоналности

Извор: John Naisbitt, *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*, New York, 1982; John Naisbitt, Patricia Aburdene, *Megatrends 2000*, New York, 1990. (према књизи: Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 392)

Као таква глобализација, представља један веома комплексан процес који је испуњен многим противречностима. Она поседује *Јанусово лице*: еманципаторско и поробљивачко. Глобализација, са једне стране, доводи до развоја нове поделе рада и повећања повезаности свих делова света за који се све више везује придев „глобално село” [Marshall McLuhan]. Али, глобализација, са друге стране, истовремено, а „због остатака класних детерминизама и антагонистичких система расподеле друштвене моћи, дели светски систем на – развијени светски центар (Север) и неразвијени светски Југ (периферију и полупериферију), између којих постоје бројне неједнакости и противуречности”.⁵ Ова „лоша” страна глобализације изгледа да је све присутнија када се ради о глобалној светској сцени какву имамо данас, а која све више маргинализује интересе неразвијених земаља.

5 Исто, стр. 393.

Табела бр 12:
Дубина социјалне поларизације света – квантитативна слика

	Удео GDP	Удео у извозу	Број светских корисника интернета	Број ко- рисни- ка тел. лин.	Удео у патен- тима
Најбогатијих 20%	86%	82%	93.3%	74%	95%
Средња зона	13%	17%	6.5%	24.5%	-
Најсиромашнијих 20%	1%	1%	0.2%	1.5%	-

Извор: Мирослав Печуљић, *Глобализација – два лика* света, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 115.

У том смислу Љубиша Митровић указује да истраживачи с правом истичу да је глобалистички сценарио вишеструко противуречан јер:⁶

1. производи веома различите ефекте за центар и периферију;
2. развијене земље су субјект, а неразвијене земље објект глобализације;
3. постоји велики број гладних и неухрањених у неразвијеним земљама и мали број богатих у развијеним земљама;
4. изазива хаотичне и противуречне процесе дерегулације и централизације;
5. либерализује делатности на финансијским тржиштима и проповеда отвореност привреда неразвијених земаља, а задржава и значајна протекционистичка и друга ограничења у неразвијеним земљама;
6. доводи до сукоба државних и транснационалних интереса;
7. руши баријере националних тржишта и ствара међународне монополе...

Љубиша Митровић, такође, каже да је, анализирајући савремене друштвене процесе везане за глобализацију и од-

6 Исто, стр. 394.

говарајућу литературу на ову тему, важно истаћи следеће ставове:⁷

1. глобализација је више него мегатренд, она отвара пут ка новој глобалној цивилизацији;
2. неопходно је правити дистинкцију између различитих типова глобализације: неолибералне (ауторитарне) и социјалдемократске (солидаристичке); између глобализације „одозго” (у функцији крупног капитала и снага светског центра) и глобализације „одоздо” (у функцији најширих друштвених слојева и мултиполарног развоја света);
3. посебно је неопходно правити дистинкцију између глобализације, као објективно-историјског процеса, условљеног развојем нових технологија, чији се ефекти у друштвеном развоју савременог света, због још увек присутног антагонистичког система расподеле друштвене моћи, различито реперкутују на светски центар, светску полупериферију и периферију и глобализма, као пројекта нових неједнакости од стране снага новог светског поретка.

Комплексност процеса глобализације је у многоме одредила и њену судбину што се тиче теоријског одређења. Чињеница да је овај процес захватио све димензије савременог друштва довела је до тога да он постане подручје интересовања многобројних теоретичара различитих дисциплина, што само доводи до даљег усложњавања њеног дефинисања. Погледајмо на који начин Дејвид Хелд [David Held] приступа различитим теоријским схватањима овог феномена.

Табела бр. 13:
Концептуализација глобализације – три тенденције

	Хиперглобалисти	Скептици	Трансформационалисти
Шта је ново?	глобално доба	економски блокови, слабија геоуправа него у ранијим периодима	нивои глобалне међуповезаности без преседана у историји

⁷ Исто, стр. 395.

Доминантне карактеристике	глобални капитализам, глобална управа, глобално грађанско друштво	свет који је мање међузависан него деведесетих година XIX века	„густа” (интензивна и екстензивна) глобализација
Моћ националних влада	опада или се урушава	повећана или ојачана	реконструисана, реструктурирана
Покретачке силе глобализације	капитализам и технологија	влада и тржишта	комбиноване силе савременог доба
Обрасци стратификације	ерозија старих хијерархија	појачана маргинализација Југа	нова архитектура светског поретка
Доминантни мотив	Мекдоналдс, Мадона, итд.	национални интерес	трансформација политичке заједнице
Концептуализација глобализације	као преуређење оквира људске активности	као интернационализација и регионализација	као преуређење међурегионалних односа и деловање са дистанце неодређена: глобална неодређена: глобална интеграција и фрагментација
Историјска питања	глобална цивилизација	регионални блокови и сукоб цивилизација	глобализација трансформише моћ владе и светску политику
Крајњи аргументи	крај националне државе	интернационализација зависи од пристанка и подршке влада	

Извор: Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, 2006. (према књизи: Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 405)

Према Хелду је, дакле, могуће разликовати следеће приступе у разумевању процеса глобализације:

1. *Хиперглобалисте* – За њих глобализација представља историјску неизбежност која води ка стварању глобалног тржишта, економије, политике, цивилног

друштва... Они истичу да се моћ националне државе налази у опадању и да ће оне на крају нестати.

2. *Скептике* – Скептици се јављају као реакција на хиперглобалисте. Према њима глобализација не представља ништа више до мита, који не постоји у реалности. У стварности је изражен процес регионализације, што је у директној супротности са процесом глобализације. Они, такође, имају супротно виђење што се тиче положаја националних држава у савременом друштву у односу на хиперглобалисте. Националне државе, према њима, не само да неће нестати, већ ће њихова моћ све више јачати.
3. *Трансформационисте* – Они представљају неку врсту средине између два горе поменута становишта. Глобализација је према њима реалан, комплексан и противуречан процес.

И као што смо већ рекли, одређење глобализације није нимало једноставно и уместо да говоримо о дефиницији глобализације боље је да говоримо о дефиницијама глобализације. Али без обзира на ову разноврсност могуће је издвојити седам различитих употреба овог термина:⁸

1. глобализација као *интернационализација*, што подразумева интензивирање међудржавних интеракција и међузависности између друштва;
2. глобализација као *транснационализација*, у смислу развоја транснационалних, односно прекодржавних веза и структура;
3. глобализација као *детериторијализација*, што подразумева претпоставку да географски простор, тј. међусобна удаљеност земаља, губи на значају у светској политици;
4. глобализација као *десуверенизација* услед све већег смањивања економске, политичке и културне независности и суверености држава;

8 Александра Мирковић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 38-39.

5. глобализација као *дерегулација и либерализација* – подразумева слабљење и уклањање контроле над тржиштима;
6. глобализација као *универзијализација*, у смислу ширења одређених вредности широм света; и коначно
7. глобализација као *вестернизација* односно *американизација* – тиме се мисли на превласт Запада и особито САД у светским пословима.

У савременој науци постоји велики број студија који се баве процесом глобализације. Као што смо већ напоменули овај процес представља чест предмет анализа, али то као да није допринело његовом бољем разумевању. Погледајмо неке од најзначајнијих анализа које у свој фокус стављају овај проблем, како у свету тако и код нас.

Ентони Гиденс у свом чувеном делу *Последице модерности* каже да процес глобализације подразумева интензификацију међународних односа у условима нових технологија, које сажимају простор и време и омогућују нове облике комуникације и интеракције у свету.⁹ Џорџ Сорос [George Soros] у својој студији *О глобализацији* каже да глобализација представља раст транснационалних компанија и ширење глобалног тржишта.¹⁰

Роланд Робертсон [Roland Robertson], анализирајући процес глобализације, истиче да га треба третирати независно у односу на процес модернизације и капитализма. Овај енглески социолог је заслужан за увођење новог појма у савремену науку – *глокализација*. Он тиме жели да укаже на то да се у процесу глобализације дешава прожимање локалних садржаја глобалним утицајима.

У својој студији *Шта је то глобализација?* Урлих Бек [Ulrich Beck] у покушају да демистификује злоупотребу овог термина прави разлику између *глобализације*, *глобалитета* и *глобализма* – глобализација представља друштвени процес који је повезан са новим технологијама и информатичком револуцијом; глобалитет представља друштвену структуру која се обликују у овом процесу; док је глобализам идеологија

9 Ентони Гиденс, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998.

10 Џорџ Сорос, *О глобализацији*, Самиздат Б92, Београд, 2003.

и пројекат нових неједнакости, настао као израз монопола и асиметричне глобализације у свету.¹¹

Овде, такође, треба поменути и познатог америчког социолога Ритцера [George Ritzer] и његову *критику глобализације као феномена американизације и мекдоналдизације*.¹² Он на примеру чувених *Мек Доналдс* ресторана показује како се процес бирократизације и рационализације друштва шири савременим светским друштвом. Основни принципи на којима се заснива овај процес јесу мерљивост, контрола и предвидљивост. Процес мекдоналдизације доводи до дехуманизације савременог света јер поништава културну различитост и доводи до инструментализације човека.

Имануел Волерстин [Immanuel Wallerstein], бавећи се анализом савременог светског друштва указује да глобализација представља само још једну од фаза у развоју савременог капиталистичког система.¹³ Према њему, капиталистички систем на путу свог развоја постаје гори, а не бољи. Волерстин у средишту свог дискурса о светском систему образлаже следеће тезе: *„прво*, свет (светски систем) је јединствена и противуречна целина у чијој основи су закон поделе рада и закон међузависности; *друго*, социјално структурирање и просторна сегрегација (на центар, полупериферију и периферију) израз су међународне класне поделе рада и неједнаке размене рада; *треће*, свака друштвена промена не значи и стварни напредак у развоју човечанства; *четврто*, развој капитализма као система не постулира аутоматски, нужно и један бољи и прогресивнији свет; *пето*, научно-технолошка револуција сама по себи не води у прогрес; *шесто*, светски капиталистички систем налази се у структуралној кризи и (према предвиђањима Волерстина око 2050. године) треба да пређе у неку нову и другачију врсту историјског система; *седмо*, у друштвима постоје транзициони прелазни периоди, и када систем уђе у прелазни период све опције су отворене (...); *осмо*, насупротив комунизму, који по Волерстину представља утопију, социјализам је остварљив историјски систем који повећава владавину људи над сопственим животом (де-

11 Урлик Бек, *Шта је то глобализација*, Визура, 2003.

12 George Ritzer, *The McDonaldization of Society*, Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press, 1993.

13 Имануел Волерстин, *Савремени светски систем*, Цекаде, Загреб, 1986.

мократију) и ослобађа стваралаштво.”¹⁴ Волерстин својом анализом историјског настанка и развоја капитализма указује да смо до данас имали две врсте светских система: *светску империју*, засновану на политичкој и војној доминацији; и *модерну капиталистичку светску економију*, засновану на подели рада и економској доминацији. Он у својој анализи *светског система* истиче поделу на *светски центар*, који доминира светском економијом и експлоатише остатак света; *периферију*, која обухвата области које су извор јевтине радне снаге центру и који се у односу на њега налази у подређеном положају; и на *полупериферију*, која се налази негде између експлоататора и експлоатисаних.

Дејвид Хелд истиче да глобализација може бити схваћена и као „ширење, продубљивање и убрзавање светске међузависности у свим аспектима модерног друштвеног живота, од културе до криминала, од финансија до духовности”.¹⁵

Када се ради о домаћој литератури постоји велики број значајних студија који се баве проблемом глобализације. На првом месту треба поменути Мирослава Печујлића и његову студију *Глобализација: два лика света*. Печујлић глобализацију дефинише као објективни планетарни процес, који доводи до феномена *света међузависности* и модерног глобалног светског система. Према њему, глобализацију чине четири главна елемента: технолошко-информатичка револуција, глобална економија, глобална култура и транснационални политички режим. Анализирајући ове елементе он указује на различите ефекте овог процеса на расподелу друштвене моћи у глобалном светском систему. Печујлић истиче да је након пада Берлинског зида и укидања блоковске поделе настао најбржи ритам глобализације у историји који неки називају „турбо-глобализација”.¹⁶

Зоран Видојевић, такође, даје једну исцрпну анализу феномена глобализације у монографији под називом *Куда во-*

14 Љубиша Митровић *Творци нових парадигми у социологији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 55.

15 Дејвид Хелд, „Дебате о глобализацији”, *Глобализација, мит или стварност* (приредио Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 48.

16 Мирослав Печујлић, *Глобализација: два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.

ди глобализација. Он на самом почетку своје студије указује на прожимање *нормативног и конкретно-историјског појма* овог феномена. Видојевић нормативни појам глобализације одређује као „процес свестраног повезивања света и његовог успостављања као равноправне и плуралистичке заједнице слободних појединаца, народа и земаља који тај свет сачињавају, заједнице где ишчезава тлачење, беда и насиље, а сви се људи у њој осећају као у својој кући”.¹⁷ Међутим, уколико се пође од тога како изгледа глобализација данас, онда долазимо до глобализације као конкретно-историјског појма који глобализацију одређује као „процес и систем конфликтног повезивања света, чију садржину, облике, циљеве и учинке првенствено одређују планетаризација капитала, интереси, утицај и сила најмоћнијих корпорација и земаља, пре свега Сједињених Америчких Држава”.¹⁸

Љубиша Митровић истиче да *идеја глобализације* у савремености изражава развојни мегатренд и дух наступајућег времена, а да *глобализам* представља неоимперијални пројекат уређивања међународних односа у функцији снага новог светског поретка, тј. нових господара светске моћи.¹⁹ Митровић прави разлику између *неоимперијалне глобализације*, која је присилна, поробљивачка, антагонистичка и униполарна; и *мултиполарне глобализације*, која је у функцији непринудне интеграције света, демократског уједињавања човечанства и еманципације човека. Он, такође, истиче да морамо правити дистинкцију између појмова *глобализација* и *мондијализација*. Мондијализација је шири појам и обухвата планетарно повезивање у различитим областима (од технологије, економије, инфраструктуре, политике, до културе и медија), свеукупно обједињавање, удруживање и универзализацију делатности, снага, вредности и моћи човечанства. Она претпоставља универзални интерес у коме је дијалектички садржан интерес посебног и појединачног. Мондијализација чува јединство различитости света и почива на неантагонистичком асоцијативном типу расподеле друштвене моћи, где раст једног дела човечанства јача моћ целог света. Глобализација,

17 Зоран Видојевић, *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, 2005, стр. 15.

18 Исто, стр. 15.

19 Љубиша Митровић, *Глобализација и савремена левица*, Институт за политичке студије, Стручна књига, Београд, 2000, стр. 12.

за разлику од мондијализације означава концентрацију моћи и капитала на групном нивоу и може водити стварању монопола и униполаризму, при чему је глобализација, као противуречан процес, често медијум ка мондијализацији.

Владимир Вулетић сматра да је немогуће дати једну општеприхваћену дефиницију глобализације јер је реч о новом појму у друштвеним наукама око којег се још увек воде веома живи интелектуални спорови, али да је могуће указати на неколико важних одредница које омогућавају коришћење овог појма у модерној науци. Глобализација у том смислу представља низ разнородних економских, политичких и културних процеса који могу, али не морају бити међусобно усклађени, којима се трансформише просторна организација друштвених односа и ствара нова глобална мрежа привредних активности, прерасподељује моћ између постојећих и нових актера на светској политичкој сцени и ствара нова крхка мрежа друштвених и културних међузависности.²⁰ Она подразумева ширење различитих друштвених активности, преко постојећих политичких граница и независно од њих, коме доприноси умножавање и убрзавање токова новца, трговине, инвестиција, радне снаге, идеја и, пре свега, информација, а које претпоставља развој нове транспортне и комуникационе технологије.²¹

Утицај глобализације на национални идентитет

Имајући у виду ове и друге анализе требало би видети какав је утицај процеса глобализације на национални идентитет. Многобројни теоретичари су крај XX века видели као време нестанка националног идентитета и настанка нових облика идентификације. Макс Вебер [Max Weber] је, на пример, сматрао да ће примордијални феномени какви су етницитет и национализам под утицајем модернизације, индустријализације и индивидуализације временом изгубити на значају. Ствари се, међутим, нису одвијале на тај начин и национални идентитет, као што смо већ много пута напоменули, и даље

20 Владимир Вулетић, *Глобализација*, Завод за уџбенике, Београд, 2009, стр. 17.

21 Исто, стр. 17.

наставља да постоји као један од најзначајнијих колективних идентитета данашњице, при чему је тешко и наслутити тренутак када ће он престати да постоји и када ће његова снага ослабити.

Али, због чега је то тако? Један од одговора нуди Монсерат [Guillaume Monserrat] који истиче да глобализација доводи у питање осећање континуитета због чега долази до нестајања заједничке прошлости и заједничког сећања који заједно чине битне елементе идентитета. Нација се у таквим условима јавља као решење овог проблема при чему национална мобилизација оживљава као резултат.²²

1. реакције на модернизацију која доводи до дифузије и кризе идентитета, стварајући конфузију за коју национални образац идентитета нуди решење;
2. кидања веза са примарном групом у модерном друштву, што ствара осећање усамљености и изгубљености због прекида веза између индивидуа и друштва, док национални образац идентитета поново успоставља те везе;
3. осећања угрожености и потребе да се заштити групни менталитет;
4. збрке због плуралитета вредности, при чему национална група нуди извесност ослонцем на *славну прошлост*.

Џозеф Зајда [Joseph Zajda], међутим, сматра да овакав однос између процеса глобализације и изградње националног идентитета није тако једноставан и да је обележен многобројним парадоксима.²³ Са једне стране, процес глобализације се одликује стандардизацијом начина живота путем информационе технологије и масовних медија. То може довести до присилног изједначавања које доводи до укидања сваког вида различитости. Овде треба напоменути и наметање тзв. уни-

22 Загорка Голубовић, *Ја и други*, Република, 1999, стр. 83; Guillaume Monserrat, *Nationalism – The Nation – State and Nationalism in Twentieth Century*, Polity Press, Cambridge, 1996.

23 Joseph Zajda, „Nation-Building, Identity and Citizenship Education: Introduction”, *Nation-Building, Identity and Citizenship Education Cross-cultural Perspectives* (приредили: Joseph Zajda, Holger Daun, Lawrence J. Saha), Springer, 2009, стр. 8-9.

верзалних стандарда и образаца развоја од стране великих сила, а под оправдањем боље економске ефикасности или демократског развоја. Страх од оваквог модела глобалистичког сценарија сасвим лепо илуструје Ернесто Сабато [Ernesto Sabato] који каже: „Насупрот томе, када мноштво људских бића тумара улицама великих градова да их нико не позове по имену и не зна одакле долазе и куда иду, човек губи ону нит пред којом се одвија његов живот. Више не живи пред људима из свог села, пред својим комшијама, пред својим Богом, већ је болно изгубљен у мноштву људи чије вредности не познаје, чију историју једва да дели. Када бројност култура релативизује вредности, а глобализација гази свом силином и људима намеће арогантну једнообразност, људско биће, не сналазећи се, губи осећај за вредност и за самог себе и више не зна коме или у шта да верује. Трагично је то да свет губи оригиналност народа који га настањују, богатство њихових разлика, у пакленој жељи да клонира људско биће како би га боље потчинио. Човечанство осваја глобализација која не тежи да повеже културе, него да људима наметне један јединствени модел који ће им омогућити да остану у оквиру светског система. Омасовљење је на свету направило пустош, тако да је веома тешко открити оригиналност код појединаца, а истоветан процес на делу је и међу народима; то је такозвана глобализација.”²⁴ То је модел глобализације који треба свим силама избећи.

Са друге стране, глобализација може довести и до ширења разноликости и сарадње међу припадницима различитих народа. Јирген Хабермас [Jürgen Habermas] указује да се појмом глобализације означава процес, а не коначно стање, при чему нарочито истиче интензивирање наднационалних односа, комуникацију и размену. „Мрежа је постала кључна реч, свеједно да ли се ради о транспортним путевима добра и лица, токовима робе, капитала и новца, електронском

24 Маринко М. Вучинић, „Национални идентитет и изазови глобализације”, *Искушења глобализације – глобализација, европеизација и национални идентитет* (приредио Јовица Трукуља), Кикинда, 2004, стр. 241-242; Ернесто Сабато, *Отпор*, АЕД Студио, Београд, 2004.

преносу и обради информација, или оптицају између човека, технике и природе.”²⁵

Смит истиче да раст космополитизма не доводи сам по себи и до опадања национализма али и да уједно самим тим успон регионалних културних подручја нема за последицу мањи утицај националних идентитета. Према њему, „људска бића се вишеструко поистовећују са колективом, а опсег и интензитет тог поистовећивања мењаће се зависно од времена и места. Ништа не може спречити појединце да се истовремено поистовећују са Фландријом, Белгијом и Европом те да сваку од тих верности испољавају у одговарајућем контексту, као што их не може спречити да се осећају као Јорубе, Нигеријци и Африканци, у концентричним круговима лојалности и припадништва. У ствари, тако нешто је уобичајено и увелико представља оно што би се очекивало у свету вишеструких веза и идентитета.”²⁶ Да космополитизам није довео до опадања национализма може се видети и на основу податка да су грађани данас веома поносни на своју националност.

Табела бр. 14:
Колико сте поносни на националност
(истраживање на глобалном нивоу)

	Fre- quency	Per- cent	Cumu- lative Percent	Valid per- cent	Cumula- tive valid percent
Веома поносни	47795	57.6%	57.6%	60.2%	60.2%
Поносни	24113	29.1%	86.6%	30.4%	90.6%
Не баш поносни	6047	7.3%	93.9%	7.6%	98.3%
Нимало поносни	1380	1.7%	95.6%	1.7%	100.0%
Не зна	777	0.9%	96.5%	-	-
Без одговора	523	0.6%	97.2%	-	-
Није применљиво	857	1.0%	98.2%	-	-

25 Лорна Штрбац, *Глобализација и национална култура*, КОЦ, Шид, 2007, стр. 42.

26 Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 2010, стр. 270-271.

Није постављено питање	1500	1.8%	100%	-	-
Укупно	82992	100%	-	82992	100.0%

Узорак и година истраживања: Андора [2005], Аргентина [2006], Аустралија [2005], Бразил [2006], Бугарска [2006], Буркина Фасо [2007], Канада [2006], Колумбија [2005], Кипар [2006], Чиле [2006], Кина [2007], Египат [2008], Етиопија [2007], Финска [2005], Француска [2006], Грузија [2008], Немачка [2006], Гана [2007], Велика Британија [2006], Гватемала [2004], Хонгконг, Кина [2005], Индија [2006], Индонезија [2006], Ирак [2006], Иран [2005], Италија [2005], Јапан [2005], Јордан [2007], Малезија [2006], Мали [2007], Мексико [2005], Молдавија [2006], Мароко [2007], Холандија [2006], Нови Зеланд [2004], Норвешка [2007], Перу [2006], Пољска [2005], Румунија [2005], Русија [2006], Руанда [2007], Србија [2006], Словенија [2005], Република Јужна Африка [2007], Јужна Кореја [2005], Шпанија [2007], Шведска [2006], Швајцарска [2007], Тајван [2006], Тајланд [2007], Тринидад и Тобаго [2006], Турска [2007], Украјина [2006], САД [2006], Уругвај [2006], Вијетнам [2006], Замбија [2007]

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevadb.com/wvs/WVSanalizeQuestion.jsp>

Табела бр.15:
Колико сте поносни на своју националност? (Србија 2006)

	Fre- quency	Per- cent	Cumu- lative Percent	Valid per- cent	Cumula- tive valid percent
Веома поносни	513	42.0 %	42.0 %	48.5 %	48.5 %
Поносни	396	32.5 %	74.5 %	37.5 %	86.0 %
Не баш поносни	130	10.7 %	85.2 %	12.3 %	98.3 %
Нимало поносни	18	1.5 %	86.6 %	1.7 %	100.0 %
Не зна	41	3.4 %	90.0 %	-	-
Без одговора	28	2.3 %	92.3 %	-	-
Није применљиво	94	7.7 %	100.0 %	-	-
Укупно	1220	100%	-	1220	100%

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevadb.com/wvs/WVSanalizeQuestion.jsp>

Као што се може видети национални идентитет има итекако важну улогу коју није нимало лако надоместити тек тако неким другим колективним идентитетом. У савременом друштву нација још увек представља значајан извор идентитета [Stuart Hall, Jürgen Habermas...]. Овде свакако треба

поменути и све већу тенденцију да се на процес европских интеграција гледа као на процес који ће се завршити ситуацијом у којој ћемо морати да направимо избор између очувања сопственог националног идентитета и интеграција у Европску унију. Потребу за интеграцијом свакако не доводимо у питање, али истичемо да се то мора извести на један суптилан начин, тако да очување сопственог идентитета не дође у питање. Не треба се одрицати сопствене културе и сопствене традиције, али, такође, не треба бити ни затворен за друге културе. Култура представља један динамичан феномен који се не може дефинисати изван процеса комуникације. Схватање културе као једног затвореног простора може довести до њеног изумирања. Потребно је само наћи праву меру између процеса културног избора и културног отпора, али и прихватити ствари које нам могу користити уз очување сопствене духовности. Какав ће утицај имати европске интеграције на национални идентитет је веома сложено питање. Оно што се може видети према ставовима грађана на Балкану је да, према њима, укључење у Европску унију неће значити уједно и губитак националног идентитета.

Извор: Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, „Култура као основ етничких идентитета Балкана”, *Културни и етнички односу на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, Институт за политичке студије, Ниш, 2006, стр. 155.

Они се неће у овом процесу одрећи свог националног идентитета, што је охабрујуће, али треба при том водити рачуна да се, суочен са све већом економском рецесијом и кризом, као и заостреним противречностима и сукобима кроз које савремено друштво пролази, Жак Атали [Jacques Attali] с правом пита: „Хоћемо ли моћи да створимо или да очувамо националне идентитете, а да се идентитет не дефинише као негација другог?”²⁷

Љубиша Митровић сматра да „мали народи”, као што су балкански и њихове елите у условима глобализације имају посебну одговорност да брину о свом националном идентитету и о својој култури. „Култура је управо њихово највеће добро, белег да су постојали у историји и да ће још дуго трајати. У перспективи друштвеног развоја човечанства процеси научно-технолошког прогреса и глобализације учиниће кроз нову поделу рада и глобалну економику да границе постану транспарентне, тј. да не представљају проблем за мобилност светског становништва. Но, једино ће култура (или како то пише И. Волерстин - геокултура) бити оно по чему ћемо се препознавати у мравињаку човечанства. Дакле, то више неће бити ни војна ни технолошка моћ, ни геополитичка, ни моћ економије, већ моћ културе, вредности људског и културног капитала.”²⁸ Митровић решење види у изградњи *аутономног модела културне политике* ради трајног очувања, неговања и развијања свог културног идентитета, при чему народи на Балкану морају да развијају бројне облике културне и сваке друге сарадње. Да би глобализација добила *хумани карактер* потребно је:²⁹

1. ставити је под контролу демократских институција у оквиру којих ће све земље у свету имати равноправно учешће;

27 Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 333.

28 Љубиша Митровић, *Геокултура развоја Балкана и савремена социологија*, Прометеј, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет у Нишу, 2011, стр. 46

29 Загорка Голубовић, *Изазови демократије у савременом друштву*, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003, стр. 152-153.

2. прихватити идеју плуралитета алтернативних модела, који ће бити усаглашени са друштвеним и културним традицијама земаља које су у питању;
3. не одричући улогу светског тржишта, ограничити монопол транснационалних компанија и организација, које подупиру неоколонијалне и неоимперијалистичке тенденције великих сила;
4. сместити тржиште на место које му припада, тј. да буде средство развојне политике (а не циљ по себи) и одбацити политику тржишног фундаментализма, који замењује социјалну логику уском економском (тржишном) логиком;
5. организовати глобалну политику на такав начин да бенефиције буду равноправно распоређене, пре свега, на већу корист земаља у развоју и сиромашног света, да би се премостио растући јаз између развијених и неразвијених друштава;
6. усклађивати национални суверенитет и колективни/индивидуални идентитет различитих земаља са универзалним захтевима глобалног развоја, да би се избегла једносмерна етноцентричка глобализација;
7. подстицати доприносе различитих цивилизација светској културној баштини, да би се постигло прожимање култура и њихова синхронизација;
8. уградити у политику глобализације принципе слободе, једнакости и социјалне правде, као гаранте хуманог и демократског карактера процеса глобализације.

НЕОЛИБЕРАЛНИ КОНЦЕПТ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ФЕНОМЕН НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ

Гиденс, бавећи се националном државом, каже да она постоји тамо „где постоји политички апарат (...) који управља датом територијом, а чији је ауторитет потпомогнут помоћу правног система”.¹ Све гушћа повезаност данашњих држава настаје као плод:²

1. технолошко-информатичке револуције која је довела до компресије простора и времена;
2. стварања глобалног тржишта;
3. све већег утицаја дешавања у једном локалитету на живот индивидуа и заједница на другој страни планете,
4. формирања свести о повећаној међузависности;
5. успона све моћнијих транснационалних и наднационалних економских сила и политичких институција које обликују слику света;
6. распрострањања истоветних форми (индустријализма, постиндустријализма и информатичке револуције, тржишне економије, вишепартијског система...) у готово свим социјалним просторима.

Овде се намеће питање: Да ли глобализација значи уједно и крај националне државе? Неолиберални концепт свакако није наклоњен националној држави. Џон Ралстон Сол [John

1 Joseph Zajda, „Nation-Building, Identity and Citizenship Education: Introduction”, *Nation-Building, Identity and Citizenship Education Cross-cultural Perspectives* (приредили: Joseph Zajda, Holger Daun, Lawrence J. Saha), Springer, 2009, стр. 2.

2 Мирослав Печујлић, *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 17-18.

Ralston Saul], међутим, указује да су крајем двадесетог века национализам и национална држава постали снажнији него у време када је почела глобализација. „Веровање у глобалне економске истине је ослабило. Све је више знакова међународне економске пометње. Утихнуло је дивљење према неименованим лидерима глобалистичког пројекта. Невладине организације и њихове вође углавном остају у дефанзиви, јер су склони да себе доживљавају као стручњаке и противнике оних који су на власти.”³

Неолиберални модел глобализације, као облик организације друштва на глобалном нивоу, показао се као потпуни промашај. Емануел Тод [Emmanuel Todd] на самом почетку своје студије под називом *После империје* наглашава да смо били навикнути да у Сједињеним Америчким Државама видимо решење, док оне све више почињу да представљају проблем за свет. „Гаранти политичке слободе и економског поретка током последњих пола века, данас су све више фактор међународне нестабилности, одржавајући, тамо где то могу, несигурност и сукоб. Од читавог света захтевају да призна да поједине државе, другоразредне важности, чине *осовину зла*, коју треба победити и уништити.”⁴ За Амерички капитализам се оправдано може рећи да представља „супер капитализам” или још боље „турбо капитализам”. Данас се за процес глобализације може рећи да се налази у фази финансијског глобалног капитализма. Концентрација његових актера је на финансијском тржишту и зато је америчка економија све више „економија кризе”. Главни ослонац њихове економије су „штампарије новца и фабрике наоружања”. Ноам Чомски [Noam Chomsky] наглашава да Сједињене Америчке Државе користе Светску трговинску организацију, Светску банку и ММФ како би извучиле екстра профит и експлоатисале друге земље у виду различитих позајмица, кредита и донација. То је једна економија на стакленим ногама којој се не пише светла будућност, јер стално постоји могућност њеног рушења. У америчкој спољној политици је све мање дипломатије а све више коришћења силе, што говори о несигурно-

3 Цон Ралстон Сол, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011, стр. 298.

4 Емануел Тод, *После империје – есеј о распаду америчког система*, Паидеиа, Београд, 2006, стр. 5.

стима и противречностима које изнутра изједају овај систем. Сједињене Америчке Државе су се у 2011. години суочиле са могућношћу банкрота који је буквално избегнут у последњим минутима, што је могао да буде неславни резултат једне од највећих рецесија које су погодиле свет, али вероватно и настанак нове. Наиме, САД су имале рок до 2. августа да постигну споразум о подизању границе задуживања, а да би могле да наставе са отплатом својих кредита. То је уз много препирки између Демократске и Републиканске странке на крају урађено и Сједињене Америчке Државе су могле да одахну, али и велики број других земаља које су страховале да би њихов банкрот послао талас шокова на глобалном нивоу.

Неолиберални модел се пред актуелном светском кризом нашао на климавим ногама. Утемељивачима неолибералног модела се могу назвати Фридрих Хајек [Friedrich Hayek] и Милтон Фридман [Milton Friedman]. Хајек је чврсто веровао у индивидуализам и тржиште и његово чувено дело *The Road to Serfdom* је било међу првима које је напало економски интервенционизам. Милтон Фридман нам својим делом *Capitalism and Freedom* истиче да се капитализам најбоље развија без икаквих ограничења и државних интервенција, слободно тржиште је неопходан фактор успешног развоја капитализма.

Љубиша Митровић у том смислу указује да од осамдесетих година XX века „Тачерка и Реган преузимају ову доктрину од научника градећи од ње државну политику. Крваво рођење у пракси контрареволуције и доктрине шока отпочиње 1973. године под Пиночеом у Чилеу, а затим се распростире као модел за друге земље света”.⁵ ММФ и Светска банка су постале главни инструменат експлоатације земаља од стране транснационалних компанија и Сједињених Америчких Држава.

Наоми Клајн [Naomi Klein] истиче да си Фридман и његови следбеници прихватили и усавршили следећу стратегију: „чекање на велику кризу, потом распродаја делова државе приватним играчима док се грађани још тетуррају од шока, и

5 Љубиша Митровић, *Транзиција у периферни капитализам (огледи из социологије глобалних и регионалних промена)*. Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 49.

онда хитно проглашавање реформи за трајне.”⁶ То је та „доктрина шока” која је у комбинацији са моноцентричним обликом глобализма довела до настанка тзв. „капитализма катастрофе”. Наоми Клајн сматра да је 11. септембар добро дошао Бушовој администрацији да се идеологија Фридмана и његових следбеника, који су методично експлоатисали тренутке шока у другим земљама, коначно примени код куће у пуној снази под крилатицом „рата против тероризма” и страха који је тада настао, чиме су многе изузетно осетљиве и суштинске функције владе биле препуштене приватним компанијама.⁷ Ноам Чомски каже да су напори финансирани од стране великих корпорација дали овим идејама „скоро свету ауру”, што је довело до тога да њихови захтеви веома ретко наилазе на отпор.⁸ Тиме су ратови и катастрофе који су раније представљали само шансу за један узак сектор привреде приватизовани у тој мери да су сами по себи отворили „нова тржишта”. То доводи до развоја монетаристичке политике и експанзије финансијског капитала, при чему се занемарују развоји других неопходних сектора економије. Сједињене Америчке Државе своју доминацију реализују улагањем у развој наоружања док се лидерство у развоју технологије, привреде и економије препушта другим земљама, као што су на пример Немачка или Јапан. О начину на који Немачка успоставља доминацију Европом користећи економску кризу на најбољи могући начин говори Сајмон Хефер [Simon Heffer] у тексту који је објавио *Дејли мејл* под називом *Rise of the Fourth Reich, How Germany is Using the Financial Crisis to Conquer Europe*. Он наводи да се баук кризе све више шири на Север закључујући да „тамо где није успео Хитлер да војним средствима покори Европу, модерни Немци успевају кроз трговину и финансијску дисциплину. Добро дошли у Четврти рајх!”⁹

6 Наоми Клајн, *Доктрина шока – процват капитализма катастрофе*, Самиздат Б92, стр. 12.

7 Исто, стр. 19.

8 Noam Chomsky, *Profit over People – Neoliberalism and Global Order*, Seven Stories Press, New York, Toronto, London, 1999, 17.

9 Simon Heffer, „Rise of the Fourth Reich, How Germany is Using the Financial Crisis to Conquer Europe”, *Daily Mail*, 17th August 2011, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2026840/European-debt-summit-Germany-using-financial-crisis-conquer-Europe.html>

Џон Ралстон Сол сматра да је мало оних који су предвидели да ће се национализам вратити због погубне грешке која је почињена приликом ранијег одбацивања национализма. „Ми смо, заправо, само претпоставили да смо га се решили. Западна Немачка је, из очигледних разлога, предњачила по том питању, прогласивши државу – своју државу – постнационалном. А Немачка је на крају крајева, била језгро европског интегристичког пројекта. Један од водећих политичара, Оскар Лафонтен [Oskar Lafontaine], писао је 1988. године о *надилажењу националне државе*. То је било само неколико година пре него што је у Југославији букнуо етнички националистички сукоб, а Немачка, заједно са другим теоријски постнационалним демократијама, покушала да се умеша подржавајући једну етничку групу у односу на друге. Како то да су модерне постнационалне државе реаговале на једну испрва мање значајну европску кризу тако што су посегнуле у своју ризницу сећања на 1914. годину? Да будемо прецизни, свака од њих подржала је исте оне етничке групе које су подржавале и током ратова у двадесетом веку.”¹⁰

Јирген Елзесер [Jürgen Elsässer] указује да се агресије у великој мери данас оправдавају изразом *failing states*: „мора се деловати против неуспелих и вештачких држава у којима се не поштују људска права и које би могле да представљају претњу суседима и остатку света. Ове црне рупе цивилизације морале би се – у крајњем случају и бомбама довести под контролу и затим поново изградити под западним патронажом.”¹¹ Елзесер даље истиче да је означавање неких држава неуспелим јако згодан начин за оправдавање интервенција на њиховим просторима.

Да је данас неомперијални концепт на делу, ту за Ноама Чомског нема места сумњи. „Хуманитарне интервенције”, „праведни рат”, „борба за демократију”, „превентивни рат”, „заштита људских права”, „борба против тероризма”, ови и многи други појмови су за Ноама Чомског само средства којима се велике силе, конкретно Сједињене Америчке Државе,

10 Џон Ралстон Сол, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011, стр. 299.

11 Јирген Елзесер, *Национална држава и феномен глобализације – како можемо да се спасимо из светске економске кризе*, Јасен, Београд, 2009, стр. 9.

служе да би прикриле своје неоимперијалне претензије у циљу „обезбеђивања пристанка”.

Национална држава се у целој тој причи нашла на удару. „При свему овоме о грађењу нација, још једном појму из реторте новог светског поретка, наравно да не може бити ни говора. Ради се управо о супротном: нације се не граде, већ разграђују, разбијају на појединачне делове или сецкају.”¹² Оне државе које се успротиве центрима моћи се једноставно проглашавају националистичким. Национално и све у вези са њим одједанпут постаје патолошки феномен који треба што пре искоренити. Национализам је феномен који значајно утиче на савремено друштво и као такав представља значајан предмет проучавања. Миша Ђурковић истиче да на национализам не треба аутоматски гледати као на патолошки феномен, мада он то свакако може бити, чега су грађани на просторима Балкана, на жалост, итекако свесни, већ да он има и својих добрих страна: „заштита мањинских права и мањинских култура, заштита и спасавање изгубљених језика, историја, уметност, решавање кризе идентитета, легитимисање заједнице и друштвене солидарности, идеја народне суверености и колективног прегнућа итд.”¹³

Џон Ралстон Сол, бавећи се овом проблематиком, прави поделу национализма на позитиван и негативан национализам. *Негативан национализам* има своје корене у несигурности, сиромаштву и славољубљу, при чему се његово испољавање често заснива на етничкој лојалности, једностраном присвајању Бога, поносу у непознавању *другог* и уверењу да смо стално вређани, тј. да нам је учињена непоправљива неправда. Он се заснива на „страху, бесу и безнадежном уверењу да права једне нације постоје само у поређењу са правима друге, као да је реч о неком надметању у којем се може победити или изгубити.”¹⁴ Код негативног национализма се веома често подстиче неупућеност, мада је понекад то више ствар претварања него стварно стање. „Такво хотимично незнање омогућује изузетно просвећеним друштвима да се и даље

12 Исто, стр. 11.

13 Миша Ђурковић, „Национални идентитет и либерална демократија” у: Јаел Тамир, *Либерални национализам*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 7.

14 Џон Ралстон Сол, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011, стр. 301.

усредсређују на одређене увреде. То се, у најгорем случају, може праметнути у психотични цинизам.¹⁵ За *позитивни национализам* Сол каже да је то пре свега веровање у позитивну тензију несигурности и суштинску важност избора. Он је повезан са самопоуздањем и отвореношћу према концепту јавног добра. „Он није везан за ограничене апсолуте. Нарочито је сумњичав према општим одговорима на практична питања. Стога га уопште не занима уверење да једно схватање тржишта мора да превлада у свим околностима – свеједно да ли је оно марксистичко или неолиберално. Практичност је метода коју употребљава на најразличитије начине и са сложеностима у складу са захтевима стварности. И она се, пре свега, мора користити, а не обожавати.”¹⁶

Национална држава, дакле, није терет кога се треба по сваку цену ослободити, већ је то пре свега неолиберални концепт глобализације, који што пре треба заменити „концептом глобализације са људским ликом.” У том смислу је Џон Ралстон Сол у праву када каже да тренутно пролазимо кроз један од оних тренутака који раздваја несталне и постојане ере, што доводи до једног хаотичног „вакума” препуног метежа и противуречних тенденција: „Водеће личности које су некада говориле да би националне државе требало подврћи економским снагама данас говоре да би их требало изнова оснажити како би се суочиле са глобалним војним метежом. Пророци глобализације који су говорили *Приватизујте, приватизујте, приватизујте*, данас кажу да су грешили зато што је национална владавина закона важнија. Економисти су се оштро поделили око питања да ли треба попустити или појачати контролу над тржиштима капитала. Све снажније националне државе, попут Индије и Бразила, оспоравају општеприхваћено начело глобалне економије.”¹⁷ У светлу овога треба поменути и кризу пред којом се на крају 2011. године наша ЕУ када је умало дошло до пада евра, што је избегнуто готово у последњем тренутку.

15 Исто, стр. 302.

16 Исто, стр. 332.

17 Исто, стр. 9-10.

ЛИБЕРАЛНИ НАЦИОНАЛИЗАМ

Наметање либералног модела није довело до разарања националних идентитета и промене друштвене структуре на глобалном плану. „Насупрот првобитним очекивањима, сведоци смо једног крајње супротног процеса, који није довео до растакања поменуте структуре. Он је невољно реafirми-сао старе, а у неким случајевима створио нове националне идентитете.”¹

То је разлог због кога сматрамо да би један посебан део требало посветити концепту *либералног национализма*. Поједини теоретичари [David Miller, Yael Tamir, Joseph Raz, Will Kymlicka...] сматрају да либерализам и национализам не морају бити међусобно супротстављени концепти, већ да могу складно коегзистирати допуњавајући се. Сваки појединац, према овом схватању, може бити уједно и члан неке етничке подгрупе, али и ширег националног колективитета. Свесни да либерални национализам захтева једну подробнију анализу, ми ћемо овде дати кратак преглед само неких најзначајнијих идеја, који би требало да послужи да се стекне уопштена слика о овом проблему.

Либерализам и национализам, иако се доскора веома често истицало да представљају међусобно супротстављене идеје, могу, не само да постоје заједно, већ и да се међусобно допуњују постајући на тај начин значајан фактор развоја друштва. У чему је онда суштина ове „успешне комбинације”? Суочени са великим бројем облика национализма у научној теорији, према Дејвиду Милеру, налазимо се пред опасношћу да избором једне од дефиниција одредимо овај појам исувише уско. Због тога се он приликом одређења национализма

¹ Петар Матић, Миша Стојадиновић, „Либерални национализам: у потрази за изгубљеним идентитетом”, *Политичка ревија*, бр. 1/2010, стр. 192.

одлучује да то уради тако што даје један кратак преглед његових најважнијих елемената при чему они могу бити различито интерпретирани, а на основу којих се може видети и основно позиција либералног национализма:²

- Као прво, мора се претпоставити да нације „стварно постоје”, тј. да се припадност нацији одликује нечим другачијим од рецимо религијске припадности. Постоји велики број схватања о томе шта то значи бити Србин, Канађанин, Немац, Италијан, али оно што је заједничко за све јесте да је то нешто више од саме припадности одређеној држави. Дакле, нације стварно постоје и односе се на нешто много више од пуке припадности одређеној држави и прича о њиховом заједничком историјском пореклу. Оне стварно постоје и представљају значајан извор идентификације. Када се ради о првом елементу, национални идентитет се може различито посматрати: објективно – у смислу физичких или неких других карактеристика које сународници деле; или субјективно у смислу заједничког осећаја припадности или жеље за припадањем. Тако неки националисти истичу као битним карактеристикама језик, религију, или чак и расу, док други сматрају да не постоји ни једна објективна карактеристика заједничка за све припаднике неке нације, већ да се ради пре свега о заједничкој припадности.
- Други елеменат тиче се практичних импликација које са собом повлачи припадност одређеној нацији: она даје права, али истовремено и намеће обавезе. Нације су такав тип заједнице у којима припадници једне исте нације стварају посебне везе са својим сународницима и са њима имају другачији однос у поређењу са припадницима других нација. Нацију њени припадници доживљавају као вредну друштвену заједницу коју теже да очувају и која може захтевати мање или веће лично жртвовање. Обим обавеза који

2 О томе видети опширније: David Miller, „Nationalism”, *The Oxford Handbook of Political Theory* (edited by John S. Dryzek, Bonnie Honig and Anne Phillips), Oxford University Press, 2006, стр. 529-531.

се намеће је различит али оно око чега се сви националисти слажу јесте да је то етички веома важна заједница, иако се у највећем броју случаја њен члан не постаје избором.

Код другог елемента јавља се подељеност између, са једне стране, оних који на нацију гледају као на највишу форму етичког живота и, са друге стране, оних који сматрају да имамо подједнаке обавезе према свим људима без обзира којој нацији припадали, негирајући при том било какав значај националног идентитета. Између ове две струје налазе се они који сматрају битним и националне и космополитске захтеве стварајући на тај начин неки вид баланса између ове две супротстављене струје.

- Трећи елемент тиче се политичке значајности нација. Националисти од политичких институција захтевају да обезбеди нацији право на самоодређење, да одлучује о својој судбини слободно, без икаквих притисака споља. Ово у највећем броју случаја подразумева политичку независност, тј. поседовање сопствене државе, мада се у великом броју случаја то обезбеђује различитим формама аутономије. Дакле, да би свака нација могла да се у потпуности развија она мора поседовати одређене политичке слободе које би јој то омогућиле. То је уједно и разлог због кога политичке границе морају бити направљене уз поштовање националних идентитета.

Када се ради о трећем елементу, могу се, такође приметити две различите струје. Са једне стране, имамо националисте који истичу да се развој културног живота нација мора дозволити, али који при том немају никаквих посебних политичких захтева, сем да се морају обезбедити потребни услови да би се то догодило. Са друге стране, имамо националисте који политичко самоодређење виде као најбитнију ствар. Нацији се, према њима, мора обезбедити да влада сама собом, да контролише своју територију, па чак и на штету права других нација. Овај први вид нацио-

нализма се може назвати либералним, док када се за други може рећи да представља ауторитарни и агресивни национализам.

Петар Матић истиче да његова основна идеја либералног национализма почива на три битне претпоставке:³

- Прво, као неопходан предуслов за пуну и доследну примену либералних начела неопходно је остварити највиши степен аутономије појединаца, што доноси са собом да сви грађани имају осећај једнакости у односу на друге.
- Друго, потребан је изванредан нормативистички приступ уз повезивање демократије и националности. Да би изградња демократских институција и поретка у целини била могућа потребан је „дух грађанства”. Ово са собом повлачи висок ниво политичке културе, спремност да грађани учествују у јавним пословима, слободу изражавања у свим облицима, толеранцију и разумевање другачијих погледа на стварност.
- Затим, трећи елемент који условљава имплементацију модела либералног национализма је свакако фактор социјалне правде. Он подразумева државу благостања која представља идеал социјалне правде заснован на некој врсти друштвеног уговора, где индивидуе користе облик прећутне сагласности да би се свима обезбедио одређени ниво заштите (здравствена заштита, пензионо и социјално осигурање, итд.).

Миша Ђурковић, говорећи о либералном национализму, указује да нам јако недостаје једна историја односа између идеологија национализма и либерализма која би требала да објасни због чега су се ове две идеологије истовремено рађале и уздизале и зашто се XIX век назива истовремено и веком либерализма и веком национализма.⁴ Он сматра да се заједничка и сродна историја либерализма и национализма у последњих педесет година намерно игнорише и потиску-

3 Петар Матић, Миша Стојадиновић, „Либерални национализам: у потрази за изгубљеним идентитетом”, *Политичка ревија*, бр. 1/2010, стр. 193-195.

4 Миша Ђурковић, „Национални идентитет и либерална демократија” у: Јаел Тамир, *Либерални национализам*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 7.

је, при чему се либерализам презентира као космополитска идеја која тежи универзализацији док све време функционише унутар оквира државе-нације. Према њему, осамдесете године XX века су пресудне јер тада је национализам постао легитиман теоријски и политички феномен. Подсетимо се да прва од најзначајнијих студија на ту тему настаје 1983. од стране Бенедикта Андерсона – *Нација: замишљена заједница – разматрања о пореклу и ширењу национализма*.

Према Ђурковићу, национализам неће нестати, нити би, као одраз људске различитости требало да нестане. „Национализам би требало сагледавати као родни феномен на једној широкој скали где на једној страни имамо његове најгоре и најекстремније облике као што су нацизам, расизам и шовинизам, а на другој његове беневоолентније, вредније, либералне одлике као што су поштовање различитости, мањинска права, афирмација различитих култура итд. Оно што се намеће као задатак сваком савременом, либералном националисти јесте да свој национализам преводи с оног првог ка другом крају. То, наравно, неће увек бити могуће јер ће се разне људске групе и нације сукобљавати по различитим основама (због недостатка ресурса, људске природе итд.), али нам то мора служити као нормативни идеал.”⁵

Јаел Тамир истиче да је главна одлика либералног национализма наметање националне идеје без губљења из вида осталих људских вредности са којима би национални идеали требало да се усклађују, при чему се као резултат овог процеса јавља редефинисање легитимних националних циљева и средстава која се користе да би се они остварили. „Либерални национализам тако слави партикуларност културе заједно са универзалношћу људских права, друштвену и културалну укореењеност индивидуа заједно са њиховом лично аутономијом.”⁶ У том смислу либерални национализам се разликује од органицистичких тумачења национализма, која подразумевају да је идентитет индивидуа у потпуности конституисан њиховом националном припадношћу. „Либерални национализам се ослања на претпоставку да, као што је либерализам

5 Исто, стр. 15.

6 Јаел Тамир, *Либерални национализам*, Филип Вишњић, Београд, 2002, стр. 149.

теорија о узвишености индивидуалних слобода и личне аутономије, национализам је теорија о узвишености национално-културне припадности и историјског континуитета, као и теорија о значају сагледавања свога садашњег живота и будућег развоја као искуства које се дели са другима.”⁷ Либерални национализам, дакле, може бити једно од веома ефикасних решења у сукобу између национализма и либерализма, али за то је потребно створити неопходан економски и друштвени развој који се неће ослањати на неолибералне темеље „новог светског поретка”.

7 Исто, стр. 149.

**ТРЕЋИ ДЕО:
ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ
И ДЕМОКРАТИЈА**

ГРАЂАНИН КАО ЗНАЧАЈАН СУБЈЕКАТ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

Грађанин у најопштијем смислу представља човека са одређеним правима и дужностима у оквиру друштвено-политичке заједнице за коју је везан релативно трајним припадањем.¹ Овом приликом, нарочито треба истаћи његова политичка права и дужности, чиме долазимо до схватања грађанина као политичког субјекта који се налази у релативно равноправном политичком односу према другим субјектима.

Дакле, грађанин је значајан субјекат политичког система, при чему стално морамо имати у виду да модерни демократски политички системи треба да служе остварењу добробити грађана, а не да постоје независно од њих и да служе пуком задовољавању интереса оних који су на власти.² Грађански идентитет је нераскидиви део демократске политичке културе, који се са демократијом налази у узрочно-последичној вези и функционално међузависном односу.³ Оно чему свакако треба тежити јесте развој партиципативне демократије, где ће грађани бити активни учесници унутар политичких система. Љубиша Митровић указује на то да искуства савременог света показују да друштва са развијеним системом партиципативне демократије имају већу развојну стопу, бољу продуктивност рада, смањену конфликтност у друштвеним односима, виши раст, развој и бољи квалитет живота.⁴ Али шта је то што неко мора испунити да би био препознат као грађанин одређене државе?

1 Милан Матић, Милан Подунавац, *Политички систем*, Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 233.

2 Миша Стојадиновић, „Изазови политичких система на Балкану”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2010.

3 Стевановић Бранислав, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану* (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевски, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 151.

4 О томе опширније видети: Митровић, Љубиша, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 390.

Табела бр. 16: Захтев који треба испунити да би био грађанин одређене државе (истраживање на глобалном нивоу)

	Да има претке у мојој земљи		Да је рођен на територији моје земље		Да је усвојио обичаје моје земље		Да поштује законе моје земље	
	Frequency	Percent	Frequency	Percent	Frequency	Percent	Frequency	Percent
Веома важно	22290	26.9%	24421	29.4%	32207	38.8%	46118	55.6%
Попрлично важно	17324	20.9%	16607	20.0%	21616	26.0%	13350	16.1%
Није важно	21515	25.9%	18264	22.0%	7663	9.2%	2248	2.7%
Не знам	2062	2.5%	1707	2.1%	1663	2.0%	1470	1.8%
Без одговора	460	0.6%	494	0.6%	497	0.6%	472	0.6%
Није применљиво	24	-	15	-	27	-	14	-
Није постављено питање	19320	23.3%	21484	25.9%	19320	23.3%	19320	23.3%
Укупно	82992	100%	82992	100%	82992	100%	82992	100%

Узорак и година истраживања: Андора [2005], Аргентина [2006], Аустралија [2005], Бразил [2006], Бугарска [2006], Буркина Фасо [2007], Канада [2006], Колумбија [2005], Кипар [2006], Чиле [2006], Кина [2007], Египат [2008], Етиопија [2007], Финска [2005], Француска [2006], Грузија [2008], Немачка [2006], Гана [2007], Велика Британија [2006], Гватемала [2004], Хонгконг, Кина [2005], Индија [2006], Индонезија [2006], Ирак [2006], Иран [2005], Италија [2005], Јапан [2005], Јордан [2007], Малезија [2006], Мали [2007], Мексико [2005], Молдавија [2006], Мароко [2007], Холандија [2006], Нови Зеланд [2004], Норвешка [2007], Перу [2006], Пољска [2005], Румунија [2005], Русија [2006], Рунда [2007], Србија [2006], Словенија [2005], Република Јужна Африка [2007], Јужна Кореја [2005], Шпанија [2007], Шведска [2006], Швајцарска [2007], Тајван [2006], Тајланд [2007], Тринидад и Тобаго [2006], Турска [2007], Украјина [2006], САД [2006], Уругвај [2006], Вијетнам [2006], Замбија [2007]

Извор: World Values Survey: <http://www.wvsvsdb.com/wvs/WVSAalyzeQuestion.jsp>

Табела бр. 17:
Захтев који треба испунити да би био грађанин одређене државе
(Србија, 2006)

	Да има претке у мојој земљи		Да је рођен на територији моје земље		Да је усвојио обичаје моје земље		Да поштује законе моје земље	
	Frequ- ency	Per- cent	Frequ- ency	Per- cent	Frequ- ency	Per- cent	Frequ- ency	Per- cent
Веома важно	274	22.5%	327	26.8%	389	31.9%	640	52.5%
Попри- лично важно	421	34.5%	409	33.5%	545	44.7%	446	36.6%
Није важно	448	36.7%	417	34.2%	228	18.7%	78	6.4%
Не знам	65	5.3%	53	4.3%	44	3.6%	43	3.5%
Без од- говора	12	1.0%	14	1.1%	14	1.1%	13	1.1%
Укупно	1220	100%	1220	100%	1220	100%	1220	100%

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSAanalyzeQuestion.jsp>

На основу табеле бр. 16 може се видети да грађани на првом месту убедљиво истичу потребу за поштовањем закона своје земље, док се на другом месту налази усвајање и поштовање обичаја. Мада, треба истаћи и важност коју грађани придају рођењу унутар своје државе, али и генерацијском пореклу, тј. да грађанин има претке у држави у којој живи. Уколико погледамо податке који се односе на Србију можемо видети да се они много не разликују и да показују сличне тенденције (табела бр. 17).

Доминк Шнапер сматра да сама потврда начела права грађанства није довољна да се конституише заједница грађана. „Сувереност и право грађанства су фикције. Појединци се не могу покренути путем тако апстрактних идеја. Могуће их је делотворно интегрисати тек у име извесног броја конкретних стварности, вредности и интереса које оправдавају неизбежне принуде заједничког живота и њихово пристајање на деловање – које може ићи чак дотле да им наметне жртвовање властитог живота. Могуће их је интегрисати само

непрестаним деловањем заједничких установа, у широком смислу који Диркем даје овом термину, установљеним облицима пракси којима нараштаји преносе начине заједничког битисања и живљења карактеристичне за неки особени историјски колективитет.”⁵

Сам појам *грађанин* је прешао један дуг пут до онога што ми данас подразумевамо под овим појмом. Сетимо се само да се кроз историјски развој људског друштва веома мали број људи могао назвати овим именом. То који ће положај људи заузимати у некој политичкој заједници у великој мери зависи од друштвено-историјског миљеа. Уколико кренемо од античке Грчке грађанином се могао називати само слободан човек, каквих је у оно време било веома мало у односу на укупан број становника. У старом Риму грађанином се сматрао првобитно само слободан припадник града Рима. Средњи век не доноси неке значајније промене што се тиче овог појма, када се грађанином сматрао човек који живи у граду и бави се занатом и трговином. Међутим, највећи број људи се у средњовековном феудалном друштву налазио у положају поданика, а не грађанина. Тек са грађанским револуцијама овај појам добија своје потпуно значење, чиме грађанин постаје основа политичке организације читавог друштва, да би се током XX века појам грађанина универзализовао у свим развијеним земљама света. У том смислу Загорка Голубовић даје преглед основних карактеристика које данас подразумевамо овим појмом.⁶

- Прво, треба рећи да је појам грађанина политичка категорија, јер се грађанин рађа са модерном националном државом као политичком јединицом и односи се према држави као политичкој заједници у смислу грађанства/ држављанства.
- Друго, будући да грађанство не носи ознаку једног природног ентитета, већ је ствар избора, грађанин је

5 Доминик Шнапер, *Заједница грађана – о модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996, стр. 64; Бранислав Стевановић, *Демократски принципи и политичко-културне вредности*, Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 102.

6 Загорка Голубовић, *Изазови демократије у савременом друштву*, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003, стр. 35.

слободна личност у односу према датој политичкој заједници.

- Треће, то подразумева да су појмови грађанство и лична слобода синоними у политичком контексту.
- Четврто, конституисање грађанина подразумева развој самосвести личности у погледу људских/грађанских права и слобода, као и њихових друштвених дужности и одговорности.

ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ И ДЕМОКРАТСКО ОКРУЖЕЊЕ

Створити грађански идентитет није нимало лако и за то је потребно обезбедити једно повољно демократско окружење. Да би обезбедили овакво окружење потребно је испунити неколико услова:¹

- На *институционалном нивоу*, демократија је неспособна са: концентрацијом власти и одсуством поделе власти; са монополом политичке моћи; са моно-организацијском структуром друштва; са постојањем привилеговане политичке елите која влада у име парламента; са подржављењем свих институција и поистовећивањем државе и друштва; са непостојањем критичке јавности.
- На *менталном нивоу*, демократије нема уколико влада духовно/идејно и политичко једноумље; уколико доминира ауторитарни „друштвени карактер”; ако колективистичка свест потискује грађанску индивидуалну самосвест; ако је идеолошки начин мишљења основни и често једино дозвољени оквир оријентације; ако је државни вредносни систем једино мерило свих друштвених и индивидуалних вредности; ако преовлађује хетерономни над аутономним моралом.

Може се рећи да, са једне стране, без демократије није могућ развој демократског и грађанског идентитета, али да ни, са друге стране, без демократског и грађанског идентитета није могућ развој демократије. Значај развоја грађанског идентитета за развој демократије може се видети и на основу

¹ Загорка Голубовић, *Изазови демократије у савременом друштву*, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003, стр. 9-10.

тога што „демократију није могуће замислити без самосвесних, слободних појединаца и њихових грађанских врлина објективираних у одговарајућем политичком идентитету”.²

Демократија спада у ред појмова који се веома често идеализују и идеологизују.³ Овде се нарочито мисли на злоупотребу овог појма од стране политичких елита, или боље речено псеудоелита, које су према својим изјавама спремне да ураде све зарад остварења демократије у друштву, док им у пракси *лични интерес служи као звезда водилца*. На овај начин демократија постаје ништа више до средство за остваривање личних и политичких интереса. Према демократији, као једном од могућих уређења државне власти, треба имати један критички однос и не треба је сматрати као нешто што се само по себи подразумева и што ће само од себе настати.⁴ Овде нарочито подвлачимо да је демократија само један од многих других облика државне власти који не треба идеализовати, већ пре свега реализовати. Да би се демократија остварила и у пракси, како то Роберт Дал [Robert A. Dahl] каже, потребан је *неуобичајен склоп повољних услова*, у које он убраја *писменост, образовање, људска права, поштеност и независно судство, аутономију организација и плурализам, распрострањеност богатства и равномерност висине дохотка*.⁵

Одређење појма демократија на први поглед изгледа веома лако. Довољно је кренути од етимолошког порекла и доћи до њеног најчешћег одређења. Наиме, појам демократија је кованица која потиче од двеју грчких речи:

1. *demos* – народ и
2. *kratein* – владати.

2 Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану* (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевић, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 151.

3 Миша Стојадиновић, „Демократија између мита и стварности”, *Демократија и саборност* (приредио: Зоран Милошевић), Институт за политичке студије, Београд, 2010.

4 Миша Стојадиновић, „Демократија у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2010.

5 Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 24; Роберт Дал, *Демократија и њени критичари*, Подгорица, 1999.

Дослован превод овог појма би одредио демократију као *владавину народа*. Такво одређење демократије можемо на пример назрети у Линколновом [Abraham Lincoln] одређењу демократије где се демократија дефинише као *government of the people, by the people, for the people* (владавина народа, од народа, за народ). Међутим, уколико би се мало више обратила пажња на њено етимолошко порекло увидело би се да је оно све само не једноставно.

Етимолошко значење речи понекад не доводи до потпуног разјашњења њеног правог значења.⁶ То је управо случај када се ради о појму демократија. Појмови из којих се састоји ова сложеница јесу све само не једнозначни и сами по себи разумљиви.

Појам народа (*demos*) је различито тумачен. У античкој Грчкој под овим појмом су се, зависно од прилике, подразумевали различити ентитети: целокупно грађанско тело, многи, већина, гомила... Може се, такође, увидети и разлика између народа слободних грађана (*polites*), који чине политичку заједницу, и свеукупности грађана (*politea*) окупљених у граду држави (*polis*). Ту је и римско схватање овог појма, тј. појма *populus* (како се овај појам означавао у латинском језику), који има два различита тумачења. У старом Риму се овај појам делимично тумачио као правни појам, а делимично и као органска целина.

Поред овог појма имамо и појам владати (*kratein*) чије је значење још *замршеније*. Сам појам владавине подразумева оног (оне) ко влада и онога (оне) над киме се влада. У случају демократије народ је истовремено и владалац и онај над киме се влада.

Да није нимало лако дато одговор на питање шта је демократија може се видети и на основу разноврсности у приступу овом проблему.

Херодот, кога је Цицерон оправдано назвао оцем историје, говорећи о сукобу између Грка и Персијанаца уводи један нови начин погледа на друштвене процесе. Наиме, он

6 Детаљније о етимолошком пореклу појма демократија видети: Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 17-22.

указује на то да овај сукоб није само борба између два народа, већ и сукоб двеју цивилизација. Он, као заступник демократских политичких погледа, сматра да је овај сукоб последица два начела:⁷

1. грчког демократског републиканизма и
2. персијског источњачког аутократског деспотизма.

Херодот разлог за победу Хелена види у снази Грчке демократије која је изоштрила патриотски дух.⁸ Његова расправа о државном уређењу, коју он приписује тројици војсковођа (Отан, Мегабиз и Даријо), можда најбоље говори о дијаметрално супротним становиштима о демократији. Према њему Отан тврди да је владавина народа нешто најлепше на свету у да она значи равноправност за све. Мегабиз, са друге стране, сматра да је Отан јако погрешно када је предложио да се заведе владавина народа, јер нема ничег глупљег ни обеснијег него што је непросвећена гомила, а због тога што демократија ствара средину у којој је немогуће обезбедити услове да најгори не избију на површину.

Да би илустровали супротстављеност различитих становишта о демократији овде ћемо навести најпре теоретичаре који имају позитиван став према демократији, а након тога ћемо се бавити теоретичарима који сматрају да демократија није најбољи могући облик владавине.

Што се тиче позитивних становишта о демократији, овде треба поменути и Периклеа, који атинску демократију сматра идеалом којем би сви требало да теже. Цицерон, такође, истиче да „слободи нема места ни у једној држави сем у оној у којој *народ постаје господар закона, судова, рата, мира, савеза, свачијег живота.*”⁹ Алексис де Токвил [Alexis de Tocqueville] сматра да друштво током историје еволуира ка демократији и једнакости, што је вид повратка у првобитно, природно стање, због чега је сваки отпор демократији илузо-

7 Љубинко Милосављевић, *Античка мисао о друштву*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2008, стр. 79.

8 Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 10-11.

9 Исто, стр. 12.

ран. Приликом своје опсежне анализе демократије он указује на три опасности којих треба да се чува демократија а то су:¹⁰

1. анархија (конформизам, егоизам и страст за успехом);
2. свеприсутност и свемоћ власти; и
3. диктатура нижих класа (неуких, неупућених, жељених и немоћних).

Након позитивних одређења демократије даћемо мало детаљнији преглед теоретичара који су имали другачији приступ проблему демократије и давали предност другим облицима владавине. Сократ је у основи, иако неаристократског порекла, био присталица аристократске државне власти. За овакво опредељење су одговорне слабости које је показивала атинска демократија, која је на крају и одредила његову судбину и начинила га заговорником идеје о потреби владавине духовне и моралне елите. По њему, да би нека власт била добра она мора чинити грађане срећним, а то може учинити једино владар који поседује државничку умешност и мудрост.¹¹ Избори који су тада у Атини вршени коцком били су чест предмет његове критике јер се *ни кормило брода не предаје коцком већ ономе ко добро кормилари*. Сетимо се само да је Сократ у доба када је демократија настајала од стране представника те исте демократије осуђен на смрт.¹² Може се рећи да Сократова смрт представља добар пример „закулисних радњи” у једном демократском систему које су све само не демократске и то је нешто о чему стално морамо водити рачуна уколико желимо да избегнемо такав вид „недемократске демократије”.

10 Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 15; Алексис де Токвил, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница З. Стојановића, С. Карловци-Нови Сад, 1994.

11 Љубинко Милосављевић, *Античка мисао о друштву*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2008, стр. 90

12 Сократ је, за неке наизглед безазлене прекршаје, гоњен од стране тужиоца Анита и Мелета, вођа обновљене демократске власти у Атини која настаје после пада Тридесеторице тирана, и на крају осуђен на смрт. Сократ је према оптужби био крив зато што не поштује богове које држава признаје, већ уводи нека нова демонска бића и зато што квари омладину. Сократови тужиоци никако нису имали за циљ да од њега начине мученика већ да га само протерају из Атине. Њихов план је пропао јер Сократ није признао кривицу, нити је прихватио помоћ својих пријатеља да бежи, и својом смрћу је потврдио вредност сопственог учења.

Платон у својим двама књигама *Држава* и *Државник* даје два различита, али оба неповољна виђења демократије. У *Држави* он указује да је најбоља и најсрећнија врста државне управе аристократска јер у њој власт добијају добри и правични људи. Поред аристократског облика владавине постоје још четири искварена облика: тимократија, олигархија, демократија и тиранија.¹³ Сваки од ових облика владавине настаје из претходног и представља погоршање стања што се тиче државне власти. Он за демократију каже да је то „влада која настаје када сиромаси победе, па један део противника погубе а друге протерају, а са осталима равномерно поделе владу и грађанска права, и кад се најчешће власт у њој бира коцком.”¹⁴ У *Државнику* Платон даје једно другачије виђење државних облика владавине и као главни критеријум њихове поделе узима законитост или незаконитост владања. Па тако као законите облике владавине наводи басилеју, аристократију и демократију, а као насилничке тиранију олигархију и демократију.¹⁵ Он овде за демократију каже да слаби власт јер у њој учествује мноштво, али да је, чак и кад је насилничка, најмање рђава јер је „у природи демократије да је неспособна за велико добро али и за велико зло.”¹⁶ Платон до те мере држи до стабилности државног уређења да своју идеалну државу, која се никада, на срећу, није реализовала у пракси, чува тоталитарним средствима.

Аристотел, попут свог учитеља Платона, веома неповољно оцењује демократско уређење државе, јер је оно најмање повољно за целину.¹⁷ Према њему, најбољи облици власти су басилеја и аристократија, али пошто су они тешко остварљиви у пракси он се задовољава политејом – владавином средње класе. Сваки од ових облика владавине се може изопачити, па тако од басилеје настаје тиранија, од аристократије олигархија, а од политеје демократија.

Полибије је сматрао да је римска држава доживела свој процват захваљујући мешавини монархијског, аристократског и демократског облика владавине. Да је мешовити облик

13 Љубинко Милосављевић, *Античка мисао о друштву*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2008, стр. 106.

14 Исто, стр. 107.

15 Исто, стр. 109.

16 Исто, стр. 109.

17 Исто, стр. 125.

владавине најбољи могући тврдио је и Николо Макијавели [Niccolò Machiavelli] неких седамнаест векова касније.¹⁸

Тома Аквински [Thomas Aquinas] одређује демократију на један врло интересантан начин: „*када неким неправедним режимом многи управљају, он се назива демократским*”.¹⁹ Овде свакако треба поменути и Конфучија који своје неповерење о демократији објашњава страхом од *вулгарности једноставних*.²⁰

Жан Боден [Jean Bodin]²¹ и Томас Хобс [Thomas Hobbes] су предност приликом одабира најбољег облика владавине давали монархији. Нарочито је интересантна Хобсова опаска да је монархија најбољи облик владавине јер аристократију и демократију раздиру беспопштедне партијске борбе.

Имајући у виду велики број тумачења демократије можемо издвојити четири основна.²² Једни сматрају да она треба да буде оно што говори њено етимолошко порекло, тј. друштво у коме народ управља народом. Други сматрају да је демократија општи и трајни политички и друштвени регулативни принцип, а не дефинитивно уобличени, конкретни политички тип или облик политичке организације друштва. Трећи сматрају да је суштинско одређење демократије у томе што она омогућава народу да смењује владу по унапред утврђеним правилима. Четврти сматрају да је демократија пожељна због тога што признаје *различитост и допушта критику*.

Све ово доводи до тога није нимало лако одлучити се за неку дефиницију демократије, а да се приликом тога избегне готово неизбежна једностраност. Овде ћемо навести дефиницију Баруха де Спинозе [Baruch de Spinoza], за коју се може рећи да, због своје општости, не упада о ову замку. Он демократију дефинише као „*општу скупину људи која заједнички има највише права на све што она може*.”²³

18 Николо Макијавели, *Владалац*, Модерна, Београд, 1989.

19 Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 13.

20 Исто, стр. 13.

21 Jean Bodin, *Six Books of the Commonwealth*, Basil Blackwell Oxford, 1955.

22 Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 20.

23 Љубинко Милосављевић, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2008, стр. 91; Барух де Спиноза, *Политички трактат*, Култура, Београд, 1957.

Данас се углавном истиче да је основна вредност и тежња демократије *једнакост људи у друштву*.²⁴ Током историје се као основна вредност демократије узимала слобода, а једнакост се тумачила као изједначавање људи у степену слободе који треба да уживају у друштву. У античком друштву је циљ демократије био да се власт над друштвом подели на све грађане и то су они називали слободом (наравно на све слободне грађане, јер робови нису имали права политичког учествовања). Савремена схватања демократије не прихватају било који појединачни чинилац као одлучујући за постојање или непостојање демократије. Она се темеље на претпоставци да њу конституише више чинилаца.²⁵

У првом реду то су *супстантивни чиниоци* у које се убрајају преплитање и узајамно допуњавање економске и политичке демократије, баланс између централне власти и локалне самоуправе, конституционализам, очување човекових најважнијих права и слобода, партиципација у одлучивању...

Затим имамо *етичку* димензију демократије, схваћена у духу Кантовог учења који допушта највећу могућу људску слободу, сагласно закону по коме се слобода сваког појединца може помирити са слободом свих других.

И на крају имамо *формално-процедуралну* страну демократије, тј. такво устројство метода и поступака исказивања воље и интереса грађана које омогућава да његови садржаји нуде највећи остварљиви ниво правичности и једнакости.

Сумирајући све горе речено можемо закључити да је демократија свакако нешто чему треба тежити, али при тој тежњи стално морамо имати на уму то да ћемо, уколико не обезбедимо повољне услове за њен развој, веома лако на том путу залутати, а један од тих услова је свакако постојање *грађанског и демократског идентитета*.

24 Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија*, Београд, Институт за политичке студије, 2004, стр. 233.

25 О томе видети опширније: Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 22-24.

ГРАЂАНСКИ ИДЕНТИТЕТ И ДЕМОКРАТСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ - савремене тенденције -

Демократија без сумње представља нешто ка чему треба тежити и то се овде не доводи у питање. Међутим, демократија је резултат мноштва повољних околности које је неопходно остварити да би се омогућило њено постојање. Милан Матић и Милан Подунавац у својој анализи наводе следеће неопходне услове:¹

- Плурализам својине и својинских односа уз одговарајуће јавне и правне гаранције представља неопходан услов, не само конкурентно способне привреде и привредног развоја, већ и демократије.
- *Стварање аутономног грађанског (цивилног) друштва представља, такође, значајан и незаобилазан фактор демократије у политичкој сфери. Друштва која потиру индивидуалну аутономију и сувереност грађана су друштва у којима нема демократије. У таквим друштвима је чувено трофазно одвијање демократских процеса конфликт-консензус-демократија онемогућено.*

¹ Опширније о томе: Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, стр. 141-194, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 169.

О томе видети опширније: Lisa McLean, „Политичке партије и кампање”, *21 Прича и демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 107.

Милан Матић, Милан Подунавац, *Политички систем*, Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 285-289.

- То доводи до тога да је „демократску политику могућно организовати само у друштву у коме се основни колективни идентитети и вредности претпостављају и толеришу као друштвена реалност, а као главна основа политичког процеса узимају друштвени интереси створени тек после ових друштвених реалности насталих природно-историјским развојем”. Уколико политику и политичке процесе утемељимо на непорецивим колективним идентитетима и вредностима онда онемогућавамо остваривање демократије стварањем непрелазних баријера. „Отуда су земље са превагом религије, национализма, класног секташтва и других колективних и традицијских искључивости, по правилу земље политичког фундаментализма, односно средине са ограниченим способностима плурализма и демократског преговарања, ограничене социјалне толеранције.”
- Као четврти услов демократије намеће се постојање правне државе и владавине права као гаранта равноправног положаја и учешћа свих политичких субјеката у демократском процесу, који треба да онемогући политички волунтаризам и монополизам, као и да гарантује једнаке шансе за све и „поштовање демократских правила игре”.
- Демократизација информисања представља, такође, важан фактор који треба обезбедити, нарочито имајући у виду „да су медији једна од најугицајнијих политичких снага”.

Овде би свакако требало поменути и Радована Радоњића који у својој студији *Демократија* каже да су најважнији и најнеопходнији чиниоци за развој демократије следећи:²

- *стварање грађанског цивилног друштва* – Политички процеси који се одвијају под свеобухватном контролом неког од носилаца свеобухватне моћи, или се темеље на непорецивим колективним идентитетима и вредностима, не погодују развоју демокра-

2 Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 25-29.

тије. Политички процеси унутар цивилног друштва, као аутентичног облика повезивања и организовања независних грађана и њиховог слободног деловања према јавној власти и уопште, омогућавају да човек преферира своје реалне животне циљеве и тако сопствену визију друштвеног интереса претпостави разним органицистичким и холистичким пројекцијама *општег добра*.

- *правна регулисаност и институционална заштићеност људских права и слобода* – Без правне регулисаности и институционалне заштићености се не могу обезбедити услови за развој демократије.
- *културно-духовна и етичка својства грађана* – Квалитет живота се у демократији оцењује према слободи појединца, а не према слободи група и организација. Демократија претпоставља окружење у којем ће појединац моћи да се исказе као индивидуа. Потребно је да човек као демократско биће поседује одређене грађанске врлине (самодисциплина, толеранција, спремност на дијалог уз поштовање других и различитих ставова...).
- *оптимизам, храброст и вера у себе и друге* – Без овога друштво обузето незнањем и страхом, захваћено паником, може да потражи спас у тиранији.
- *одговарајући ниво економске развијености* – Ово не значи да друштва која имају висок ниво економске развијености аутоматски имају и демократски систем. Ово значи да се тек на одређеном нивоу економске развијености може имати потребан ниво образовања и политичке културе неопходне за развој демократије.
- *интернационализација политике и међународни амбијент* – У данашњим условима ни један друштвени процес не може остати у потпуности ван утицаја процеса која се дешавају на глобалном нивоу. На међународном нивоу постоје одређени захтеви који морају да се испуне да би се друштво сматрало де-

мократским (а и да би могло да буде део тих наддржавних творевина): владавина права; заштићеност приватне својине и конкуренција свих и свега; изборност представничких и јавност у раду државних органа; политичке, верске и друге слободе; право на разликовање и неслагање; узајамно поверење, солидарност, поштовање, материјална и социјална сигурност.

Стварање грађанског (цивилног) друштва, дакле, представља један од значајних предуслова развоја демократије која као облик владавине данас ужива изузетну легитимност. И док се корени демократије могу наћи још у античкој Грчкој, може се рећи да су демократски облици владавине све до после Другог светског рата били пре изузетак него правило. У последње време је било доста приче о слабљењу националне државе под утицајем процеса глобализације. Стварање глобалног тржишта, развој комуникација, развој нових политичких институција као што је Европска унија, све су то изазови који су наметнули нови правац развоју демократских институција. Како се демократија до сада углавном развијала у оквирима националне државе оправдано се поставља питање у којем ће правцу развој демократије ићи уколико се узму у обзир процеси савременог светског друштва који у великој мери утичу на његову структуру и динамику.

Демократија је, изгледа, као облик владавине однела победу над свим осталим алтернативним облицима. Данас нема политичке странке која за себе не тврди да је демократска или да се, што се веома често може чути од стране политичара, не *залаже за демократске промене*. Она политичка странка која би својим програмом иступила против демократије била би сасвим сигурно напуштена од стране присталица и веома брзо би *нестала са политичке сцене*.

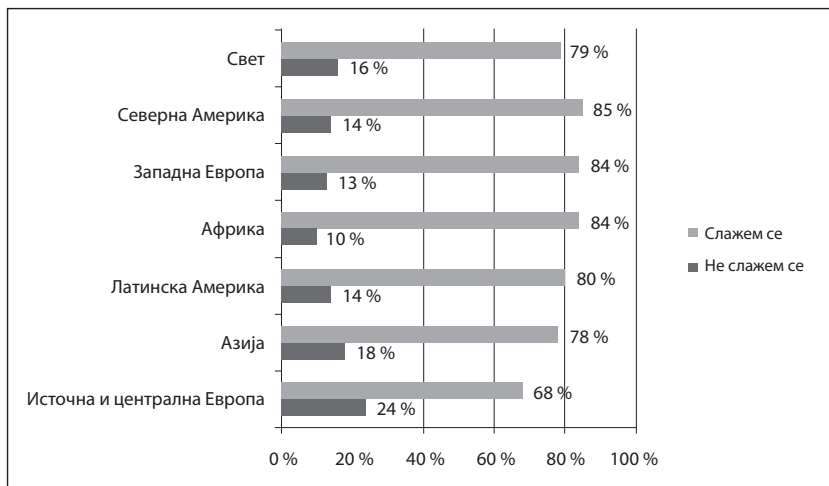
Након овога се оправдано поставља питање: Због чега је демократија боља у односу на недемократску алтернативу? Дати одговор на ово питање захтева доста простора и ми ћемо овде дати преглед најбитнијих аргумената који се веома често наводе у њену одбрану:

„Прво, демократија помаже да се влада заштити од аутократа. Друго, демократија гарантује грађанима бројна основна људска права која недемократски режими не признају или не поштују. Треће, демократија пружа грађанима шири спектар личних слобода од других режима. Четврто, демократија помаже људима да заштите своје интересе. Пето, само демократска влада може пружити максималне могућности појединцима да практикују слободу самоодређења (аутономију), да живе према законима које су сами изабрали. Шесто, само демократска влада може пружити максималне могућности за моралну одговорност. Седмо, демократија подстиче хумани развој потпуније од било које алтернативе. Осмо, само демократска влада може постићи релативно висок степен политичке једнакости. Девето, савремене представничке демократије не воде ратове једне са другима. Десето, земље са демократским владама теже да буду економски просперитетније од недемократских влада.”³

Иако сви ови аргументи стоје, бар што се тиче идеалног типа демократије, никако не смео занемарити да је демократија само један од могућих облика власти који не треба идеологизовати нити пак идеализовати. Она данас свакако представља систем владавине који ужива огромну легитимност код грађана широм света. Закони, прописи као и решења која се тичу свих питања и проблема као да се аутоматски оправдавају уколико се окарактеришу као демократски. Да је демократија систем који је прихваћен од стране грађана широм света можемо видети и на основу следећег графикана.

3 О томе видети опширније: Славиша Орловић, “Класична и савремена схватања демократије”, Годишњак, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2/2008.

Графикон бр. 4:
Демократија – општа оцена (2007. година)
„Демократија можда има своје слабости,
али је ипак најбољи облик владавине”

Извор: TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokrati-ja_Dec_07.pdf

Скоро 80% грађана сматра да је демократија и поред својих слабости ипак најбољи облик владавине. На основу овог графикона се може видети да је ситуација готово идентична у свим деловима света у којима је рађено истраживање сем у Источној и Централној Европи. Наиме, за разлику од осталих делова света где се број грађана који прихватају демократију као најбољи облик владавине креће око 80%, у Источној и Централној Европи је тај број нешто мањи и износи око 70%. Генерално гледано демократија је систем за који се одлучио највећи број грађана.

Распрострањеност демократије, међутим, представља појаву релативно скоријег датума и оно што стално треба имати у виду је да њу, као облик владавине коме данас сви теже, није нимало лако створити нити пак одржати.

Према Роберту Далу, који се сматра једним од родоначелника модерне демократске теорије „да би влада могла да, у току одређеног временског периода, трајније буде одговор-

на према захтевима својих грађана – као политички једнаких субјеката – сви би пуноправни грађани морали у целини имати следеће могућности: 1) да формулишу своје захтеве; 2) да своје захтеве изнесу пред суграђане и владу путем индивидуалних или колективних акција; 3) да њихови захтеви буду једнако вредновани од стране владе, односно да се не прави никаква дискриминација с обзиром на садржај захтева или извор из којег долазе.”⁴

Да би један демократски систем могао да обезбеди овакве услове потребно је развити јаке институције. Демократија није неизбежна, нити пак нешто што ће се када једном настане заувек одржати. Демократски системи могу јачати или слабити, али могу и, као што се то већ дешавало у прошлости, нестати. Истински отвореним и демократским друштвима су неопходне делотворне демократске структуре:⁵

- законодавна тела која представљају грађанство и надзиру извршна тела;
- избори на којима гласачи бирају своје вође;
- правосуђе које поштује закон и врши своју дужност независно од спољних утицаја;
- систем контроле и равнотежа унутар друштва и
- институције и вође који су одговорни јавности.

Развој демократских институција је веома сложен процес и ми ћемо овде дати кратак преглед најважнијих институција комбинован са најважнијим демократским вредностима (слобода и једнакост), али и нечим што је, такође, неопходно да постоји а то је контрола.

4 Славиша Орловић, “Класична и савремена схватања демократије”, Годишњак 2008, бр. 2, стр. 47-72, 2008, стр. 61.

5 Lisa McLean, “Политичке партије и кампање”, *21 прича о демократији*, група аутора, стр. 107-112, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 107.

Табела бр. 18:
Матрица демократије

Димензије	Слобода	Једнакост	Контрола
Процедура одлучивања	слободни избори и референдуми (без ограничења)	једнакост гласова	контрола од стране изборне комисије
Регулисање посредничке сфере	слобода организовања	једнака права организовања	контрола од стране партија и грађанског друштва
Јавна комуникација	слобода комуникације	једнаке шансе учествовања	контрола од стране медија (независно новинарство)
Гарантовање права	слободан приступ судовима	једнака права и једнакост пред судом	ефикасна судска правила/ виши суд
Утврђивање правила и њихова примена	ефикасна влада (рационална администрација)	једнак третман од стране парламента и администрације	подела власти

Извор: Lynda Lee Kaid, Christina Holtz-Bacha, *Encyclopedia of political communication*, SAGE Publications, 2008, стр. 173.

На основу табеле се може видети организација главних демократских институција уз поштовање основних демократских вредности:⁶

1. *Процедура одлучивања* – У демократским друштвима се учешће грађана у процесу одлучивања углавном врши преко избора. Својим гласом грађани бирају своје представнике у власти. Да би учешће на изборима било демократско потребно је да постоје слободни и фер избори. Одлучивање, такође, укључује и учешће грађана путем референдума и других облика непосредне демократије.
2. *Регулисање посредничке сфере* – Оно је демократско једино уколико сви грађани слободно могу да се

⁶ О томе опширније видети: Lynda Lee Kaid, Christina Holtz-Bacha, *Encyclopedia of political communication*, SAGE Publications, 2008.

организују и да својим организовањем утичу на доношење политичких одлука. Уколико би се учешће грађана у процесу одлучивања завршило са изборима тешко да би се за такво друштво могло рећи да је демократско. Грађани морају и након избора наставити да имају утицај на доношење одлука, јер је то једини начин да осигурају да ће они који су изабрани од стране њих и даље доносити одлуке у складу са њиховим интересима.

3. *Јавна комуникација* – Јавна комуникација регулише начине комуникације који су неопходни зарад остваривања демократских институција. Њихова специфична демократска форма је изграђена на скупу слобода које се тичу јавних комуникација као што су: слобода говора, слобода информисања, слобода штампе, слобода изражавања...
4. *Гарантовање права* – Гарантовање права је неопходно у демократским друштвима јер је то гарант да ће грађани моћи да заштите своја права уколико она на било који начин буду угрожена. Један од начина на који се оно остварује је слободан приступ судовима где сви имају једнака права.
5. *Утврђивање правила и њихова примена* – Ово подразумева ефикасну владу која примењује одлуке демократске већине.

Доминик Шнапер истиче да постојање заједнице грађана као начела функционисања и као заједничког идеала легитимише правила према којима „управљачи стижу на власт и доприносе да се између појединаца и група расподеле трговинска добра (приходи, баштине, услуге) или нематеријална добра (сигурност, здравље, образовање, коришћење јавних услуга), регулишу сукоби које неизоставно изазива то расподељивање и потврђује независност и вољу нације међу другим политичким јединицама. Ово подразумева да грађани поштују законе и устав, то јест правила која управљају функционисањем јавног добра у широком смислу речи, што обухвата политику – борбу за стицање до власти и вршење те власти – али и скуп правила која управљају односима између

појединаца, правних поданика, у породичним, економским и друштвеним односима.”⁷ Она, такође, истиче да интеграција путем права грађанства, тј. онога што можемо назвати политичком лојалношћу, претпоставља „заједничку обуку из политике као места јединства, консензус о начинима да се сукоби сваке врсте регулишу компромисом али, евентуално, и силом, не заборављајући да грађанин мора исто тако да доприноси одбрани нације”.⁸

Политички идентитет грађана на Балкану

Овде ћемо се, такође, дотаћи, а када се ради о грађанима балканских земаља, проблема у којој мери они држе до свог политичког профила, до својих политичких преференција, до свог манифестног политичког идентитета. На основу следеће табеле се могу видети одговори грађана Србије, Бугарске и Македоније на питање колико је за њих важно да људи знају њихово политичко опредељење.

Табела бр. 19:
Колико је за Вас важно да људи о Вама знају
Ваше политичко опредељење?

	Бугарска	Македонија	Србија
Битно ми је	7.9%	13.5%	10.8%
Равнодушан/на сам	29.7%	29.1%	15.6%
Није ми битно	54.3%	49.6%	70.7%
Нисам размишљао/ла о томе	8.1%	7.8%	2.9%
Укупно	100%	100%	100%

Извор: Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораки ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 165.

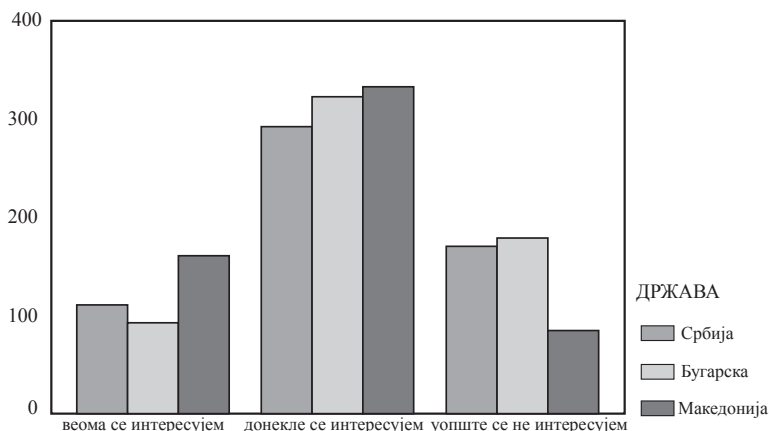
Резултати показују да грађани Србије, Македоније и Бугарске не држе превише до свог манифестног политичког

7 Доминик Шнапер, *Заједница грађана – о модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996, стр. 129.

8 Исто, стр. 130.

опредељена, од кога опет у великој мери зависи пут којим ће кренути балканска друштва.⁹ Стање у коме се велики број испитаника изјашњава да му политички идентитет није битан је свакако нешто на шта морамо обратити пажњу. То говори о једном извесном степену политичке пасивности, који се може објаснити разноразним разлозима. Један од њих је свакако и да грађани немају баш превише поверења у демократске институције. Међутим када се ради о заинтересованости грађана за догађаје из политичког живота ту је ствар мало другачија.

Графикон бр. 5:
Заинтересованост грађана за догађаје из политичког живота

Извор: Вјекослав Бутиган, „Трансформација политичких система на Балкану”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 339.

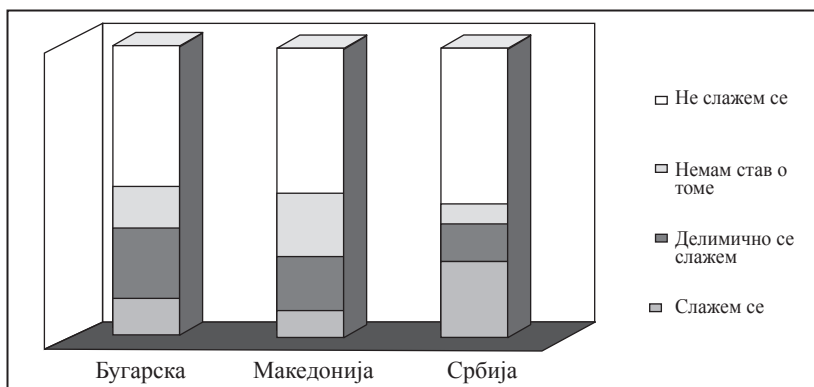
У Србији је 18.68% испитаника изјавио да се веома интересује за догађаје из политичког живота, у Бугарској то исто сматра 15.2%, а у Македонији 27.7%, док је убедљиво највећи број испитаника изјавио да се донекле интересује за догађаје из политичког живота. Иако је број оних који се веома интересује за догађаје из политичког живота мали, то што се 76.9% испитаника укупно, донекле или веома интересује

⁹ О томе опширније видети: Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 141-194

за догађаје може да буде добар знак за политичке реформе у овим државама. Оно што, такође, охрабрује јесте и то да око половина грађана у посматраним земљама изјављује да им није свеједно у каквом политичком поретку живе (видети следећи графикон). То говори у прилог томе да је потребно покренути једну активну кампању у циљу поновног активног укључивања грађана у политичке процесе у балканским земљама, зарад превазилажења политичке пасивности и повратка поверења у демократске институције на нашим просторима.

Графикон бр. 6:
У којој мери се слажете са следећим ставом:

*За људе попут мене свеједно је
у каквом политичком поретку живе*

Извор: Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 184.

Политичке партије и грађанско друштво

Током XX и на почетку XXI века политичке партије су се устоличиле као једне од најзначајнијих политичких институција. Готово је незамисливо остварење демократског система без постојања политичких партија. И како то Владимир Гоати лепо каже: „настанак политичких партија није уследио као реализација неке претходне замисли, него је до њега до-

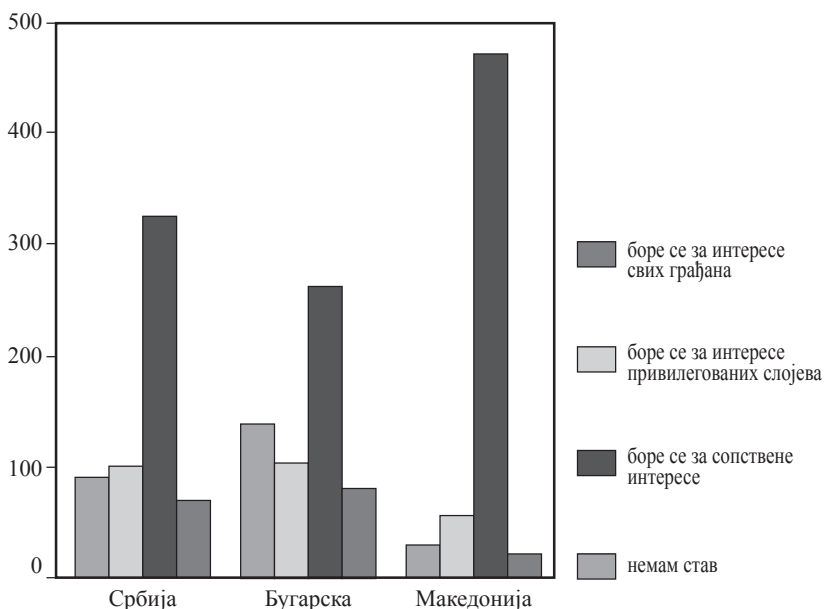
шло спонтано и постепено, па су у том погледу партије *случајно друштвено откриће*.¹⁰ Оне представљају једну релативно нову творевину у људској историји која се веома брзо усталила као саставни део скоро сваког друштва. Да би смо боље указали на значај који политичке партије имају у савременом друштву приказаћемо њихове најзначајније функције. Политичке партије представљају више-функционалне институције где се већина аутора слаже да се као њихове главне функције могу навести следеће:

1. да сакупи а потом представи друштвене интересе, обезбеђујући структуру за политичко учешће;
2. да служи као подручје за обуку политичких лидера који се припремају да једном преузму владајућу улогу у друштву;
3. да се такмичи и тежи да победи на изборима, како би управљала владиним институцијама;
4. да именује кандидате, организује политичка надметања, уједини делове гласачког дела и преведе политичке приоритете (предочи их) на језик јавне политике;
5. да буде конструктивна и критичка опозиција (када није на власти), представљајући себе као алтернативну владу коју бирачи могу желети да изаберу - остварујући тиме притисак на актуелну власт како би имала више разумевања за јавне интересе.

Политичке странке, дакле, врше битне функције унутар модерног демократског друштва. У том смислу је обесхрабрујуће то што грађани немају баш превише поверења у политичке странке.

10 *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 849.

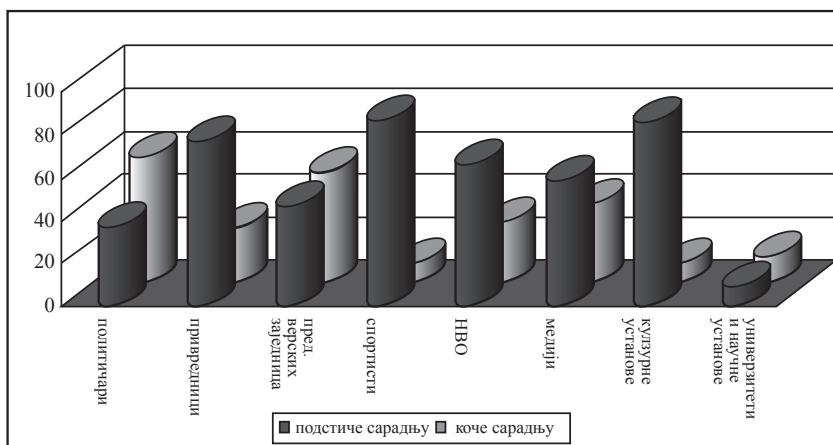
Графикон бр. 7:
Мишљења о интересима за које се боре политичке партије

Извор: Вјеслав Бутиган, „Трансформација политичких система на Балкану”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 348.

Највећи број испитаника сматра да се политичке партије боре за сопствене интересе, док далеко најмањи број испитаника тврди да се политичке партије боре за интересе свих грађана. Такође, велики број испитаника сматра да политичари спадају међу главне актере који представљају сметњу брзој регионалној сарадњи на Балкану.

Графикон бр. 8:
Актери и сарадња

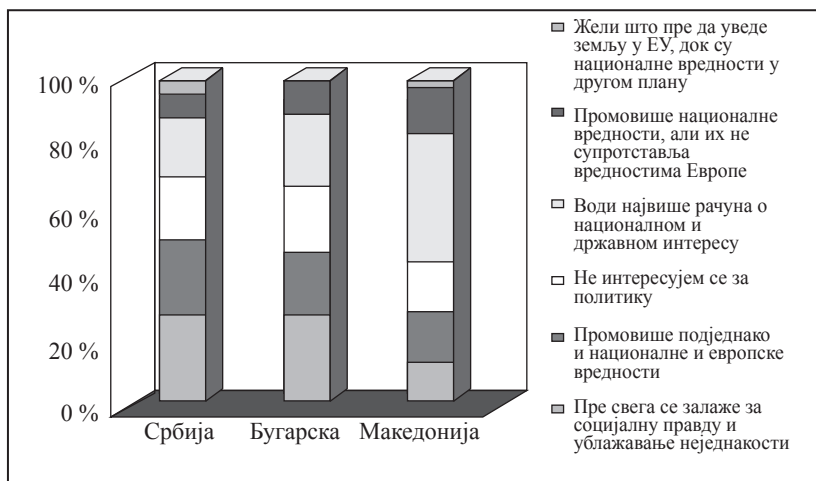

Извор: Љубиша Митровић, „Сличности и разлике у перцепцији квалитета међуетничких односа, регионалног идентитета и односа актера према евроинтеграцијским процесима на Балкану”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 271.

На основу овог графикона се може видети да се као главни актери сарадње на Балкану издвајају спортисти, културне институције, научници, универзитети и научне институције и привредници. Са друге стране као главни актери који коче сарадњу између народа на Балкану издвајају се политичари, верске организације, медији и невладине организације.

Интересантно је погледати какав програм треба да има политичка партија да би привукла велики број гласача. Изјашњавање грађана Србије, Бугарске и Македоније о томе којој би политичкој партији пружили подршку дало је веома интересантне резултате.

Графикон бр. 9:
 Политичка партија којој би најпре пружио подршку

Извор: Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 169.

Овом приликом ћемо само укратко анализирати податке везане за Србију. У Србији би 27.9% испитаника гласало за политичку партију која се залаже за социјалну правду и ублажавање неједнакости, 22.9% за ону која се залаже за подједнако промовисање и националних и европских вредности, 19.3% је изјавило да се не интересује за политику, 17.8% истиче значај националних и државних интереса, 6.8% даје предност партији која води рачуна о националним вредностима, али их не супротставља вредностима ЕУ и на крају 5.3% је изјавило да се залаже за партију која ће што пре увести земљу у ЕУ, док су јој националне вредности у другом плану. Дакле, јасно се види да би партије у својим програмима морале да обрате пажњу на социјалну правду, ублажавање социјалних неједнакости, на националне и европске вредности.

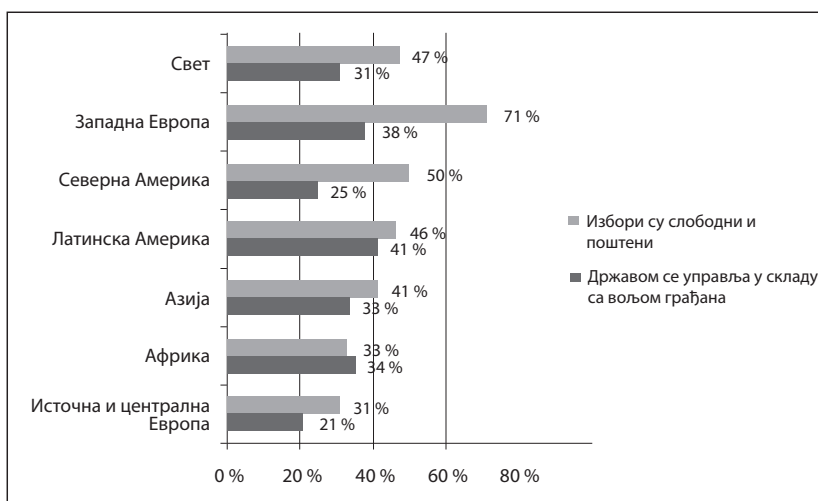
Став грађана о изборима, начину на који се управља њиховом државом и поштовању људских права

Избори представљају општи назив за поступак којим чланови неке друштвене или државне заједнице бирају своје представнике у управна тела или органе власти и представљају, такође, изузетно важан фактор за конституисање демократског система. Према бројним теоретичарима се током историје показало да они представљају најдемократскији начин одлучивања. Након избора би изабрана структура власти требала да управља државом у складу са вољом грађана, јер су они само њихови представници, а не и владари. То је једна од главних одлика демократског облика власти без које нема демократије. Овде се нећемо много бавити теоријским разматрањем, већ ћемо укратко приказати однос грађана према изборима али и шта они мисле о томе *да ли се државом управља у складу са њиховом вољом.*

Графикон бр. 10:
Избори и управљање државом – општа оцена (2007)

“Да ли мислите да су избори у вашој земљи слободни и поштени?”

“Да ли бисте рекли да се вашом државом управља у складу са вољом грађана?”

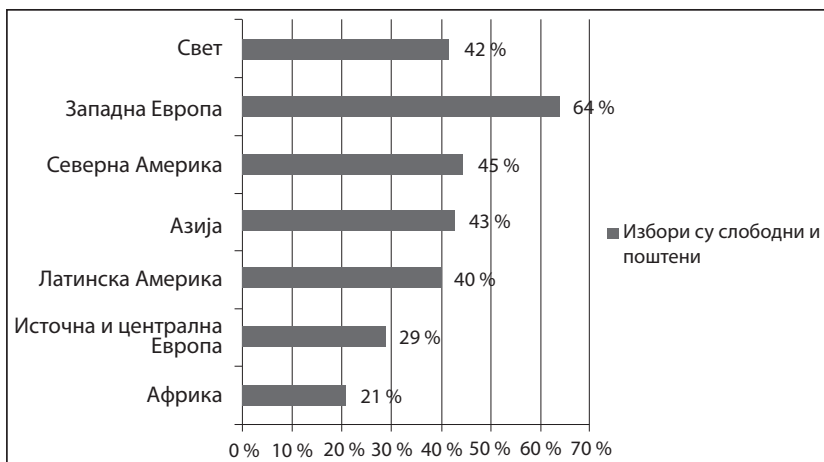

Извор: TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Dec_07.pdf

На основу овог графикона бр. 10 се може видети да поверење у изборе и није баш велико. Наиме, само 47% грађана је 2007. године изразило своје поверење у изборе. Овакви подаци су забрињавајући, јер као што смо већ рекли избори представљају једну од најважнијих демократских тековина. Да је ситуација озбиљна може се видети и на основу података из 2008. године када се може приметити мали пад поверења у изборе у односу на 2007. годину (видети следећи графикон).

Графикон бр. 11:
Избори – општа оцена (2008)

“Да ли мислите да су избори у вашој земљи слободни и поштени?”

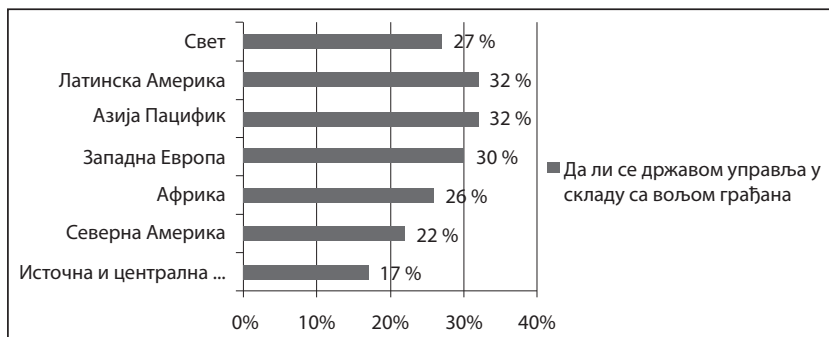
Извор: TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Nov_08.pdf

Тада је 42% грађана изјавило да сматра да су избори у њиховој земљи слободни и поштени што је за 5% мање него 2007. године. Тренд опадања поверења се може видети и у осталим деловима света где је спроведено истраживање сем у Азији где је забележен мали раст од 2%.

Грађани, као што смо могли видети, немају превише поверења у изборе и оно што такође обесхрабрује је да највећи број њих сматра да се државом не управља у складу са њиховом вољом. Само 31% грађана сматра да се државом управља у складу са њиховом вољом (погледати графикон: Избори и управљање државом – општа оцена 2007). Овакви подаци говоре о веома ниском поверењу које грађани имају у начин на који се управља државом, али и о кризи демократских институција. Подаци су још озбиљнији ако се погледају резултати из 2008. године (видети следећи графикон). Тада је само 27% грађана изјавило да сматра да се државом управља у складу са њиховом вољом.

Графикон бр. 12: Управљање државом – општа оцена (2008)

“Да ли бисте рекли да се вашом државом управља у складу са вољом грађана?”

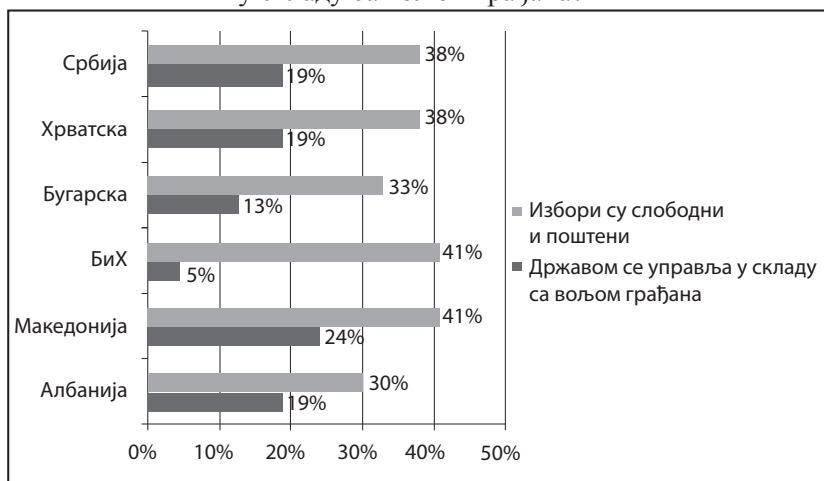
Извор: TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Nov_08.pdf

Уколико погледамо податке који се односе на наш регион може се видети да ситуација није ништа боља. Србија и Хрватска имају идентичне резултате, 38% грађана сматра да су избори фер и поштени, док 19% сматра да се државом управља у складу са њиховом вољом. Најмање поверења у изборе имају грађани Албаније док најмање поверења у управљање државом имају грађани Босне и Херцеговине.

Графикон бр. 13:
Регионални подаци – избори и управљање државом
– општа оцена, 2007.

“Да ли мислите да су избори у вашој земљи
слободни и поштени?”

“Да ли бисте рекли да се вашом државом управља
у складу са вољом грађана?”

Извор: TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*:
http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Dec_07.pdf

Поштовање људских права представља један од основних предуслова демократског развоја. У том смислу погледајмо шта грађани мисле о томе колико се данас поштују њихова права у државама у којима живе, а за које сматрају да се не управља у складу са њиховом вољом.

Табела бр. 20:
Поштовање људских права данас

	Frequency	Percent	Cumulative Percent	Valid percent	Cumulative valid percent
Постоји велико поштовање људских права	10600	12.8 %	12.8 %	15.1 %	15.1 %
Постоји неко поштовање	31211	37.6 %	50.4 %	44.6 %	59.7 %
Нема много поштовања	21569	26.0 %	76.4 %	30.8 %	90.5 %
Не постоји поштовање уопште	6664	8.0 %	84.4 %	9.5 %	100.0 %
Не знам	2584	3.1 %	87.5 %		
Без одговора	660	0.8 %	88.3 %		
Није применљиво	21	*	88.3 %		
Није постављено питање	9683	11.7 %	100.0 %		
Укупно	82992	100%		82992	100%

Узорак и година истраживања: Андора [2005], Аргентина [2006], Аустралија [2005], Бразил [2006], Бугарска [2006], Буркина Фасо [2007], Канада [2006], Колумбија [2005], Кипар [2006], Чиле [2006], Кина [2007], Египат [2008], Етиопија [2007], Финска [2005], Француска [2006], Грузија [2008], Немачка [2006], Гана [2007], Велика Британија [2006], Гватемала [2004], Хонгконг, Кина [2005], Индија [2006], Индонезија [2006], Ирак [2006], Иран [2005], Италија [2005], Јапан [2005], Јордан [2007], Малезија [2006], Мали [2007], Мексико [2005], Молдавија [2006], Мароко [2007], Холандија [2006], Нови Зеланд [2004], Норвешка [2007], Перу [2006], Пољска [2005], Румунија [2005], Русија [2006], Руанда [2007], Србија [2006], Словенија [2005], Република Јужна Африка [2007], Јужна Кореја [2005], Шпанија [2007], Шведска [2006], Швајцарска [2007], Тајван [2006], Тајланд [2007], Тринидад и Тобаго [2006], Турска [2007], Украјина [2006], САД [2006], Уругвај [2006], Вијетнам [2006], Замбија [2007]

Извор: *World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSanalizeQuestion.jsp>

Тачно је да је број грађана који тврди да нема уопште поштовања људских права у њиховим земљама најмањи, али треба напоменути и да је број грађана који сматра да у њиховим земљама постоји велико поштовање људских права само

незнатно већи, док убедљиво највећи број сматра да постоји неко поштовање или да нема много поштовања људских права у њиховим земљама. Ово су подаци који свакако обесхрабрују и говоре о неуспеху демократских институција на глобалном нивоу.

*
* *

Дакле, када се ради о односу између грађанског идентитета и демократских институција можемо закључити да је за развој демократских институција, а самим тим и демократије потребно да у друштву постоји развијен одређени систем вредности, тј. да грађани поседују одређена *културно-духовна и етичка својства*. Русо [Jean-Jacques Rousseau] је лепо рекао да: *Створити владавину за народ свакако је корисна ствар, али знам за кориснију – одгојити народ за владавину*.¹¹ Са друге стране, формирање грађанског идентитета је немогуће без успешних и функционалних демократских институција. Грађанин, међутим, није поданик унутар таквог система, већ мора поседовати следеће карактеристике:¹²

- самосвест о људским/ грађанским правима;
- самопоштовање и увереност у сопствене способности као људског бића да оствари своја људска и грађанска права;
- свест о главним циљевима друштвених институција у смислу заштите социјалних, економских и политичких права својих чланова, у служби потреба и интереса грађана;
- способност да изрази неслагање са датим политичким системом када он угрожава грађанска права, те је грађанска непослушност једно од фундаменталних права и способности грађана.

Грађанин који поседује ове карактеристике у комбинацији са развијеним демократским институцијама чини основу на којој се може успешно радити на развоју демократије у савременим друштвима.

11 Радован Радоњић, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004, стр. 26.

12 Загорка Голубовић, *Изазови демократије у савременом друштву*, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003.

Демократија се у XXI веку суочила са многобројним изазовима које јој је наметнуло савремено друштво. Оно што је неоспорно је да је демократија као облик владавине прихваћена од стране највећег броја држава. Међутим, потребно је још доста радити на развоју демократских институција, у супротном оне неће моћи да одговоре потребама савременог доба. Данас је готово немогуће наћи неко друштво које за себе не тврди да је демократско, али треба стално бити на опрезу, јер није довољно да демократија постоји само формално, на папиру, већ је неопходно да се она и спроводи у пракси. Према демократији, као једном од могућих уређења државне власти, треба имати критички однос и не треба је сматрати као нешто што се само по себи подразумева. И поред тога што велики број грађана сматра да је демократија и поред својих мана најбољи облик владавине, може се видети да ти исти грађани немају баш превише поверења у њене институције. Поред тога приликом разматрања било каквог концепта демократизације морамо узети у обзир и савремене светске процесе, јер ће без свега овога сваки наш покушај за његову реализацију унапред бити осуђен на пропаст.

ДЕМОКРАТИЈА САДА И ОВДЕ – ЗНАЧАЈ ДЕМОКРАТСКЕ СВЕСТИ ЗА РАЗВОЈ ГРАЂАНСКОГ ИДЕНТИТЕТА

Проблем демократије данас није ништа мање актуелан него у време њеног настајања. Да је демократија нешто ка чему треба стремити то више нико не доводи у питање и то је нешто што се у овом раду свакако не ради. Међутим, оно што ми желимо нарочито истаћи је опасност да демократија постане само мртво слово на папиру, тј. да се њено постојање сведе на пуку форму, при чему се занемарује њена суштина. Прихватање демократије као система владавине није само по себи довољно за развој грађанског идентитета у правом смислу те речи. За тако нешто потребан је развој нечега без чега се демократија никада не може у потпуности развити, а то је *развој демократске свести*.

Овде ћемо приказати резултате једног опсежног истраживања које је спроведено у периоду од 1995-1998. године. И можда нам се може приговорити да су резултати које смо користили у овом делу мало застарели, јер датирају од пре неких десетак година и можда се може довести у питање њихова актуелност данас, али то није њихов првенствени циљ. Наиме, разлог због кога смо користили ово истраживање овде је због тога што оно представља добар пример противуречности демократије. У њему се јасно види да је разлика између онога чему ми тежимо и онога што постоји велика. Да је демократија нешто чему треба стремити може се видети на основу следеће табеле где можемо видети какав је однос грађана Европе и САД према њој.

Табела бр. 21:

Прихватање демократског политичког система у Европи и САД

Демократија можда има својих слабијих ствари, али је боља од свих других облика владавине (у %)

Држава (година)	1. потпуно се слаже	2. слаже се	2.5 не зна	3. не слаже се	4. уопште се не слаже	1+2
Хрватска (1996)	61,04	28,93	4,60	3,26	2,17	89,97
Федерација БиХ (1998)	48,63	40,75	6,25	3,38	1,00	89,38
Шведска (1996)	65,61	23,39	5,05	5,15	0,79	89,00
Албанија (1998)	61,76	26,93	8,41	2,30	0,60	88,69
САД (1995)	46,76	40,34	5,32	6,55	1,04	87,09
Шпанија (1995)	36,99	48,22	8,34	5,62	0,83	85,22
Чешка Република (1998)	34,43	52,40	6,71	6,89	1,57	84,83
Црна Гора (1996)	42,08	42,08	10,00	5,00	0,83	84,17
Азербејџан (1997)	19,43	63,74	13,49	2,60	0,75	83,17
Швајцарска (1996)	39,03	43,98	9,08	7,01	0,91	83,00
Словачка (1998)	31,51	51,14	6,94	8,04	2,37	82,65
Естонија (1996)	37,61	43,00	10,19	7,74	1,47	80,61
Словенија (1995)	21,45	57,40	10,53	8,74	1,89	78,85
Грузија (1996)	25,25	52,89	8,76	11,75	1,34	78,14
Србија (1996)	34,30	42,73	13,13	8,28	1,56	77,03
Финска (1996)	39,82	37,18	9,63	10,23	3,14	77,00
Румунија (1998)	55,53	20,10	12,99	8,64	2,74	75,63
Летонија (1996)	16,67	57,67	10,92	12,92	1,83	74,33
Мађарска (1998)	41,08	32,62	13,23	8,46	4,62	73,69
Република Српска (1998)	39,75	33,25	5,75	11,00	10,25	73,00
Литванија (1997)	17,54	54,41	20,32	6,84	0,89	71,95
Пољска (1997)	22,90	45,19	22,98	7,81	1,13	68,08
Молдавија (1996)	16,26	50,10	8,54	23,58	1,52	66,36
Белорусија (1996)	19,02	46,46	18,93	13,91	1,67	65,49
Бугарска (1997)	29,94	35,54	18,75	12,03	3,73	65,49
Македонија (1998)	22,01	40,40	16,58	17,79	3,22	62,41
Јерменија (1997)	12,50	48,75	16,35	19,50	2,90	61,25
Украјина (1996)	11,13	40,80	32,12	12,77	3,17	51,94
Русија (1995)	7,16	35,74	27,16	25,78	4,17	42,89
Укупно	29,88	44,23	13,51	10,35	2,03	74,11
Источна Европа	26,1	44,6	15,5	11,5	2,3	70,7
Западна Европа	42,9	43,0	6,2	6,7	1,2	85,9

Извор: *World Values Survey*, цитирано према: Бојан Тодосијевић, "Између општег и конкретног: политичка толеранција и начелно прихватање демократије у Србији и Европи", *Социологија*, 3/2008, стр. 273.

На основу ове табеле се може видети да у начелу не постоји проблем што се тиче прихватања демократског модела, негде око три четвртине испитаника се потпуно или углавном слаже са тим да „демократија можда има својих слабијих страна, али да је боља од свих других облика владавине.”¹ И на први поглед све ове земље представљају погодан тле за његов развој.

Али да ли је то заиста тако? Уколико мало загребемо по површини можемо видети да ствари нису баш идеалне. Да би остварење демократског уређења иоле било могуће потребно је да постоји високо развијена, а на нашим просторима на жалост заборављена политичка култура која има велики значај за развој демократске свести. Према Џејмсу Р. Пеноку [James Roland Pennock] када се ради о политичкој култури, ту се не ради о унутрашњој хомогености, јер демократија подразумева толеранцију различитости како на појединим географским просторима, тако и унутар друштва.² „Важни чиниоци унутар политичке културе су друштвене и политичке институције и њихова отвореност за демократске процесе (почев од социјализације у породици и школи па надаље), затим поверење у аутономне снаге и поштовање грађана, као и њихово међусобно поверење и способност за договоре (толеранција, одсуство искључивости).”³ Политичка толеранција представља веома контроверзну вредност, јер политичке партије приликом борбе за проширење политичких слобода веома често теже да оне буду ограничене њиховим противницима, што никако не може бити пут ка демократизацији друштва. Наравно да развијена толеранција није потребна само у политичкој, већ и у свим осталим сферама друштва. Милан Матић каже да је „важан услов изборних расплета у демократијама толерантан однос већине према мањинама и однос сарадње са њима, уз рационално уважавање мањинских захтева и интереса.”⁴ Е сада у духу овога погледајмо следећу табелу

1 Бојан Тодосијевић, "Између општег и конкретног: политичка толеранција и начелно прихватање демократије у Србији и Европи", *Социологија*, 3/2008, стр. 272.

2 James Roland Pennock, *Democratic Political Theory*, Princeton University Press, 1979.

3 Милан Матић, *Либерализам, популизам и демократија*, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 265.

4 Исто, стр. 266.

и ставове тих истих грађана који су са толико елана пригрлили демократију.

Табела бр. 22:
Индекс политичке толеранције у Европи и САД

Дозволили би најмање омиљеној групи да (% потврдних одговора)	Обавља јавну функцију	Држи наставу у школи	Да јавно демонстрира	Индекс политичке толеранције
Азербејџан	,72	,93	,68	,009
Република Српска	1,31	1,30	2,65	,015
Албанија	1,04	-	2,68	,017
Федерација Бих	1,43	1,31	5,28	,026
Македонија	3,35	2,40	3,17	,030
Естонија	1,31	2,32	6,51	,034
Украјина	2,21	2,38	5,94	,034
Грузија	2,73	4,45	5,16	,041
Хрватска	2,08	2,33	8,53	,044
Бугарска	2,95	3,84	6,35	,044
Молдавија	4,26	3,57	5,91	,046
Швајцарска	4,39	2,78	6,30	,047
Белорусија	2,99	3,87	8,55	,052
Јерменија	3,48	4,99	9,24	,059
Румунија	5,51	5,19	7,20	,059
Србија	3,14	4,12	10,78	,060
Шпанија	2,66	6,74	8,57	,060
Словенија	3,82	5,52	8,64	,061
Литванија	4,00	5,76	9,08	,061
Црна Гора	4,87	5,22	9,95	,067
Русија	3,95	4,84	11,25	,067
Мађарска	5,02	7,92	8,12	,071
Словачка	6,90	10,23	5,08	,076
Пољска	2,16	7,26	13,00	,076
Чешка Реп.	7,50	7,62	10,37	,084
Летонија	5,13	5,85	17,00	,092
Финска	9,23	7,54	22,28	,130
Шведска	9,44	10,11	30,34	,166
САД	14,38	11,87	24,64	,170
Укупно	4,19	4,93	9,75	,06

Празна ћелија значи да податак недостаје у одговарајућем узроку.

Извор: *World Values Survey* цитирано према: Тодосијевић, Бојан, "Између општег и конкретног: политичка толеранција и начелно прихватање демократије у Србији и Европи", *Социологија*, 3/2008, стр. 279.

На основу ове табеле се може видети дистрибуција потврђених одговора на три питања о политичким активностима најмање омиљених група. Резултати до којих се дошло су разочаравајући. Ти исти грађани који су сматрали да је демократија најбољи облик владавине су показали изузетно мали степен толеранције према онима који су различити од њих, без чега не може бити речи о постојању демократске свести. То је дакле демократија у којој само неки имају права док су сви остали искључени. Развој грађанског идентитета је немогућ без развоја демократске свести, што заједно чини окосницу постојања демократије у којој се улога индивидуа као грађана огледа у следећем:⁵

- да раде на себи и подстичу сопствену способност да се суоче са стварношћу и, ако је неопходно (ако су индивидуална и колективна права прекршена), да се побуне против датог стања да би унапредили услове за слободан избор и активности;
- да развијају савест према сопственим дужностима и одговорност пред заједницом;
- да изграђују осећај заједништва и спремност да учествују у остварењу заједничког добра и солидарности;
- да се ослободе конформизма и постигну сопственост;
- да преузму ризик код опозива датог политичког руководства ако ради против интереса друштва и индивидуа.

5 Загорка Голубовић, *Изазови демократије у савременом друштву*, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003, стр. 38.

ЗНАЧАЈ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ ЗА РАЗВОЈ ГРАЂАНСКОГ ИДЕНТИТЕТА

Политичка култура представља значајан оквир у коме се формира грађански идентитет и коме стога треба посветити посебну пажњу. За политичку културу Милан Матић каже да она представља и фактор најшире политичке подршке, али и противтежу политичкој власти, из које настаје „друштвено прихватљива” мера и начин остваривања те власти. Као једно од најпопуларнијих схватања политичке културе може се издвојити схватање да је политичка култура смисао за међусобну толеранцију у процесима политичких расправа.

Габријел Алмонд [Gabriel Almond] одређује политичку културу као мрежу индивидуалних оријентација и ставова припадника једне заједнице према политичком систему. Алмонд сматра да је оријентација базична категорија која претходи заузимању ставова у којима он издваја когнитивне, афективне и вредносне димензије.¹

Роберт Лејн [Robert Lane] сматра да приликом спознаје политичке културе неког друштва или средине сазнајемо мишљења, вредновања и осећања људи о важним политичким питањима као што су на пример: питање слободе, једнакости, демократије, партиципације у власти, рата и мира, могућности рада и зараде... Живојин Ђурић и Драган Суботић истичу да цивилне врлине и грађански идентитет представљају основно језгро принципа грађанства који представља основни израз политичке културе једног друштва.²

1 Gabriel Abraham Almond, Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, 1963.

2 Живојин Ђурић, Драган Суботић, *Медији, јавно мњење и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 42.

Разматрајући политичку културу можемо издвојити два фактора који у великој мери утичу на њен настанак и развој, а то су *политичка традиција* и *политичка социјализација*.³

Политичка традиција подразумева не само велике политичке и колективне догађаје и процесе у прошлости, и не само велика достигнућа и искуства политичке природе, већ и сва она збивања која посредно или непосредно имају велики значај за заједничку егзистенцију и самосвест и за идентитет појединих народа.⁴ Политичка култура и традиција се веома тешко могу наметати споља, иако ни то није искључено, јер више припадају етици и историји него политици. То доводи до тога да се оне политичке форме које не одговарају традицији једног народа веома тешко „примају”, тако да уколико желимо да мењамо политички систем неке земље политичка традиција представља нешто што свакако морамо узети у обзир. Треба напоменути и то да је политичка традиција неког друштва у великој мери обојена конфликтима који преовладавају у том друштву. Традицију су у неким друштвима обележили унутрашњи сукоби, док у другим друштвима преовладавају спољашњи сукоби. За друштва чија је традиција обележена унутрашњим сукобима Милан Матић каже да представљају друштва у којима ће доћи до бржег демократског сазревања политичких култура, јачања индивидуалне слободе и аутономије које су веома битне за демократију. За разлику од њих у заједницама које су се бориле против спољашњих притисака постоји принуда унутрашњег уједињавања и одбране, упркос унутрашњим социјалним разликама, што је, додуше јачало интеграцију, али је укидало и смањивало личну слободу и независност. Наравно, према политичкој традицији треба имати уважавања, али и критички однос уколико желимо да створимо повољне услове за развој партиципативне политичке културе. Колико је традиција присутна на нашим просторима говоре и подаци из следеће табеле.

3 Милан Матић, Милан Подунавац, *Политички систем*, Институт за политичке студије, Београд, 1995, стр. 354-358.

4 Исто, стр. 354.

Табела бр. 23:
У којој мери се слажете са следећом тврдњом:
Традиција треба да нам буде пут ка будућности

	Србија	Македонија	Бугарска
Слажем се	56.5	39.3	76.4
Неодлучан сам	13.6	34.0	15.0
Не слажем се	23.4	13.7	1.3
Не могу да проценим	6.4	13.0	7.3
Укупно	100	100	100

Извор: Здравковић, Данијела, „Култура мира у вредносном систему Балканских друштава”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, стр. 91-106, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 102.

На основу ове табеле се може видети да већина испитаника сматра да у *будућност треба ићи путем традиције*, како у Србији, тако и у Бугарској и Црној Гори. То указује на то колико је традиција битан део друштва, који је неопходно узети у обзир приликом имплементације било каквог пројекта уколико желимо да се он не претвори само у један од безуспешних, али уједно и прескупих експеримената који могу довести до уништења „душе једног народа”.

Када се ради о политичкој социјализацији морамо разликовати спонтане и несвесне процесе социјализације од оних који су усмерени, програмирани и рационализовани.⁵ Политичка социјализација свакако представља предмет проучавања многобројних аутора: Фројда [Sigmund Freud], Фрома [Erich Fromm], Адорна [Theodor W. Adorno]... Овде ћемо поменути и Лусијена Паја [Lucian Pye] који у средиште својих проучавања ставља начин прихватања политичке културе од стране појединаца, као важног елемента изградње његовог идентитета.⁶ Он се бави проучавањем улоге појединих друштвених и политичких институција и њихову прилагођеност животним потребама.

Загорка Голубовић сматра да грађанин као аутономна личност настаје посредством дијалектичког процеса политичке социјализације која има двоструки аспект: „на првом

5 Исто, стр. 355.

6 Lucian W. Pye, Sidney Verba, *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press, 1965.

месту реч је о индивидуалном прилагођавању захтевима сопственог друштва и интеграцији у дату културу, тј. о идентификацији са сопственом културом, односно, о процесу у којем индивидуа постаје члан свог друштва и културе; друго значење политичке социјализације (у демократском друштву) даје подстрека персоналном развоју и дистанцирању од идеалног ауторитета и културног узора, да би индивидуа формирала сопствени идентитет, што се разликује од прости идентификације са друштвом и културом.⁷ Индивидуа пролази кроз оба ова нивоа социјализације, а то која ће од ових димензија превагнути зависи од многобројних фактора, као што су на пример индивидуалне предиспозиције, карактер друштва итд. Када се ради о демократским друштвима треба нагласити важност и једне и друге димензије. Наиме, појединцу би идеално требало омогућити да неометано развије свој индивидуални, али истовремено и колективни идентитет. Све друго би било погубно за демократију, јер би водило ка „конформизму и одсуству грађанске егзистенције или инструменталном индивидуализму који је најчешће присутан у потрошачком друштву”.⁸ Ауторитарна политичка социјализација у први план ставља послушност грађана, док демократска истиче независност и критичност.

„У демократској држави слободни простор друштвених активности отвара пут за раст и напредовање индивидуа као грађана, супротно тоталитарним државама које свде друштво на државу, блокирајући било какву друштвену активност изван канала институционализоване мреже под контролом државе.”⁹

Тамо где немамо политичку културу јавља се политичка некултура. Политичка некултура представља једну од главних препрека за формирање грађанског идентитета, а самим тим и за остваривања демократије уопште. Макс Вебер [Max Weber] истиче три кључне особине које би требало да имају политичари: *страст, одговорност и мера*. Без тога не може постојати права политичка култура која ће водити ка једном

7 Загорка Голубовић, *Изазови демократије у савременом друштву*, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003, стр. 37.

8 Исто, стр. 37.

9 Исто, стр. 38.

демократском режиму. Оно што се најчешће дешава је да у политичким односима преовладава страст док одговорност и мера изостају.¹⁰ То може довести до развоја политичког насиља чији су појавни облици: претња силом, принуда, притисак, психофизичко злостављање, политичко убиство, атентат, насилни протести, побуне, нереди, немири, тероризам, репресија, терор, устанак, грађански рат и рат агресија.¹¹ Оно на чему посебно морамо радити приликом развоја политичке културе јесте развој дијалога и толеранције. Када се ради о политичком дијалогу и толеранцији, уважавање и прихватање права на различитост је нужно.

Ђуро Шушњић бавећи се дијалогом каже да је дијалог *разговор двоје или више слободних људи, који хоће да размене ставове о за њих важном питању, на које дају различите одговоре, како би, у равноправним условима, дошли до одговора којим би обоје, или сви били задовољни.*¹² Бранислав Стевановић указује на то да „се задатак формирања индивидуалитета као феномена *sui generis*, поставља не само пред појединце, већ и пред сваки народ који исто тако мора да уобличи сопствени идентитет да би означио своју културну специфичност, али не зато да би се по сваку цену дистанцирао од других народа, већ да би са њима комуницирао.”¹³ Политичког дијалога нема тамо:¹⁴

1. где је мерило истине моћ;
2. где се политичке одлуке доносе у уским круговима политичких елита;
3. где се грађани претварају у масу;

10 Ђуро Шушњић, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења”, *21 Прича о демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 10.

11 Радослав Гађиновић, „Појмовно одређење – дефинисање насиља”, *Српска политичка мисао*, стр. 147-164, Институт за политичке студије, Београд, 4/2008, стр. 160-161.

12 Ђуро Шушњић, *Дијалог и толеранција*, Чигоја штампа, Београд, 1997, стр. 14.

13 Бранислав Стевановић, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2009, стр. 147.

14 Далиборка Уљаревић, „Значај и улога толеранције у демократском друштву”, *21 Прича и демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 27.

4. где не постоји сарадња између грађана и где их не повезују универзалне вредности: слобода, равноправност, солидарност, пријатељство, љубав;
5. где се подстичу верски, национални, расни, класни и други сукоби;
6. где политичари користе право на грешку (право на грешку у политици не постоји – онај ко греша мора да одговара);
7. где политичари манипулишу грађанима;
8. где политичари пропагандом шире лоша осећања (завист, мржњу, пакост) и лоша стања (страх, стрепњу, панику, лукавство);
9. где се у политичком животу девалвирају речи и језик (када иза изговорених речи нема дела и значења, већ обмане и лажи);
10. где се у политици обећава, а обећања се не остварују;
11. где влада политика тлачитеља и тлачених, моћних и немоћних (и када се разговара у таквој политици се не води дијалог, већ се најчешће одмеравају лукавства, преваре, довитљивост и лажи – то је *разговор* обмањивача и обманутих) и
12. где сви говоре а нико никога не чује (то је брбљавица, а не политичка заједница).

Тек када отклонимо све ове недостатке можемо рећи да у неком политичком систему постоји политичка култура. Све докле не можемо говорити о постојању модерних демократски политичких система, који представљају окружење за настанак и развој грађанског идентитета.

И НА КРАЈУ...

ИДЕНТИТЕТ У КОНТЕКСТУ ГЛОБАЛНИХ ДРУШТВЕНИХ ПРОМЕНА

Потрага за идентитетом представља тежњу да се одговори на једно од вечних питања која „муче” човека током читаве његове историје а то је: Ко сам *Ja*? Модернизација, вртоглави развој технологије, глобализација, транзиција, индивидуализација, многобројни социјални конфликти, све су то изазови које процес формирања идентитета мора превазићи у савременом друштву. Формирање развијеног идентитета је значајно не само са становишта развоја личности већ и друштва уопште. Подсетимо се да смо у нашем раду покушали да дамо одговор на следећа питања. Како одредити идентитет? Са каквим се изазовима формирање идентитета сусреће у савременом друштву? Какав је значај националног идентитета XXI века? Какав је утицај процеса глобализације на национални идентитет и националну државу? Како развити грађански идентитет? Да би смо дошли до одговора на ова питања поделили смо нашу монографију на три дела.

У првом делу монографије смо се бавили самим проблемом одређења идентитета. Идентитет спада у ред „неухватљивих” појмова које није нимало лако дефинисати. Један од разлога тога је свакако и то што идентитет представља један динамичан феномен који се стално мења. Тачно је да формирање идентитета захтева један континуитет и стабилност, али то не значи и његову статичност, већ напротив, он се непрестано мења у зависности од развоја човекове личности и његовог искуства у друштву које га окружује. Формирање личног и колективног идентитета представља саставни део сазревања човека што довољно говори о актуелности коју овај проблем са собом носи. Свако од нас је носилац великог

броја идентитета који се формирају, почевши од нашег рођења и не престају да се формирају, мењају и прожимају током читавог нашег живота.

Наравно, лични и колективни идентитети не настају сами од себе већ се увек утемељују унутар одређеног социјално-културног миљеа. Они се, дакле, развијају у односу са другим (другима), што је уједно и разлог због кога смо нарочиту пажњу посветили социолошком приступу овом проблему. Идентитет је нераскидиво везан са друштвом, али се ту не ради о једној једносмерној вези, већ пре свега о међусобно условљеној интеракцији између појединца и друштва унутар које се идентитет јавља као крајњи резултат. Он се ствара у друштву, али истовремено он обликује друштво.

Проучавање идентитета је нарочито важно у срединама које карактерише мултинационалност, мултикултуралност и мултиконфесионалност, где је сусрет различитости неизбежан, а развој толеранције неопходан, какав је нпр. случај са Балканом. Сам концепт мултикултурализма је у веома дугом периоду прихватан са одушевљењем од стране многобројних теоретичара те смо му стога посветили посебну пажњу. Мултикултурализам би уопштено говорећи требало да значи складан суживот припадника различитих култура, где ће различитости бити третиране као извор међусобне сарадње и међусобног напретка. Међутим, после детаљније анализе може се видети да основне идеје мултикултурализма нису изашле ван домена теорије и реализовале се у пракси. О томе сасвим лепо, нажалост, сведочи историја Балкана где су различитости представљале извор многобројних конфликта. Да је ситуација разочаравајућа по питању мултикултурализма и на глобалном нивоу говоре у прилог и подаци које смо користили у нашем раду, а који показују низак ниво поверења између припадника различитих нација. Тамо где нема поверења, нема ни толеранције, а без толеранције нема ни говора о постојању мултикултурализма. Став „политичке елите” неких од развијених демократских земаља као што су Немачка, Француска, Велика Британија је свакако обесхрабрујући када се ради у судбини мултикултурализма на почетку овог миленијума.

Други део монографије је посвећен анализи значаја националног идентитета у XXI веку. Када се помене реч „националног” углавном се у везу са тим доводе разни стереотипи и предрасуде, при чему се оне крећу од његовог величања до његовог одбацивања. У нашем раду смо покушали управо да превазиђемо дихотомију на *pro et contra* националног идентитета и да овом проблему приступимо што је објективније могуће.

Крај XX века је са собом донео велике изазове за националну државу. Овај период је обележен јачањем наднационалних облика идентификације, као што су на пример европски идентитет или идентификација са човечанством. Национални идентитет, међутим, и поред бројних предвиђања да ће крај XX века означити његов нестанак и даље наставља да постоји не губећи своју снагу као извор колективног идентитета. Однос између процеса глобализације и изградње националног идентитета је веома сложен.

Глобализација, са једне стране, доводи до стандардизације начина живота путем информационе технологије и масовних медија. Треба истаћи да она може бити злоупотребљена од стране великих сила, а под оправдањем „боље економске ефикасности” или „демократског развоја”, која би као крајњи резултат имала присилно изједначавање и укидање свих видова различитости. Са друге стране, глобализација, такође, може довести и до ширења разноликости и сарадње међу припадницима различитих народа. Подаци које смо користили у нашем раду сасвим лепо показују да су грађани широм света веома поносни на своју националност, што говори о томе да је не смемо тек тако укинути. До каквог ће резултата доћи све зависи од модела глобализације који буде изабран.

Неолиберални концепт глобализације свакако није пут којим треба поћи. Неолиберализам као облик организације друштва показао се као потпуни промашај. Велике економске силе на челу са Сједињеним Америчким Државама свакодневно демонстрирају његове слабости. Процес глобализације се данас налази у фази тзв. финансијског глобалног капитализма, која је на стакленим ногама. О њеној неуспе-

шности сасвим лепо сведочи талас глобалне економске кризе на коју нису имуне ни најразвијеније државе света. Подсетимо се да су Сједињене Америчке Државе 2. августа 2011. године у последњим минутима избегле банкрот, повећањем границе спољног задуживања. Стратегија којом се велике силе користе се може сасвим лепо описати термином „доктрина шока” која доводи до настанка „капитализма катастрофе”. Оне државе које се великим силама нађу на путу проглашавају се „вирусом” који треба што пре искоренити. Оне су „неспособне” да саме развијају демократију па им стога у томе треба „помоћи”. Као решење у сукобљености између национализма и либерализма намеће се концепт либералног национализма према коме сваки појединац може бити уједно и члан неке етничке групе, али и ширег националног колективитета. Неолиберални модел глобализације, дакле, мора бити замењен моделом „глобализације са људским ликом”, која ће као крајњи циљ имати човека, а не профит.

Посматрајући резултате до којих смо дошли у нашем раду, а када се ради о судбини националног идентитета у XXI веку можемо сасвим очекивано закључити да је он (национални идентитет) далеко од тога да представља „превазиђену творевину прошлости” и да се не може се ни наслутити тренутак који ће означити крај његовог постојања.

У последњем, трећем делу наше монографије истраживали смо однос између грађанског идентитета и демократије. Грађанин, човек са одређеним правима и дужностима у одређеној друштвено-политичкој заједници којој припада, представља значајан субјекат политичког система. Политички системи би стално требало да служе остварењу добробити грађана, а не да постоје независно од њих и да буду злоупотребљени у друге сврхе. У том смислу развој партиципативне демократије са грађанима као активним учесницима је нешто чему неоспорно треба тежити. Идентитет представља важан фактор јачања демократских и националних капацитета једног друштва.

Да бисмо створили грађански идентитет потребно је обезбедити повољно демократско окружење. Међутим, оно што ми истичемо у нашем раду је да демократија спада у ред

појмова који се веома често идеализује и идеологизује што је уједно и разлог због чега смо један значајан део нашег рада посветили управо овом проблему. Демократију не треба идеализовати, према њој је битно имати критички однос и не треба је посматрати као нешто што ће само од себе настати. Она није ништа друго до само један од многих облика владавине који треба пре свега реализовати. Да бисмо остварили демократију морамо обезбедити један „неуобичајени сплет” околности, тј. морамо створити неопходне услове за њен развој, а постојање грађанског/демократског идентитета је свакако само један од многих. Да је демократија нешто чему треба тежити овде, свакако, не доводимо у питање, нарочито ако се имају у виду подаци које смо навели, а који говоре о томе да велики број грађана сматра да је демократија и поред својих слабости ипак најбољи облик владавине. Оно што забрињава је низак ниво поверења који ти грађани имају у њене институције и то је нешто на чему треба радити.

Политичка култура представља, такође, незаобилазну тему када се ради о грађанском идентитету, јер представља оквир унутар кога се он формира. Тамо где нема политичке културе јавља се политичка некултура која представља једну од највећих препрека за формирање грађанског идентитета, али и за развој демократије уопште. Тек када отклонимо све препреке остварењу политичке културе можемо да говоримо и о повољном окружењу за развој грађанског идентитета.

И на крају истичемо да потрага за идентитетом траје током читаве историје људског друштва и да ће се у будућности наставити као једно од најважнијих истраживања људског рода. Притом треба нагласити да национални идентитет на почетку XXI века наставља да постоји као један од најутицајнијих социјалних оквира и извора колективног идентитета и не може се ни наслутити тренутак када ће он бити превазиђен. Када се, међутим, ради о односу између грађанског идентитета и демократије може се рећи да је то однос међузависности, јер се грађански идентитет може развити само у демократском окружењу, а опет демократија се не може ни замислити без постојања грађанског идентитета. У том смислу неопходно је нагласити значај развоја институционалних

капацитета који би били један од главних носилаца развоја личног и колективног идентитета у XXI веку.

IDENTITY WITHIN THE CONTEXT OF GLOBAL SOCIAL CHANGES

The search for identity represents an aspiration to answer one of the everlasting questions that "trouble" a man during his entire existence. The question is: Who am I? Modernization, fast technological changes, globalization, transition, individualism, numerous social conflicts are all challenges that the process of identity forming in contemporary society needs to surpass. Forming of the developed identity is significant not only from the personality development point of view but from the society in general as well. We should bear in mind that in this paper we tried to answer the following questions. How should one determine identity? What are the challenges of identity forming that we encounter in contemporary society? What is the importance of the national identity in the 21st century? What is the influence of the globalization process to the national identity and national state? How should one develop civic identity? In order for us to find the answers to these questions we have divided this monograph in three parts.

In the first part of the monograph we have dealt with the very issue of identity determination. Identity is one of the "illusive" terms which are not easily defined. One of the certain reasons is that the identity represents a dynamic phenomenon constantly in change. It is true that the identity forming requires continuity and stability but it doesn't imply its static, yet it constantly changes depending on the development of human personality and his experience in the surrounding society. The forming of the personal and the collective identity represents a constituent part of human maturing process which is sufficient regarding the current state that this problem embodies. Each one of us bares a great

number of forming identities which never start forming starting from the birth, changing and intertwining during our lives.

Personal and collective identities of course do not create themselves yet they form within a certain social and cultural milieu. They are forming in relation to the other (others) and that is the reason why we are using the sociological approach to this issue. The identity is undividable connected to the society; however this is not a one way connection but a mutually conditioned interaction between an individual and the society within which the identity appears as the final result. Society creates identity but at the same time the identity shapes the society.

The studying of identity is especially important in an environment represented by the multinational, multicultural and multi-religious society where the encounter of varieties is inevitable and the development of tolerance is necessary, for instance in the Balkans. The very concept of multicultural for a long period of time has been enthusiastically accepted by numerous theorists and that is why we paid diligent attention to it. The multicultural should generally speaking mean harmonious coexistence of representatives of different cultures where those diversities will be treated as a source of mutual cooperation as well as mutual progress. After a more detailed analysis one can see that the basic ideas of the multicultural didn't step out of the theoretic realm nor have they been practically realized. Balkans history is unfortunately a fairly good example of diversities being a source of numerous conflicts. The fact that the situation is disappointing regarding the multicultural on a global level as well as it's also brought by the data that we used in this paper which show a low level of trust in the representatives of different nations. Where there is no trust, there is no tolerance and without tolerance we can't even speak about the existence of the multicultural. The position of the so called political elites in some of the developed democracies like Germany, France, and United Kingdom is certainly a discouraging one when we speak about the fate of the multicultural at the beginning of this millennium.

The second part of the monograph is dedicated to the analyses of the national identity importance in the 21st century. The term national usually brings out various stereotypes and prej-

udices starting from there exaggeration to their rejection. In this paper we tried to overcome the national identity dichotomy to *pro et contra* and to approach the issue as objectively as possible.

The end of the 20th century brought a great deal of challenges to the national state. This period in time is characterized by strengthening of the supranational forms of identification like for instance the European identity or the identification with the humanity. A part from numerous forecasts that the end of the 20th century will mean the disappearance of the national identity it continues its existence without losing its own strength as the source of the collective identity. The relation between the globalization process and the national identity building is a highly complex one.

Globalization on one side leads to the standardized way of life that includes IT and mass media. One should point out that it can be misused by powerful nations, all with justification of the so called better economic efficiency or democratic development which should as the final result have the coerced equalizing and abolishing all forms of diversity. On the other side globalization can also lead to spreading of diversity and cooperation between different nations' members. The data that we used in this paper shows very well that the citizens all around the globe take pride in their nationalities which brings us to the point that we cannot just abolish them. From the chosen globalization model depends the outcome of the dilemma.

The neoliberal globalization concept is certainly not the way one should go. Neoliberalism as a form of society organization has proven itself as a complete failure. Powerful economic nations with USA in lead demonstrate its weakness on day-to-day baizes. Globalization process is today in a phase of the so called global financial capitalism which is quiet fragile. Its unsuccessful outcome is being proven by the wave of the global economic crisis to which even the most developed countries are not immune. We should bear in mind that the USA on the August 2nd of 2011 avoided bankruptcy at the last minute by enhancing the limit of their international debt. The strategy the powerful nations use could be quite nicely described with the term "shock doctrine" that leads to the creation of the "catastrophe capitalism". Those

countries that come in the way of powerful nations are being declared a virus that needs to be eradicated. They are "incapable" to develop their own democracy so therefore one should "help" them. As a solution in the conflict between nationalism and liberalism the concept of liberal nationalism to which each individual could also be a member of an ethnicity yet still of a broader national collectivity stands out. The neoliberal globalization model therefore has to be substituted with a human globalization model that as the final goal has human being and not profit in its focus.

When we speak about the fate of the national identity in the 21st century in observation of the results to which we came in this paper we can quite expectably conclude that the national identity is far from being an "obsolete creation" of the past and that we can't even foresee the moment which would represent the end of its existence.

In the last, third part, of the monograph we have researched the relation between the civic identity and the democracy. The citizen, a human being with certain rights and duties in the specific socio-political community to which he belongs represents a significant subject of the political system. Political systems should constantly serve to the achievement of citizens' welfare and not to exist independently from them nor to be misused for other purposes. To that extent the development of participant democracy with citizens as active participants is something that we should undoubtedly stride to. The identity represents a significant factor of a society's democratic and national capacity straightening.

In order to create the civic identity we have to provide a favorable democratic environment. What we point out in this paper is that the democracy is one of the terms quite often idealized and put in the form of ideology which is also the reason why we dedicated a significant part of this paper exactly to this issue. One should not idealize democracy; it is important to critically relate to democracy and not observe it as something which will create oneself. It is no other than one of the many forms of state governing that one should firstly realize. In order to achieve democracy we have to provide an "unusual set" of circumstances or create necessary conditions for its development to which the

existence of the civic/democratic identity is certainly just one of the many. That the democracy is something to stride to is utterly unquestionable in this text especially bearing in mind the aforementioned data that give us the fact that a great number of citizens consider democracy, a part from its weaknesses, still the best form of government. The fact that concerns is the low level of trust that citizen possess to its institutions which is something to be improved.

The political culture represents an important topic regarding a civic identity because it is a frame within that identity forms itself. Where there is no political culture there appears political non-culture that represents one of the greatest obstacles for civic identity forming as well of the development of democracy in general. Only when we remove all the obstacles in the way of achieving political culture we can speak about the favorable environment for the development the civic identity.

At the end we point out that the search for identity is occurring throughout the entire human society's history and that it will continue in the future as one of the most important researches of the human race. We should also point out that the national identity at the beginning of the 21st century continuous its existence as one of the most influential social frames and sources of the collective identity and that one cannot even foresee the moment of its disappearing. Regarding the relation between the civic identity and the democracy one can say that it is a codependent relation because the civic identity can only develop in a democratic environment and yet the democracy is unthinkable without the existence the civic identity. To that point it is important to state the significance of the institutional capacity development that would be the one of the main bearers of the personal and collective identity development in the 21st century.

ЛИТЕРАТУРА

- Almond Abraham Gabriel, Verba Sidney, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, 1963.
- Андерсон Бенедикт, *Нација: замишљена заједница – разматрање о поријеклу и ширењу национализма*, Школска књига, Загреб, 1990.
- Бек Урлих, *Шта је то глобализација*, Визура, 2003.
- Берђајев Николај, *Судбина човека у савременом свијету – за разумевање наше епохе*, Вербум, Сплит, 2007.
- Божиловић Никола, *Култура и идентитети на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007.
- Божиловић Никола, Стевановић Бранислав, „Култура као основ етничких идентитета Балкана”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006.
- Божиловић Никола, „Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу”, *Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији* (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011.
- Bratić Vladimir, „Examining peace-oriented media in areas of violent conflict”, *The International Communication Gazette*, Sage Publications, 2008.
- Burke J. Peter, „Identity Change”, *Social Psychology Quarterly*, American Sociological Association, JSTOR, бр. 1/2006.
- Бутиган Вјекослав, „Трансформација политичких система на Балкану”, *Културни и етнички односи на Балкану – мо-*

- гућности регионалне и европске интеграције*, стр. 315-354, Филозофски факултет, Ниш, 2006.
- Видојевић Зоран, *Куда води глобализација*, Филип Вишњић, 2005.
 - Bodin Jean, *Six Books of the Commonwealth*, Basil Blackwell Oxford, 1955.
 - Волерстин Имануел, *Савремени светски систем*, Цекаде, Загреб, 1986.
 - Вулетић Владимир, *Глобализација*, Завод за уџбенике, Београд, 2009.
 - Вучинић М. Маринко, „Национални идентитет и изазови глобализације”, *Искушења глобализације – глобализација, европеизација и национални идентитет* (приредио Јовица Труља), Кикинда, 2004.
 - Vukcevic Dejana, *L'émergence d'une Europe de la défense: difficultés et perspectives*, Editions européennes universitaires, 2010.
 - Гаџиновић Радослав, „Национални идентитет и безбедност модерне државе”, *Наука, безбедност и полиција*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 1/2011.
 - Гаџиновић Радослав, „Појмовно одређење – дефинисање насиља”, *Српска политичка мисао*, стр. 147-164, Институт за политичке студије, Београд, 4/2008.
 - Гиденс Ентони, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998.
 - Giddens Anthony, *Sociology*, Polity Press, 2006. (према књижи: Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
 - Голубовић Петар, Марковић-Крстић Сузана, „Демографске и етничке структуре балканских друштава”, *Културни и етички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (пиредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, 2006.
 - Голубовић Загорка, *Изазови демократије у савременом друштву*, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003.
 - Голубовић Загорка, *Ја и други*, Република, 1999.
 - Роберт Дал, *Демократија и њени критичари*, Подгорица, 1999.
 - Donskins Leonidas, *Troubled Identity and the Modern World*, Palgrave Macmillan, 2009.

- Durkheim Emile, *On morality and Society*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1973.
- Ђорђевић Милошевић Јасна, „Значење националног идентитета”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2002.
- Ђорђевић Милошевић Јасна, „Један покушај класификације теоријских разматрања националног идентитета”, *Психологија*, Друштво психолога Србије, бр. 2/2003.
- Ђорђевић Милошевић Јасна, *Човек о нацији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Ђурић Живојин, Суботић Драган, *Медији, јавно мњење и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Ђурић Живојин, „Модернизација и питање националне државе”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2003.
- Ђурковић Миша, „Национални идентитет и либерална демократија” у: Јаел Тамир, *Либерални национализам*, Филип Вишњић, Београд, 2002.
- Елзесер Јирген, *Национална држава и феномен глобализације – како можемо да се спасимо из светске економске кризе*, Јасен, Београд, 2009.
- *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Ериксон Ерик, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Ериксен Хилан Томас, *Етницитет и национализам*, Библиотека XX век, Београд, 2004.
- Zajda Joseph, „Nation-Building, Identity and Citizenship Education: Introduction”, *Nation-Building, Identity and Citizenship Education Cross-cultural Perspectives* (приредили: Joseph Zajda, Holger Daun, Lawrence J. Saha), Springer, 2009.
- Здравковић Данијела, „Култура мира у вредносном систему Балканских друштава”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*, стр. 91-106, Филозофски факултет, Ниш, 2009.
- Јовановић Ђокица, „Зашто је Србија сама? (Питања)”, *Геокултура развоја и култура мира на Балкану (етничка и религијска позадина)* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Институт за социологију, Ниш, 2006.

- Кастелс Мануел, *Информацијско доба – економија, друштво и култура 2: Моћ идентитета*, Голден маркетинг, Загреб, 2002.
- Клајн Наоми, *Доктрина шока – процват капитализма катастрофе*, Самиздат Б92.
- Lee Kaid, Lynda, Holtz-Bacha, Christina, *Encyclopedia of political communication*, SAGE Publications, 2008.
- Lisa McLean, „Политичке партије и кампање”, *21 прича о демократији*, група аутора, стр. 107-112, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
- Мајер Томас, *Идентитет Европе – јединствена душа Европске уније*, ИП Албатрос плус, ЈП Службени гласник, Београд, 2009.
- Макијавели Николо, *Владалац*, Модерна, Београд, 1989.
- Малуф Амин, *Убилачки идентитети*, Паидеиа, Београд, 2003.
- Матић, Милан, *Либерализам, популизам и демократија*, Београд, Институт за политичке студије, 2004.
- Матић Милан, Подунавац Милан, *Политички систем*, Институт за политичке студије, Београд, 1995.
- Матић Петар, Стојадиновић Миша, „Либерални национализам: у потрази за изгубљеним идентитетом”, *Политичка ревија*, бр. 1/2010.
- Матић Петар, Стојадиновић Миша, „Политичка модернизација и транзиција”, *Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији* (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011.
- Miller David, *On Nationality*, Clarendon Press, Oxford, 1995.
- Miller David, „Nationalism”, *The Oxford Handbook of Political Theory* (edited by John S. Dryzek, Bonnie Honig and Anne Phillips), Oxford University Press, 2006.
- Милосављевић, Љубинко, *Античка мисао о друштву*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2008.
- Милосављевић Љубинко, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2008.
- Милошевић Божо, „Могућности културе мира на Балкану: између националног идентитета и космополитске еманципације”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану* (приредили: Љубиша Митровић, Драгана За-

- харијевска, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2009.
- Милошевић Зоран, *Политичка модернизација*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
 - Мировић Александра, Матић Петар, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
 - Митровић Љубиша, *Геокултура развоја Балкана и савремена социологија*, Прометеј, Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет у Нишу, 2011.
 - Митровић Љубиша, *Глобализација и савремена левица*, Институт за политичке студије, Стручна књига, Београд, 2000.
 - Митровић Љубиша, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
 - Митровић Љубиша, „Сличности и разлике у перцепцији квалитета међуетничких односа, регионалног идентитета и односа актера према евроинтеграцијским процесима на Балкану”, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006.
 - Митровић Љубиша, *Творци нових парадигми у социологији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
 - Митровић Љубиша, *Транзиција у периферни капитализам (огледи из социологије глобалних и регионалних промена)*. Институт за политичке студије, Београд, 2009.
 - Михаић Владимир, „Да ли смо ми Европљани? Повезаност и корелати европског и националног идентитета”, *Психологија*, Друштво психолога Србије, бр. 2/2009.
 - Monserrat Guillaume, *Nationalism – The Nation – State and Nationalism in Twentieth Century*, Polity Press, Cambridge, 1996.
 - Naisbitt John, *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*, New York, 1982.
 - Naisbitt John, Aburdenev Patricia, *Megatrends 2000*, New York, 1990.
 - Орловић, Славиша, „Класична и савремена схватања демократије”, *Годишњак*, 2008, бр. 2, стр. 47-72, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Београд, 2008.
 - Pye W. Lucian, Verba Sidney, *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press, 1965.
 - Pennock Roland James, *Deomocratic Political Theory*, Princeton University Press, 1979.

- Петронијевић Бранислав, *Историја новије филозофије*, Нолит, Београд, 1982.
- Печујлић Мирослав, *Савремена социологија*, Београд, 1991.
- Печујлић Мирослав, *Глобализација – два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.
- Радоњић Радован, *Демократија*, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2004.
- Renan Ernest, *Qu'est-ce qu'une nation*, Academic Press Leiden, 1994.
- Ritzer George, *The McDonaldization of Society*, Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press, 1993.
- Simon Bernd, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004.
- Сабато Ернесто, *Отпор*, АЕД Студио, Београд, 2004.
- Семприни Андреа, *Мултикултурализам*, CLIO, Београд, 1999.
- Смит Д. Антони, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 2010.
- Сол Ралстон Џон, *Пропаст глобализма и преобликовање света*, Архипелаг, Београд, 2011.
- Сорош Џорџ, *О глобализацији*, Самиздат Б92, Београд, 2003.
- Стевановић Бранислав, *Демократски принципи и политичко-културне вредности*, Филозофски факултет, Ниш, 2008.
- Станчић Вишња, „Либерализам и демократија: сличности и разлике”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2010.
- Стевановић Бранислав, „Политички идентитети Балкана у прелазу: поступни кораци ка грађанском идентитету житеља Бугарске, Србије и Македоније”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану* (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевски, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет, Ниш, 2009.
- Стојадиновић Миша, „Демократија у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2010.
- Стојадиновић Миша, „Демократија између мита и стварности”, *Демократија и саборност* (приредио: Зоран Милошевић), Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Стојадиновић Миша, „Изазови политичких система на Балкану”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2010.

- Стојадиновић Миша, „Изазови формирања идентитета у савременом друштву”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2011.
- Стојадиновић Миша, „Национални идентитет у доба глобализације”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2011.
- Стојадиновић Миша, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 4/2009.
- Стојадиновић Миша, „Србија пред изазовима”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2009.
- Стојадиновић Миша, „Значај медија за развој културе мира”, *Медији и култура мира на Балкану* (приредили: Бранислав Стевановић, Александра Костић, Љубиша Митровић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2010.
- Стојадиновић Миша, „Питање националног идентитета у XXI веку”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011.
- Стојадиновић Миша, Вукчевић Дејана, „Проблем очувања идентитета на Балкану”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011.
- Стојадиновић Миша, Милошевић Катарина, „Комуникацијски контекст културе и мултикултурног друштва”, *Наука*, Часопис Слобомир II Универзитета за друштвене и хуманистичке науке, Слобомир, Бијељина, 2-3/2010.
- Стојадиновић Миша, Матић Петар, „Земље у вртлогу транзиције”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 4/2009.
- Стојановић Ђорђе, Ђурић Живојин, Деспотовић Љубиша, „Концептуални оквир за анализу државног капацитета”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2011.
- Стојановић Ђорђе, *Асоцијативна демократија: проблеми и перспективе*, Медијска књижара Круг, Београд, 2009.
- Стојковић Бранимир, *Европски културни идентитет*, Просвета, Ниш, Завод за проучавање културног развоја, Београд, 1993.
- Суботић Момчило, *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

- Scruton Roger, *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought*, Palgrave Macmillan, 2007.
- Тамир Јаел, *Либерални национализам*, Филип Вишњић, Београд, 2002.
- TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Dec_07.pdf
- TNS Medium Gallup, *Демократија – глобална студија Voice of the People*: http://www.tns-bg.com/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Demokratija_Nov_08.pdf
- Tönnies Ferdinand, *Gemeinschaft and Gesellschaft*, Harper and Row, New York, 1963.
- Тод Емануел, *После империје – есеј о распаду америчког система*, Паидеиа, Београд, 2006.
- Тодоровић Јелена, „Евроскептицизам у земљама Европске уније”, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, Београд, 3/2010.
- Тодосијевић Бојан, "Између општег и конкретног: политичка толеранција и начелно прихватање демократије у Србији и Европи", *Социологија*, 3/2008.
- Токвил де Алексис, *О демократији у Америци*, Издавачка књижарница З. Стојановића, С. Карловци-Нови Сад, 1994.
- Траиловић Драган, „Централна Азија и нова Велика игра – главни геополитички актери”, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011.
- Требјешанин Жарко, „Ериксонова теорија идентитета” у: Ерик Ериксон, *Идентитет и животни циклус*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Турен Алан, *Нова парадигма – за боље разумевање савременог друштва*, Службени гласник, 2011.
- Уљаревић, Далиборка, „Значај и улога толеранције у демократском друштву”, *21 Прича и демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
- Хелд Дејвид, „Дебате о глобализацији”, *Глобализација, мит или стварност* (приредио Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
- Heffer Simon, „Rise of the Fourth Reich, how Germany is using the financial crisis to conquer Europe”, *Daily Mail*, 17th August 2011, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2026840/European-debt-summit-Germany-using-financial-crisis-conquer-Europe.html>.

- Hogg A. Michael, Vaughan M. Graham, *Social Psychology*, Pearson Education Limited, Edinburg Gate, Harlow, England, 2011.
- Hume David, *A Treatise of Human Nature – Being an Attempt to Introduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects*, The Floating Press, 2009.
- Calhoun Craig (editor), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell, 1994.
- Chomsky Noam, *Profit over People – Neoliberalism and Global Order*, Seven Stories Press, New York, Toronto, London, 1999.
- Cracuin Claudiu, „State Capacity”, *The Encyclopedia of Political Science*, CQ Press, 2011.
- Шнапер Доминик, *Заједница грађана – о модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996.
- Штрбац Јорна, *Глобализација и национална култура*, КОЦ, Шид, 2007.
- Шуљагић Сања, Шуљагић Радосав, *Изазови регионализације: оглед о развојном преображају привреде у региону Златибор*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Шушњић Ђуро, *Дијалог и толеранција*, Чигоја штампа, Београд, 1997.
- Шушњић Ђуро, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења”, *21 Прича о демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
- *World Values Survey*: <http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSA-nalizeQuestion.jsp>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.72
172.1
159.923.2

СТОЈАДИНОВИЋ, Миша, 1983-

Потрага за идентитетом = The Search for
Identity / Миша Стојадиновић. - Београд :

Институт за политичке студије, 2012 (Београд : Еселоге). - 181 стр. :
илустр. ; 24 cm

“Монографија ... је настала као резултат рада на Пројекту
Демократски и национални капацитети политичких институција
Србије у процесу међународних интеграција бр. 179009 ...” -->
Предговор. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз
текст. - Библиографија: стр. 173-181.

ISBN 978-86-7419-245-0

1. Уп. ств. насл.

а) Идентитет б) Национални идентитет с) Политички идентитет

COBISS.SR-ID 190315020

Изводи из рецензија

Јасна Милошевић Ђорђевић

“Питања идентификације и идентитета су увек актуелна питања, нарочито у периоду великих друштвених превирања и брзих друштвених промена. У том смислу ово монографско дело представља значајан допринос у разумевању овог проблема. Аутор се на један специфичан начин бави “потрагом за идентитетом” указујући да идентитет представља један непрекидни процес самодефинисања и самоодређења (...) Структура ове научне монографије представља детаљну, аналитички свестрану и свеобухватну анализу проблема идентитета. Аутор је самим насловом монографије указао на важност проблема идентитета који представља један комплексан и непрекидан процес. То је процес непрекидног трагања, процес у коме у сусрету са другим формирамо себе.”

Ђорђе Стојановић

“Ова монографија представља једно свеобухватно аналитички усклађено монографско дело које се бави разматрањем проблематике идентитета. Аутор у својој монографији чини један значајан напор у анализи овог феномена трудећи се да укаже на потребу за очувањем властитог идентитета у савременом друштву уз сву могућу отвореност према културним вредностима других народа. Процес формирања идентитета представља једну сталну *појаву за иденитетом* у коме ми стално дефинишемо себе у додиру са другима...”

